tarih VE toplum

42

Erkilet Hızırilyas Köşkü
Hürriyet ve İtilâf Basını
Toplumdaki Beden, Bedendeki Toplum
Georges Dumézil

İLETİŞİM YAYINLARI AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ/HAZİRAN 1987/750 LİRA (KDV DAHİL)

tarih ve toplum

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına
Sahibi Vedat ÇAKMAK
Genel Yönetmen Murat BELGE
BELGE

Yayın Yönetmeni
Mete TUNÇAY

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Bülent ÖZÜKAN

Teknik Sekreter
İbrahim M.KARAKAŞ

Danışma Kurulu
Fahri ARAL, Çağlar KEYDER
Uygur KOCABAŞOĞLU
Şevket PAMUK, Zafer TOPRAK
Aydın UĞUR

Düzelti
Şadi ARABACI, Abdullah ONAY
Fatih M.ÖZTAN

•

ABONE KOŞULLARI
Yurtiçi: 8.000 TL/yıl
Avrupa/Ortadoğu: 20 $/yıl
ABD/Latin Amerika: 30 $/yıl
Avustralya: 35 $/yıl
Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir.

Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin "Yatıranın hesap sahibine notu" bölümüne "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresinin yazılması yeterlidir.

Yurtdışından abone olmak için, abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. DTH 865277 PAMUKBANK Türbe Şubesi-İstanbul** hesabına gönderilmesi ve banka dekontuna "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresinin yazılması yeterlidir.

•

İletişim Yayıncılık A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han
Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 520 14 53-54-55

Konur Sk. No: 24/4
Yenişehir-Ankara
Tel: 25 36 00 - 25 20 71

•

Kıbrıs'ta Satış Fiyatı: 1000 Lira

•

Ofset Hazırlık
Perka A.Ş.

•

Renk Ayrımı
Ebru Grafik

•

Baskı
Ayhan Matbaacılık

•

Genel Dağıtım
GAMEDA

4 Türkiye'de Solun Tarihinden: "1922 Güzünde Beynelmilel İşçiler İttihadı'nın İstanbul'da Dağıttığı Bildiri"

6 Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay
Ayşe Şen

8 Her Ay Bir Marş

9 Hürriyet ve İtilâf Fırkasını Destekleyen Matbuat
Ali Birinci

15 Suphi Ziya Özbekkan
Taha Toros

18 Yakın Tarihimizden Portreler: Celaleddin Arif Bey
İsmail Arar

25 Bedendeki Toplum Toplumdaki Beden
Fatmagül Berktay

31 Anadolu Selçuklu Sanatında Köşkler ve Erkilet Hızırilyas Köşkü
İrfan Unutmaz

36 Mizahî "Hayal" Gazetesinin Ermeni Harfli Türkçe Baskısı
Kevork Pamukciyan

41 Tarih-i Osmanî Encümeni'nin "Osmanlı Tarihi" Yazma Serüveni
Hasan Akbayrak

49 Georges Dumézil
Adnan Ekşigil

52 Georges Dumézil'in Gizli Şölenleri
Çev. Mehmet Ali Kılıçbay

58 Bir ikili Anlaşma Belgesi
Galip L. Yalman

61 Almanya'nın ilk Ankara Büyükelçisi Rudolf Nadolny'nin Gözüyle Başkent Ankara

64 Kitabiyat:
Osmanlı Tarihiyle Kesişen iki Roman
Ahmet Kuyaş

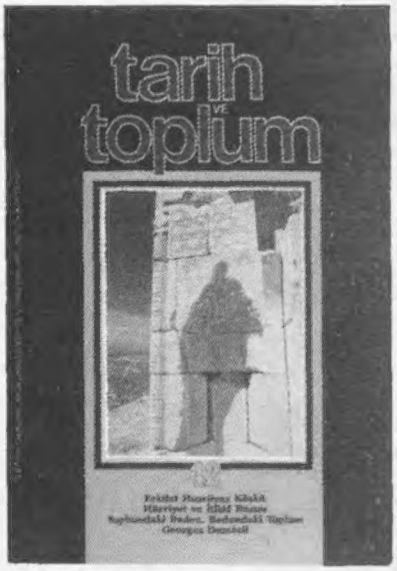

Kapak: Erkilet tümülüsü üzerindeki Hızırilyas Köşkü, portal cephesinin iç yüzü

ŞEREFNAME'Yİ ŞEREF HAN YAZDI

Tarih ve Toplum'un 41. sayısında The Yezidis (Yezidîler) kitabını tanıtan Sayın İlber Ortaylı'nın ilgi ile okuduğum yazısında dikkatimi çeken bir yanlışlığı düzeltmek istiyorum. Sözkonusu yazıda "doğulu kaynaklarda Yezidîler hakkında bilinen en eski referansa, 16. yüzyıl sonunda İdris(-i) Bitlisî'nin Şerefname'sinde rastlanır" deniyor. Oysa ki Şerefname adlı kitap, İdris-i Bitlisi'nin değil Bitlis beylerinden Şerefhan'ın yazdığı bir kitaptır. Aslı Farsça olan Şerefname'nin Fransızca, Rusça, Arapça ve Kürtçe çevirileri bulunduğu gibi Türkçe çevirisi de 1971'de Ant Yayınları arasında çıkmıştı.

Bu vesileyle Sayın İlber Ortaylı'nın Türkiye'de Yezidîlik konusunda yapılan çalışmalarla ilgili verdiği malumata ek olarak Ankara Üniversitesi-İlahiyat Fakültesi'ne mezuniyet tezi olarak sunulmuş Ahmet Çelik'in bir çalışmasının bulunduğunu belirtmek istiyorum. Özellikle dinsel duaları ve kitapları Kürtçe olan Yezidî Kürtlerin kayda değer bir bölümü de Sovyetler Birliği'nde Ermenistan Cumhuriyeti sınırları içinde bulunuyor. Nitekim bunlardan Prof. Qanatê Kurdo'nun konuyla ilgili birçok çalışması vardır ve "Le Babet Nıvîskar, Zıman û Elıfbayê Pertûkêt Dînê Ezdîyan" (Yezidîliğin Dinsel Kitaplarının Yazar, Dil ve Alfabeleri Üzerine) başlıklı çalışması 1973'te Bağdat'ta yayınlanmıştır.

Mehmet Malmisanlı, İsveç

ALİ VASFİ BEY Mİ?

Derginizin 37. sayısında yayınlanan Sayın İlhami Soysal'ın "Kurtuluş Savaşı'nda İşbirlikçiler" başlıklı yazısında 15 Nisan 1922 günü Kütahya'da düzenlenen mitinge katılıp imza edenler arasında bir Avukat Ali Vasfi'den söz edilmektedir. Eğer o Ali Vasfi Bulgaristan'ın Şumnu kasabasında öğretmenlik yapan kişiyse bu Ali Vasfi Bey 150'liklerden Avukat Osman Nuri Bey'le Şumnu "Nüvvab" medresesinde öğretmen olarak çalışırken bazı tutucu hocaların kışkırtmasıyla 1937'de öğrencilerin onlara karşı uyguladıkları derse girmeme eylemleri sonucu bu iki değerli öğretmen görevlerinden ayrılmak zorunda kalmışlardır (Bu bilgiler Em. Öğretmen Osman Gür'den alındı).

1938 yılı Atatürk'ün buyruğu ile çıkartılan af yasasından yararlanarak 1939 yılı Türkiye'ye dönmüştür.

Fotoğrafta soldan birinci Ali Vasfi Bey, eli mendilli bayan son Şeyhülislâm Mustafa Sabri'nin kızı, Ali Vasfi Bey'in eşi, yolculardan birinin kucağında da Ali Vasfi Bey'in kızı görülmektedir.

Bu fotoğraf Varna-İstanbul seferi yapan geminin güvertesinde, gemi Boğaziçi'ne girdiğinde Mayıs 1939 günü öğretmen Süleyman Güven (1951'den sonra Tekirdağ-Muratlı'da uzun süre öğretmenlik yaptı) tarafından çekilmiştir.

Süleyman Güven: "Gemide, Türkiye toprakları görünmeye başlayınca Ali Vasfi'nin eşi çok heyecanlandı, hele Boğaziçi'nde Küçüksu Çayırı yanından geçerken hıçkıra hıçkıra ağladı" diyordu.

Eğer fotoğraf Ali Vasfi Bey'e ait değil, verilen bilgiler yanlışsa, tanıyan ve bilenlerin düzeltmesini beklerim.

Ahmet Hezarfen

Okurlara Mektup

Yazla birlikte yayın hayatı da durgunlaştı. Bunun başta gelen nedeni yoğun geçen bir yılın yorgunluğu, sonra da bastıran sıcaklar... Buna rağmen sıcak yaz günlerinde de sizlere güzel bir dergi sunacağımıza inanıyoruz.

Bu sayımızdaki yazıların ilginizi çekeceğini umuyoruz. Önümüzdeki sayılarda özellikle yeni yayın dönemine girerken planladığımız birçok yeniliği sunmaya başlayacağız. Şimdiden haber vermek doğru mu, bilmiyoruz ama, biz verelim dedik.

Bu sayımızda Ali Birinci'nin Hürriyet ve İtilâf üzerine ikinci yazısını, Hürriyet ve İtilâf'ı Destekleyen Matbuat başlığı altında bulacaksınız. Gerçekten el değmemiş kaynaklara inen Birinci'nin yazısı İttihat ve Terakki'ye muhalefet eden basın hakkında önemli bilgiler içeriyor.

Bu sayıda, uzun zamandır *Tarih ve Toplum*'da imzasını görmediğiniz Taha Toros'un bir yazısı var. Toros, doğumunun yüzüncü yılında ünlü bestecimiz Suphi Ziya Özbekkan'ın yaşamına ilişkin değerli bilgiler veriyor.

Sizlere geçen sayıdan itibaren sunduğumuz İsmail Arar'ın yazısı bu sayı sona eriyor. Sayın Arar, Celâleddin Arif'ten sonra diğer muhalifleri de konu edinen yazılarına devam edecek.

Bu sayımızda ilginç bir yazı da Fatmagül Berktay'ın. Berktay, yazısında insanın bedenine, kendine olan yabancılaşmasını ve bunun getirmiş olduğu parçalanmışlığı ele alırken, toplumda devletten bedene ve bedenin isteklerine kadar ulaşan hiyerarşi zincirinin oluşumunu inceliyor.

Tarih ve Toplum'da ilk kez gördüğünüz bir isim olan İrfan Unutmaz, elinde fotoğraf makinesiyle Anadolu'yu dolaşan bir arkadaşımız. Bu kez Kayseri'de Erkilet'te harab bir vaziyette kaderine terkedilmiş bir Selçuklu eseri olan Hızırilyas Köşkü'nü tanıtıyor.

Bu sayımızda Kevork Pamukçiyan'ın yine zevkle okuyacağınız bir makalesi var. Sayın Pamukçiyan, Teodor Kasap'ın ünlü *Hayal* gazetesinde Ermeni harfli nüshalarını ele alıyor. Son günlerde *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü* adlı değerli eserini yayımlayan Turgut Çeviker'e ithaf edilen bu yazının karikatür tarihimize katkısı olacağına inanıyoruz.

1909'da Sultan Mehmed Reşad'ın isteğiyle kurulan Tarih-i Osmani Encümeni'nin Osmanlı Tarihi yazma girişimi yakın tarihimizin oldukça ilginç serüvenlerinden biridir. İşte Hasan Akbayrak bu serüveni getirmiş olduğu tartışmalarla birlikte ele alıyor.

Birkaç sayıdır hazır bekleyen Adnan Ekşigil'in Georges Dumèzil üzerine yazmış olduğu yazıyı da bu sayıda bulacaksınız. Türkiye'de de bulunmuş ve Türkçe'yi öğrenmiş Dumèzil ile ölümünden önce yapılmış bir konuşma Ekşigil'in yazısını tamamlayıcı nitelikte.

Dergimizin diğer sayfalarında 27 Mayıs'tan hemen önce Dışişleri Bakanlığı'na yazılmış ilginç bir belge bulacaksınız. Belgeyi *Tarih ve Toplum*'a sağlayan Galip Yalman, bu vesile ile Türk-ABD ilişkilerini ve İkili Anlaşmaları ele alan bir de yazı yazdı. İkili Anlaşmaların yeniden tartışıldığı bugünlerde bu belgenin ilgi uyandıracağını sanıyoruz.

Bu sayıda ayrıca Almanya'nın ilk Ankara Büyükelçisi Rudolf Nadolny'ye ait o yılların Ankara'sını konu edinen ve Alman Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde bulunan bir belge yeralıyor. Kitabiyat sayfamızda ise Ahmet Kuyaş son yıllarda yayımlanmış olan iki romanı tanıtıyor. Bunlardan özellikle Humbaracı Ahmet Paşa diye bilinen Kont de Bonneval'ın yaşamını anlatan Almira'nın romanı Türkçe yayımlanırsa ilgi toplayacağa benzer.

Okurlarımızdan aldığımız bir eleştiri var. Birçok okurumuz dergide özellikle siyah-beyaz resimlerin kalitesinin düşük olduğundan yakınıyor. Gerçekten bu eleştiri bizi de önlem almaya sürükledi. Özellikle çok eski, tozlu dergi ve kitap sayfalarından çıkardığımız bazı resimlerin kalitesini düzeltme yolunda çabalarımız var. Umarız yakında karşınıza daha güzel resimlerle ve daha özenli bir baskıyla çıkabileceğiz.

Önümüzdeki ay daha güzel bir *Tarih ve Toplum*'da buluşmak umuduyla. □

Tarih ve Toplum

"1922 Güzünde Beynelmilel İşçiler İttihadı'nın İstanbul'da Dağıttığı Bildiri"

Dr. Robert Anhegger, Eylül 1984 tarihli 9. sayımızda yayımlanan Kurtuluş Savaşı'nda İzmir yazısını tanıtırken çalıştığı Hollanda Dışişleri Arşivi'nde (Archief van het Ministerie van Buitenlandsche Zaken) 1919-1930 yılları arasında Hollanda'nın Türkiye Büyükelçiliği'nde bulunmuş Baron W.B.R. van Welderen Rengers imzalı şu belgeye rastlamıştır:

GEZANTSCHAP
DER
NEDERLANDEN

No. 2169/409. Constantinopel, den 14den October 1922.

De jongste politieke en militaire gebeurtenissen hebben een bedenkelijken weerslag gehad op de stemming der bevolking van Constantinopel. De berichten van de overwinning in Klein-[illegible] dieten uit het nationalistisch succes moet hebben trachten te [illegible].

DE GEZANT,

Hollanda elçiliği
No: 2169/409

İstanbul, 14 Ekim 1922

Dışişleri Bakanlığına
La Hayes
(Dışişleri Bakanlığının mührü, evrakın geliş tarihi: 21.10.1922)

Son siyasi ve askeri olaylar İstanbul halkı kamuoyunda tehlikeli bir etki yaratmıştır. Zât-ı âlinize daha önce bildirmek fırsatını bulduğum gibi Küçük Asya'daki zafer haberleri, İstanbul'daki huzursuz unsurları şiddetli heyecana sürükledi. Bu arada böyle bir şehirde kargaşalıklardan korkmak gerekiyor, aynı zamanda bunların önüne geçmenin de ne kadar güç olduğu anlaşılmaktadır. Duruma uygun olarak geniş önlemler alınmıştır. Çok sayıda İngiliz polis takviyeleri karaya çıkartılmış, üstelik asker birlikleri de bunlara eklenmiştir.

Bu önlemlerden sonra İstanbul halkı görünüşte rahat gibi durmaktadır. Yine de her gün tutuklama ve ev baskınları sürmektedir. İşgalin başlangıcında müttefiklere ateşli silahlar teslim edilmesi emredilmiş olduğu halde, binlerce silah toplattırılmıştır.

Bu dönemde Rus propagandasının önemli bir etken olduğu artık inkâr edilemez; yine de bu faktörün ne denli etkili olduğunu ve hangi yöntemlerden yararlanıldığını saptamak güçtür. Bu yalnız başına bir tek olay gibi sayılmamalıdır. Şu sıralarda Moskova'nın bütün Asya'da sürdürmekte olduğu geniş çaplı propaganda ile ilişkili olduğu kuşkusuzdur.

Burada her şeyden önce Azerilerden ajan olarak faydanılmaktadır. Bunlar genellikle çok iyi Türkçe bilirler, Müslüman oldukları için de Türk halkının güvenini kazanabilirler.

Son günlerde İstanbul'da geniş çapta dağıtılmış Türkçe bildiri (Fransızca çevirisi ilişiktedir) metninde, Rus propagandasının milliyetçi başarılarından ne ölçüde yararlanmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Elçi
Baron W.B.R. van Welderen Rengers

13 Eylül 1922 (Çarşamba günü) İstanbul'da basılıp, 14 Eylül 1922 (Perşembe günü) dağıtılmış bildiri.

Bütün emekçilere ve yoksullara,

Mustafa Kemal'in aklı ve zekâsı sayesinde, Anadolu'nun kahraman işçi ve köylüleri, dünya işçi ve fakir köylülerinin hamisi durumuna gelmiş olan Rus Bolşevik Hükümeti'yle bir yardım ve kardeşlik anlaşması yapmak suretiyle ezelî düşmanlarımız olan Avrupa ve Amerika'nın zengin parababalarınca Doğu'da tezgâhlanmış planları yerle bir ettiler. Anadolu'nun kahraman işçi ve köylüleri, bu emperyalist, altına susamış spekülatörler çetesinin elinde oynattığı paşaları ve Yunan kral-larını yola getirdiler. Yunanistan'daki komünist yoldaşlarımızı zehirleyip ölümle karşı karşıya getirmiş olan, zenginlerin suç ortağı katil Yunan Hükümeti, işçilere ve köylülere karşı işlemiş olduğu günahların haklı cezasını buldu. Anadolu halkının bütün dünyayı şaşırtan bir atılımla kendisini elinden kurtardığı kara pençe ve onu alttan alta hareket ettiren güç bütünüyle yok edilmedi. Bu pençe, hâlâ, bizim gibi fakir işçilerle köylülerin boğazını sıkmaya devam ediyor.

Yoldaşlar! Yapılanlarla yetinmeyelim: Anadolu işçi ve köylüleri kurtulmuş olsa da, biz hâlâ boyunduruk altındayız. Büyük çoğunluğumuz fakir ve bedbaht emekçiler açlıktan ölme tehlikesiyle karşı karşıyayız. Yoldaşlarımızın bir bölümü, sabahın köründen geceyarısına kadar, İstanbul'daki şirketlerin ve zenginlerin kasalarıyla ceplerini doldurmak için çalıştırılıyorlar. Biz, henüz bu acımasız parababaları tarafından gasbedilmiş haklarımızı geri alamadık. Anadolu'daki yoldaşlarımızın siyasal ve ekonomik özgürlüklerini kazanmış olmalarından sevinçliyiz. Sevincimizden pay çıkaran bütün bu zengin ikiyüzlüler, İstanbul yoksullarının düşmanları sanki memnunmuşlar gibi gözüküyorlar. Unutmayalım ki, örneğin, Tramvay Şirketi'ndeki bizim sınıfımızın üyeleri, yoldaşlarımız, bundan birkaç ay önce Şirketten bir lokma ekmek daha talep ettiklerinde, Şirket tarafından açlıkla öldürülmeyle tehdit edildiler ve onlara ekmek yerine kurşun sunulma durumuyla karşı karşıya kaldılar; ve şimdi, Şirket bizim sevincimizden zorla pay kapıyor. İşte zengin şirketlerin ikiyüzlülüğünün bir diğer örneği.

Yoldaşlar! Ne kadar çok işçinin, köylünün İstanbul'da bizleri esaret altında inleten düşmanı var! Bunlar, bizim kanımız, emeğimiz pahasına, bir lokma ekmek karşılığı inşa ettiğimiz saray ve köşklerde zevk ve sefa içinde yaşıyorlar. Bizim nümayişlerimize, sahte bir tutumla katılıp, bizleri kandırmak ve bizlerin sırtından daha fazla servet edinmek istiyorlar.

Yoldaşlar! Her şeyi daha açıklıkla görmenin zamanı geldi. Ne zaman uyanacağız? Bolşevik Kızıl İşçiler Komitelerine ne zaman kaydımızı yapacağız? Biz, İstanbul işçileri ne zaman elele vereceğiz? Ne zaman işçilerin kutsal bayrağı altında, aynı safta yer alacağız? Bu şirketlerin, bu tüccarların, armatörlerin, bu kapitalistlerin, bu mülk sahiplerinin, bütün bu hırsızların boyunduruğunu ne zaman silkip atacağız?

Yoldaşlar! Uyanalım! Yeter! Ya ölüm ya hayat!

Yaşasın dünyanın bütün yoksul emekçileri!

Yaşasın Anadolu'nun kahraman proleterleri!

Yaşasın Rus Sosyalist Sovyetleri Hükümeti!

İmza: Beynelmilel İşçiler İttihadı
(İstanbul seksiyonu)

TARİK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Âli Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünûn ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mutazammın muharrerat ve makalâta ve ağraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahese ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mektatib ve evrakı istirdat iddiası dahi katiyen mesmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nüshası bir guruş mecidiye...

Osmanlı Basını'nda

Yüz Yıl Önce Bu Ay

AYŞE ŞEN

TEVCİHAT

☐ Berâyi tenezzüh (gezinti için) Bursa'ya gitmiş olan Fransa sefirinin zevcesi madam la Kontes (De Monte Belli) ve Marki de (Rerusso) ve sâir zevât-ı mütebere sefaretin maiyet vapuru (Petrel) ile Dersaadet'e avdet etmişlerdir... (4 Haziran 1887).

☐ Dünkü Cuma günü saat beşte Beşiktaş iskelesinde bağlı durmakta olan Tersane-i Âmire'nin (Meymenet) nâmındaki istimbotunun birdenbire kazanı patlamasıyla oraları duman istiâb etmiş (kaplamış) ve leh-ül-hamd (hamd olsun) nüfusça bir güne zayiat vukûa gelmeyip yalnız mezkur istimbot sakatlanmakla liecl'it-tamir (onarım için) Tersane-i Âmire'ye götürülmüştür... (4 Haziran 1887).

☐ Aleko Paşa'nın madaması dünkü gün Varna tarikiyle zevcinin bulunduğu Bükreş beldesine gitmiştir...

İşkodra'lı İsmail beyin mahkeme-i cinayette derdest-i rüyet (bakılmakta) bulunan mahkemesinin yevm-i icrâsı henüz tekarrür edememiştir (kararlaştırılamamıştır)... (5 Haziran 1887).

☐ Dünkü nüshamızda İskenderiye muhafızı Osman Paşa hazretlerinin lâkab-ı resmîleri saadetlû yazılacak iken sehv-i mürettib (mürettip yanlışı) olarak devletlû yazılmakla izah-ı madde olunur... (17 Haziran 1887).

☐ Filibe'de Rusya devleti aleyhine irad ettiği bir nutkundan dolayı iştihar eden (ün salan) İngiltere General Konsolosu (Mösyö Jons)'un Dersaadet'e gelip İngiltere Sefarethânesi ataşe-militerliğine tayin olunacağı mervîdir (rivayet olunur).

Mumâileyhin bu münasebetle tebdil-i meslek edip İngiltere silk-i askeriyyesine (askerlik mesleğine) dahil olacağı dahi beyan olunuyor ise de kendisi zaten yüzbaşılık rütbesini haiz bir zâbit olduğundan tebdil-i meslek etmeyip belki yine meslek-i aslisine ric'at etmiş (geri dönmüş) olacaktır... (18 Haziran 1887).

☐ Bugün Arefe ise de devâir (daireler) tatil olunmayıp bilcümle memurin mevki-i memuriyetlerine geleceklerdir... (21 Haziran 1887).

☐ Taraf-ı bâhir eş-şeref hazret-i padişahîden mâbeyin-i hümâyun cenâb-ı mülûkâne mimarı saadetlû Yanko beyefendi hazretlerine kordon ve murassa' (kıymetli taşlarla bezenmiş) kalem, gayetle musanna' (usta elinden çıkmış) bir kronometre saat ihsan buyurulduğu istihbâr edilmiş ve efendi müşârünileyh asdika-yi bendegân-ı velinimetten (velinimetin sadık kullarından) olmakla şu suretle mazhar-ı iltifat-ı cihan-ı derecât olması şâyân-ı teşekkür-i mevaddan bulunmuştur... (21 Haziran 1887).

İSTANBUL HAVADİSİ

☐ Beşiktaş cami-i şerifinden geçen akşam saat onbir raddelerinde çıkmış olan İşkodralı İsmail bey ile Beşiktaş tramvay ahurunda sâkin bulunan Hüseyin ağa beynlerinde (aralarında) vukû bulan arbede nihayet kesb-i şiddet etmiş ve mudârebe-i vâkıa (dövüşme olayı) mukâteleyi müntic olmuştur (ölüme neden olmuştur).

İsmail bey revolverini atarak Hüseyin ağayı telef etmiş ve derdestine giden jandarma memurlarına teşhir-i silâha cür'et eden refiki Arnavut Yusuf ağa nâm kimesne dahi taht-ı tevkife alınmıştır.

Evvelki gün ümerâ istintakları (sorgulamaları) bir sür'at-i fevkalâde ile bil-icra fezleke-i istintakiyyesi (sorgulama özeti) tanzim edilerek merci-i âidi olan hey'et-i ithamiyye dairesine bi't-tevdi İsmail beyin hem fi'l-katle cür'et ve hem de Beşiktaş Alaybeyi izzetlu Mehmet beye teşhir-i silâha cesareti sebeb-i şiddet addedilerek 189 uncu ve 190 ncı madde-i kanuniyye hükmüne tevfikan (uyarak) cinayet ve Yusuf ağa dahi 113 ncü madde-i kanuniyye ile itham olunarak evrak-ı mevcûda dünkü gün mahkeme-i cinayete tevdi kılınmıştır... (3 Haziran 1887).

☐ Gend (birkaç) hafta akdem Beyoğlu'nda Kont de Tulus Lotrek(!) veyahut Prens de Savin ve nihayet-el-emr (sonunda) Nikola Savin nâmında olduğu beyan olunan bir şahıstan şüphe olunduğu cihetle bit-tevfik her ne kadar üzerinde Rusya ve Almanya ve Fransa pasaportları zuhur etmiş ise de Petersburg'tan alınan malûmat üzerine Rusya tebasından olduğu tebeyyün ederek (anlaşılarak) Rusya konsoloshanesi marifetiyle Odesa'ya gönderildiği yazılmış idi.

Bu kere Odesa'dan yazıldığına nazaran merkum dolandırıcılık ve hırsızlık töhmetleri ile itham olunarak hapsedilmiş ve kariben (yakında) mücrimîn-i sâire (diğer

suçlular) ile birlikte elleri ve kolları zincirbend (zincire vurulmuş) olarak mâşiyen (yürüyerek) Petersburg'a gönderilecekmiş... (11 Haziran 1887).

☐ Evvelki gün saat üç raddelerinde Üsküdar iskelesi açıklarında bir insan na'şı bulunduğu kayıkçılar tarafından Üsküdar iskelesi Polis Merkezine ihbar olunması üzerine derhal sandal indirilerek mahall-i mezkûra gidilmiş ve fi'l-hakika akıntı ile gitmekte olan kırk beş elli yaşlarında bir İslâm na'şı bulunarak sahile götürülmüş ve etıbbâ (doktorlar) tarafından bi'l-muayene merkûmun yirmi dört saatten beri mağrûken (boğularak) vefatı bâ rapor ifade kılınmakla ba'd-et-techiz ve't-tekfin (hazırlandıktan ve kefenlendikten sonra) Bülbülderesi nâm mevkideki kabristana defn edilmiştir. Merkûmun kollarında zuhur eden birçok nüshalardan kendisinin bir illete mübtelâ olduğu anlaşılmıştır. Malûmat-ı müstahsile-i mevsûkamıza nazaran merkûmun üzerindeki pantolonun cebinde bir güzel sırma mühür kesesi derûnunda bir kâğıda sarılmış üç adet lira-i Osmanî zuhur eylemiştir. Şu halden istidlâl olunuyor ki (kanıtlanıyor ki) merkûmun mağrukiyeti (boğulması) kazadan ziyade an kasdin (bile bile) vukûa gelmiştir.

Kendisinin üzerinde setrî (elbise) bulunamamış ise de ayağında pantolon vardır.

Mezkur komiserlikten Kadıkaryesinden Kandilli'ye kadar olan karyeler eimme (imamlar) ve muhtarânından vukû bulan istîzâh (açıklama) üzerine alınan ecvibaden (yanıtlardan) merkumun o civar ahalisinden olmadığı anlaşılmıştır... (16 Haziran 1887).

☐ Dünkü Salı günü saat altı otuz kararlarında Köprü üzerinde Kastamonulu Aziz nâm kimesne bir müddetten beri göremediği zevcesi Şerife Hatun'u görerek hanesine gitmeyi teklif etmiş ise de kadın muhalefet ettiğinden merkum Aziz yedinde bulunan kama ile mezbûrenin karnından tehlikeli surette üç yerinden cerh ve kamayı ol anda denize endaht (atmak) ile firar eylemiş ve mezbûre berayi tedavi Mekteb-i Fünûn-i Tıbbiyye Hastahanesine nakl edilmiş olup ancak iki saat sonra vefat etmiştir. Zevc-i katil firar ederken Aziziye Karakolhanesinde müstahdem asâkir-i nizamiye yüzbaşısı tarafından derdest olunup bâb-ı zabtiyyeye gönderilmiştir... (22 Haziran 1887)

İLÂN VE REKLÂMLAR

"Göz Hekimi İsa Bey"

☐ Mukaddemâ Hasanpaşa Karakolhânesi ittisâlinde kâin hanede bilcümle emrâz-ı ayniyyeyi (göz hastalıklarını) tedavi edip kihâliyette (göz hekimliğinde) derkâr olan maharet-i mütecâribesi (denenmiş ustalığı) sayesinde umumun hüsn-i teveccühünü kazanıp ba'de memleketi cânibine azimet etmiş olan kehhâl-i meşhur (ünlü göz doktoru) İsa Bey bu kere dahi Dersaadet'e gelmekle beher gün saat sekizden ona kadar Fatih civarında Yeniçeşme Caddesinde Pirinçci Sinan Mahallesinde Kalaycı Tekyesi Sokakta yedi numerolu hânesinde ve yine hergün Beyazıt'ta Kosta civarında Tramvay Caddesinde Mimar Kemaleddin Mahallesinde Kafesci Sokağında köşe başında vâki 66 numerolu hurdacı dükkânının üstündeki hânede saat birden sekize kadar bulunup göz içinde bulunan kıl, duman, beyazlık, cerib (uyuz), sebel (göze inen perde), aksu ve kapaklarda bulunan sivilce ve perde gibi daha envâ (çeşitli) illetlere ve nevâzil ve baş ağrılarına kemal-i sühuletle tedavi edip... (3 Haziran 1887).

☐ İstimâli (kullanması) kolay olan işbu semm-ül-fâr fosfora müracaat olunmaksızın fareleri ve köstebeği ve yer sıçanını itlâf eder (öldürür).

İşbu semm-ül-fâr hayvanat-ı beytiyyeye (ev hayvanlarına) muzırr olmadığı gibi ateşce dahi tehlikesi yoktur.

Külliyet üzere Paris'te (en Krua dö Labrtionri) Sokağında yirmi sekiz numeroda ve Dersaadet'te külliyet üzere parça parça (Kanzuk) Biraderlerinin İngiliz Eczahanesinde satılıyor... (21 Haziran 1887).

Sıcak Hamam

☐ Sıcak hamamın en büyük mahzuru çıkıldıktan sonra soğuk alınmasıdır.

Kışın sıcak hamama gidildiği halde nezle ve zatürrie ve sâir hastalıklara ibtilâ olunur. Zira rie (akciğer) ve akciğer buhar ile dolup birdenbire soğuk alarak iltihab-ı rie (akciğer iltihabı) vukû bulur.

Bu mahzurlara çâre-sâz olmak üzere cebe birkaç tane (jirodel) şekerlemeleri atıp sıcaktan soğuğa çıkılmazdan evvel bunları emmeli. Jirodel şekerlemelerini emmekle çıkan katran buharı rieye kadar gider ve rieyi adeta hariçteki soğuk havadan muhafaza için kalafatlar.

Ekser hamamlarda jirodel şekerlemeleri bulunur. Bunların bir kutusu bir Frank elli santimedir. Fransa'da Sent Mateo'da eczacı Mösyö Jirodel'e müracaat olundukta altı adet şekerlemeyi hâvi bir şişe meccanen gönderilir. Posta ücreti başkaca verilmek lâzım gelir... (25 Haziran 1887).

DIŞ HABERLER

"Almanya Veliahdının Hastalığı"

☐ Almanya veliahdının hastalığı bazı gazetelerde mübalağa ve bazı gazetelerde tekzîb olunmuş ise de malumât-ı sahihaya nazaran müşârünileyh boğaz illetine mübtelâ olup hırtlağında bir çıban zuhur eylediği halde çıbanın bir kısmı tabib-i hâzık (usta doktor) Mösyö Morel Makenzi marifetiyle hurde-bîn (mikroskop) ile muayene olundukta derûnunda seretân (yerince, kanser) emaresi görünmediğinden hatır-nâk olmadığı (tasalanmadığı) ve kesb-i âfiyeti me'mul bulunduğu (sağlığını kazanması umulduğu) beyan olunmuştur.

Maa-hazâ (bununla birlikte) illet-i mezkure bir aralık Berlin'de bir hayli endişeyi mûcib olup bazı cerrahlar hırtlağının yarılmasını tavsiye ettiklerinden telâş edilmiş ve hattâ Prens Bismark bizzat (Potsdam)'a gidip ameliyat-ı mezkureyi men' eylemiştir... (1 Haziran 1887).

☐ Atina tarikiyle ve Efrenci (Milâdi) Haziran ibtidâsı tarihiyle Londra'dan alınan telgrafnâmeye nazaran geçen Çarşamba akşamısı yani Perşembe gecesi Paris'te Opera Tiyatrosu pişgâhında (önünde) külliyetli halk toplanıp General Bulanje'nin Harbiye Nezaretinde ibkâsı (kalması) lehinde gayet gürültülü ve şamatalı bir nümâyiş vukû bulmuştur. Nümâyişin teşeddüd etmesinden (şiddetlenmesinden) havf ve endişe olunarak bir fırka-i askeriyyeye muhafa-i emn ü asâyiş ve iade-i intizam emri verilmiş ise de asker gelmezden evvel nümâyişçiler diğer güne harekât ve muamelâta tasaddi etmeksizin (başlamaksızın) yerli yerine dağılmışlardır... (5 Haziran 1887).

☐ Paris'in muhterik (yanmış) olan Opera Komik Tiyatrosunun harikinde (yangınında) kırk dördü kadın ve yirmi beşi erkek ve ikisi hangi cinse ait oldukları anlaşılamayan cem'an yetmiş bir nüfus telef olduğu icra olunan tahkikat-ı resmiyyeden anlaşılmıştır... (6 Haziran 1887).

HER AY BİR MARŞ

Vicdan-ı Muazzam

Vidjdani mouazzam olan Osmanlilariz biz
Peïmanina canin coyan Osmanlilariz biz
Arzousounou pek gudj boulan Osmanlilariz biz
Azmindé sébatkiar olan Osmanlilariz biz

CODA

Enverlé Niazi ounoudoulmaz bou issimler
Savni samdaniyé émanet o djissimler

Osmanliligbin chani hamiyetlé saducat
Ziinet bizé min bad mussavatla oukhouvvet
Icrami mukiafat issé idjraï adalet
Hurriyetin ilani bizé tadji saadet

CODA

Bir tchoclarini mahv ou kharab eyléali amma
Corcoutmadi Osmanlilari mahbessi ménfa
Millionlara vidjdanimizi satmaklik asla
Duchmanlara namoussimizi itmédik ihda

CODA

وجدانی معظم اولان عثمانلیلرز بز
جانسه قان قویان عثمانلیلرز بز
آرزوسی پك كوچ بولان عثمانلیلرز بز
عزمنده ثباتكار اولان عثمانلیلرز بز

تقرات

انورله نیازی اونودلماز بو اسملر
صون صمدانی یه امانت اوجسملر

عثمانلیلغك شانی حمیتله صداقت
زینت بزه من بعد مساواتله اخوت
اكرام مكافات ایسه اجرای عدالت
حریتك اعلانی بزه تاج سعادت

ایضاً

برجوقلرینی محو و خراب ایلدی اما
قورقوتمدی عثمانلیلری محبس منفا
ملیونلره وجدانمزی ساتمق اصلا
دشمنلره ناموسمزی اتمدك اهدا

ایضاً

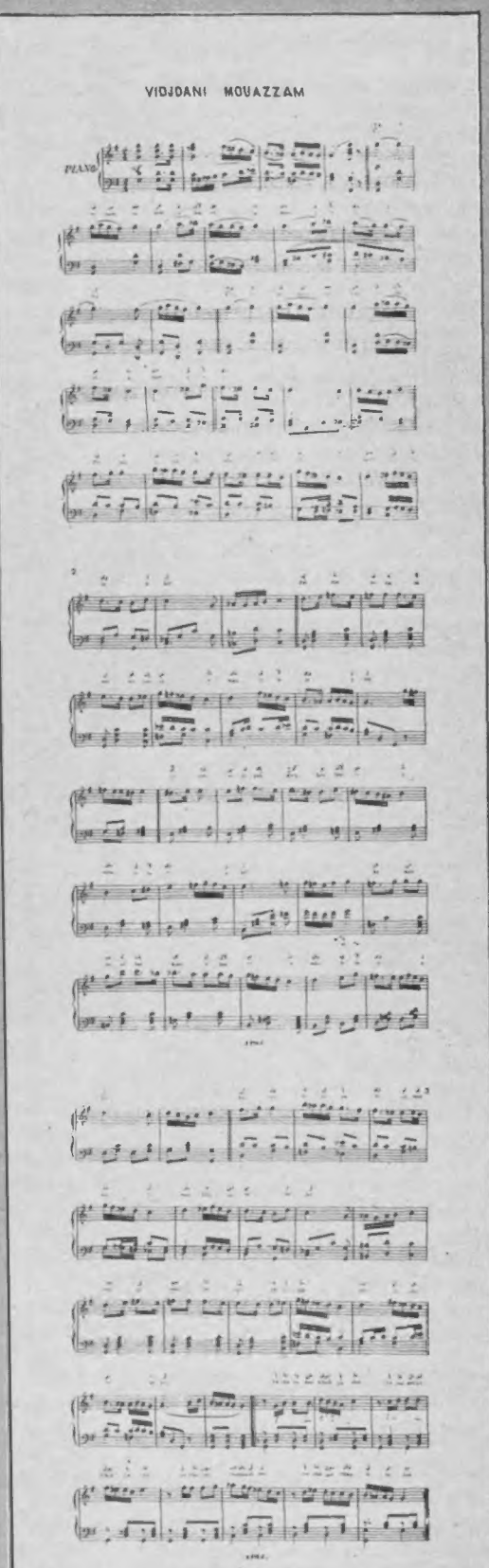

Hürriyet ve İtilâf Fırkasını Destekleyen Matbuat

ALİ BİRİNCİ

21 Kasım 1911'de kurulan Hürriyet ve İtilâf Fırkası İttihat ve Terakki Fırkasına ve hükümetlerine karşı o zamana kadar görülmemiş bir kuvvette mücadele yürütmüş ve 1 Ocak 1913'te faaliyetlerine son verdiği yâni kendini feshettiği zaman geride dikkate değer bir gazete topluluğu bırakmıştı. Bu gazeteler II. Meşrutiyet'in bu en kuvvetli muhalefet hareketini veya diğer bir ifade ile Meşrutiyet Jön Türklüğünü gereği gibi değerlendirebilmek için vazgeçilmez kaynak hükmündedir. Kuruluşundan 20 gün sonra yâni 11 Aralık 1911'de İstanbul'da yapılan ara seçimlerde Hürriyet ve İtilâf Fırkası namzedi Tahir Hayreddin'in 1 farkla da (196-195) olsa seçimi kazanması bu fırkanın iktidar ümidlerini artırmış ve mücadelesine hız vermesine yolaçmış; bunun karşısında bulunan İttihat ve Terakki'nin ise bu yeni rakibi çok ciddiye almasına ışık tutmuştur. Yapılan siyaset kavgalarının günümüze kalan en dikkate değer şahitleri ve yadigârları ise gazete koleksiyonları olmuştur.

Fırka kurulduğu zaman İ.T. aleyhtarı canlı ve çeşitli bir gazete neşriyatının da tabiî mirasçısı olmuştu. Bu cümleden olmak üzere, bilhassa iki gazete dizisini kaydetmek gerekir. Bunlardan biri Lütfi Fikri'nin mesul müdürü ve sermuharriri olduğu *Tanzimat* (ilk sayı: 16 Nisan 1327) gazetesi ile başlamaktaydı ve Fırka kuruluncaya (8 Teşrin-i sâni 1327) kadar çıkanlar Mu'tedil Hürriyetperveran Fırkasının sözcüsüydüler ve herbirinin imtiyazı bir mebusun adına alınmıştı. Kurulduğu tarihte dizinin *Tesisat* ismindeki (mesul müdürü Kerbelâ mebusu Mehdi) gazetesi çıkıyordu.

İkinci dizi ise Tunuslu Hayrettinpaşazâde Tahir Bey'in yazı işleri müdürü, kardeşi Mehmet Hayrettin'in ise sahibi göründüğü *Şehrah* ile başlıyor, *Hemrah, Darbe* ve tekrar *Şehrah* ile devam ediyordu. Hürriyet İtilâf Fırkasının kurulduğu 21 Kasım 1911 (8 Teşrin-i sâni 1327) tarihinde ise *Alemdar* neşrediliyordu. Ayrıca *Yeni İkdam* ile yerine çıkan *İktiham, Sabah* ve *Yeni Gazete* fırkayı destekleyen diğer tanınmış gazetelerdi.[1]

Fırka kurulunca, gazeteler vasıtasıyla siyasî mücadelesini devam ettirebilmek ve sekteye uğratmamak için onbeş civarında mebus, farklı isimlerle, gazete imtiyazları almışlardı. Bu gazetelerde hükümet icraatı hakkında şiddetli yazılar neşrediliyor, gazetenin biri kapatıldığında ertesi gün hemen yeni bir isimle diğeri çıkarılıyordu.[2] Bütün bu işler Lütfi Fikri'nin yazıhanesinden idare edilmekteydi. Diğer bir merkez Tahir Hayrettin'in başında bulunduğu Alemdar Matbaası'ydı. Anadolu'ya dağılan Fırka murahhaslarının tertibiyle *Alemdar* gazetesine gönderilen telgraf-

lar halkın heyecanını ve siyasî hareketliliği körüklüyor; *Alemdar* İstanbul sokaklarında âdeta kapışılıyordu ki gazete sahiplerinin bu yeni siyasî dalgalanmadan bekledikleri ilk büyük semere de, yüksek tiraj ve satışlara ulaşmak biçimiyle gerçekleşiyordu.[3]

Gazetelerde başmakale yazan, bellibaşlı isimler Lütfi Fikri, Rıza Tevfik, Rıza Nur, Mustafa Sabri Efendi ve sabık İzmit Mutasarrıfı Cemal ile seçim için Anadolu'yu dolaştığında Lütfi Fikri'nin yerine başmakaleleri yazan Bekir Fahri'dir.[4]

Daha ilk anlardan itibaren yeni fırka önderlerinin siyasî ihtirasları bulunduğu, bunun da "çirkin" kelimesiyle tavsif edilen şiddetli münakaşaların biricik sebebi olduğu İttihat Terakki gazeteleri tarafından ileri sürülmüştü.[5] Karşılıklı şikâyetler devam edip gitmiş; Rumeli'deki İ.T. gazeteleri bu çekişmenin bir bakıma tahrikçisi olmuşlardı.[6]

Fırkanın İzmir'deki sözcüsü *Müsâvat* gazetesi İ.T.'ye ait *İttihat* gazetesinin eski başmuharriri Hafız İsmail tarafından çıkarılıyordu. Kastamonu'da son asırda yetişen en ünlü şair ve mütefekkirlerden biri olduğu bildirilen eski ittihatçı Hoca M. Tevfik (Safoğlu) tarafından çıkarılan *Zafer* gazetesi (ilk sayı: 14 Aralık 1911) Hürryet ve İtilâf Fırkası'nın bu şehirdeki sesi oldu ve İ.T.'nin gazetesi *Köroğlu* ile sert tartışmalara girdi. Bir müddet sonra Vilâyet Matbaasında basılmasına vali tarafından izin verilmeyince Samsun'da Şems Matbaasında bastırıldı[7]. Fırkayı destekleyen diğer taşra gazeteleri hakkında daha geniş bilgilere şimdilik sahip değiliz. Ancak bu gibi gazetelerin bulunduğunu kabul etmek gerekir.

Kuruluşundan kısa bir müddet sonra fırka reisi Ferid Paşa, hiçbir gazetenin fırkalarının neşir organı, o günün deyişiyle "nâşir-i efkârı" olmadığını ilân etmişti.[8] Daha sonra bir başka gazete ise onun "mürevvic-i efkârı" olduğunu, fakat nâşir-i efkârı bulunmadığını duyurmak ihtiyacını hissetmiştir.[9] Bu farklılaştırmanın tatbikatta bir değişiklik yaratmadığı açıksa da ne gibi bir sebebe dayandığı üzerinde durmak gerekir. Herhalde yapılmak istenen şey bu gazeteleri, Fırkanın yayın organı sıfatıyla doğrudan hedef olmaktan korumak ve mümkün mertebe uzun müddetle yaşayabilmelerini sağlamaktı. Esasen bu yola, çıkışının ilk aylarında *Tanin* de başvurmuş ve İ.T.'nin "gladyatörü" olarak görülen gazete "müstakil'l-efkâr" olduğunu duyurmuştu.[10]

Refik Halid (Karay).

Gazete ve mecmuaların kapatılması işi, İdare-i Örfiyye kararnamesinin altıncı maddesi mucibince Divan-ı Harb-i Örfî tarafından yürütülüyordu. Fırkanın kurulduğu tarihte Matbuat müdürü olan Fazlı Necib'in, gazetelerin kapatılmasından dolayı, aleyhinde neşriyatta bulunuluyordu.

Gazeteler, kararnamenin altıncı maddesi gereği, "tahdiş-i ezhânı mucib" (zihinleri kırıştırıcı) neşriyatta bulunmaktan ötürü kapatılmaktaydı.[11] Ancak bu hususta bir tarif yapılmamış ve sınır tayin edilmemişti. Bir ölçüsüzlük ve keyfîlik sözkonusuydu. Kapatılan herhangi bir gazeteye bir müddet sonra tekrar neşir izni veriliyor[12] ve bu arada tutuklanan mesul müdürlerin veya yazarların cezalarının bitiş tarihinden önce tahliye[13] edildiği de oluyordu. Nakdî cezalar, basına getirilen bir diğer tahditti.[14] Fırka taraftarı tanınan gazeteler dışında azınlıklar tarafından çıkarılan[15] veya siyasî tavrı tespit edilemeyen diğerleri hakkında da[16] Divan-ı Harb-i Örfî tarafından aynı hassasiyetle takibat yapılıyordu. Bu hususta her halde tek ölçü siyasî gerginliğin yumuşatılabilmesi olsa gerektir. Bu yapılırken farklı[17] cezalandırılmalarda bulunulduğu yolunda şikâyetler görülmektedir.

Kapatılan gazeteleri zaman sırasına göre dizmek, daha açık bir tablonun ortaya çıkmasına imkân verecektir. Bunlardan *Tanzimat* dizisine öncelik tanımak yerinde olur. Fırka kurulduğunda dizinin *Tesisat* isimli gazetesi çıkıyordu. Lütfi Fikrî'nin Kanun-u Esasî'nin tadilini isteyen hükûmetin gerçek niyetinin Meclis-i Mebusanı kapatmak olduğunu belirten "Zât-ı şevket-simât-ı hazret-i padişâhiye açık arizadır" yazısı Meclis-i Mebusan'ın kapatılması hususunda İ.T.'nün ne şekilde davranacağı yolunda tahminlerde bulunan sade bir yazı olmasına rağmen "tahdiş-i ezhânı mucib" görüldüğünden gazetenin 152 sayılı ve 18 Aralık 1911 (6 Kânun-ı evvel 1327) *Takdirat* (Mesul müdürü Halep mebusu Mes'ud) çıktı ve aynı gerekçe ile o da tatil (son sayı: 167, 2 Ocak 1912 - 5 Kânun-ı evvel 1327) edildi.

Tesbiti zor olmakla beraber bu sıralarda İstanbul'da ve taşrada "bîtaraflık" iddiasıyla çıkan birçok gazetenin bir tarafı iltizâm etmekten kaçınamadığı belirtilmekte ve bu halden şikâyet edilmektedir.[18] *Takdirat*'tan sonra çıkan *Teşkilât* (ilk sayı: 168, 3 Ocak 1912 - 21 Kanun-ı evvel 1327) Rıza Tevfik'in adına alınan bir imtiyazlı 8 Şubat 1912 (26 Kânun-ı sânî 1327) tarihine kadar neşriyatına devam (son sayısı: 204) edebildi ve gazeteci Zeki Bey'in katlinden bahseden ve zabitleri suçlayan "Caka Mevsimi" başlıklı bir yazıdan[19] ötürü tatil edilerek yerini *Teminat*'a (ilk sayı: 205, 9 Şubat 1912 - 27 Kânun-ı sânî 1327) bıraktı. *Teminat*'ın mesul müdürü Amasya mebusu İsmâil Hakkı Paşa'dır. Gazetenin başmakaleleri, Lütfi Fikri'nin seçimler için çıktığı uzun ve hâdiseli gezi müddetince Bekir Fahri (İdiz) tarafından yazıldı. Bu sıralarda gazeteler, seçimlerde yapılan yolsuzlukları sert bir üslûpla dile getirirken, diğer yandan da İ.T. taraftarı gazetelerce "müfteri", "ağzı kalabalık" olmakla ve "şirretlikle"[20] suçlanıyordu. Gazete imtiyazı almaktaki zorluklar seçim arefesinde daha da artmıştı.[21] İdare-i Örfiyye baskısının en ziyade matbuat üzerinde hissedildiği yolundaki şikâyetler de bu esnada bilhassa dile getiriliyordu.[22] Rumeli'de İ.T. taraftarı ateşli zabitler tarafından neşredilen, zaman zaman da İstanbul'a sokulması yasaklanan *Top, Süngü, Hançer* ve bilhassa *Tanin* de okuyuculara tavsiye edilen[23] *Silâh*, haklarında en çok şikâyet bulunan gazetelerdi.[24] Bunların, "yıkmadık namus, dokunmadık haysiyet" bırakmadıkları ileri sürülmekteydi.[25] Hırçınlaşan matbuatı, daha ileriye gidersek, siyaset sahnesini bir huzura kavuşturmak gerekçesiyle Matbuat Kanununun değiştirilmesi gündeme getirildi ve ilk düşünülen tedbirlerden biri de gazete imtiyazı alabilmenin beşyüz lira temi-

HÜRRİYET VE İTİLÂF FIRKASI

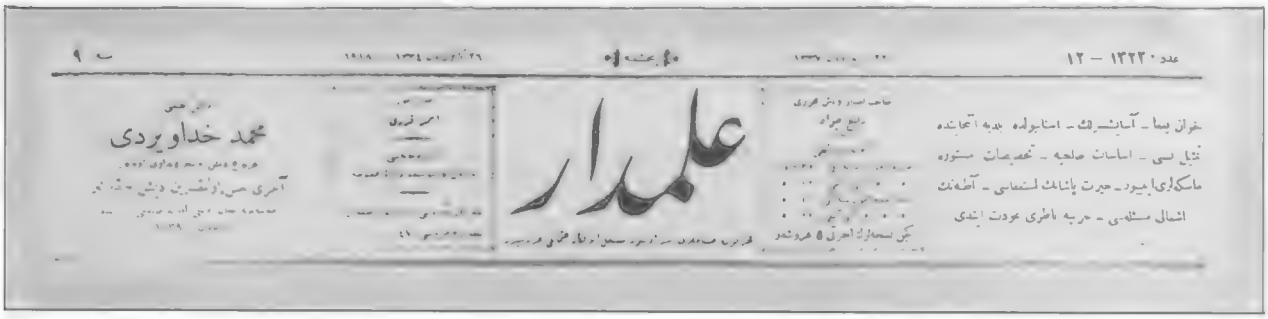

Hürriyet ve İtilâf'ı destekleyen Alemdar, 1921'de yayımlanmaya başlamıştır. Sorumlu müdürlüğünü ve başyazarlığını Refii Cevad'ın (Ulunay) yaptığı gazete Milli Mücadele döneminde İstanbul Hükümeti'ni desteklemiş ve 1922'de kapanmıştır.

nat akçesine[26] bağlanması oldu. Böylece gazetelerin çıkışı kontrol edilmek ve sayısı azaltılmak isteniyordu. Matbuat Kanununda[27] 16 Mart 1912 (3 Mart 1328) tarihinde yapılan bu tadilâtla taşra gazeteleri için de ikiyüz lira teminat akçesi şartı getirilmişti. Günlük olmayan mevkuteler için bu miktar İstanbul'da ikiyüz, taşrada elli olarak tesbit olunmuştu. Kanunda dikkat çeken bir başka mühim husus, fiilî hizmette bulunanlar bir yana, ihtiyata ayrılmış askerlerin bile, müstear isimle de olsa dahilî ve haricî siyasî meseleler hakkında yazı yazmalarının yasaklanmasıydı. Gazetelerinde bu gibi yazı neşreden mesul müdürler için bir haftadan altı aya kadar hapis; beş altından yirmibeş altına kadar para cezası öngörülüyordu.

Teminat akçesi şartı, gazete çıkarmak isteyen bir Dar-ül Fünûn hocası veya bir Mülkiye mezunu için haksız bir engel olarak görüldü ve bu kaide meziyetli, iktidarlı kalem sahiplerinin adeta ölüme mahkûm edilmesi şeklinde telakki edildi.[28] Bu kanun milletin dili sayılan matbuatın ağzına zincir vuruyordu ve böyle bir tahdit ancak Abdülhamid devrinde olabilirdi. Bunu yapan ise İ.T. hükümetiydi, "bir zamanlar millete bir hayat-ı muhayyel vaadeden İttihat ve Terakki".[29]

Matbuat Kanunu tartışmaları esnasında 4 Mart 1328'de çıkan *Teminat* gazetesi (sayı: 242) Hürriyet ve İtilâf Fırkasının bir beyannamesinden ötürü tatil edilerek hakkında takibata geçildi.[30] Onu takiben çıkarılan *İfham, Teminat*'a neşr için yeniden izin verilmesi üzerine 9 Temmuz 1912 (26 Haziran 1328) tarihinde (son sayı: 299-115) neşriyatına son verdi ve (6 Temmuz 1328) 19 Temmuz 1912'de Teminat (ilk sayı: 300) yeniden çıkmaya başladı. Esasen gazete bir protesto mahiyetinde olmak üzere, 5 Temmuz 1328 (18 Temmuz 1912) günü izinsiz olarak basılmış ve toplatılmıştı.[31] *Teminat*'ın görebildiğimiz son sayısı (314- 25 Temmuz 1328 - 7 Ağustos 1912) tarihlidir. Bunu takib eden *Tanzimat*'ın ilk nüshası 11 Ağustos 1912 (29 Temmuz 1328) tarihinde (sayı: 318) neşredilmiştir. Yâni Teminat, 7-11 Ağustos 1912 (25-29 Temmuz 1328) günleri arasında tatil edilmiştir. 13 Ekim 1912 (30 Eylül 1328)'de *Tanzimat*'ın yerine tekrar *Teminat* (sayı: 379) çıkmaya başladı. Bu dizinin görebildiğimiz en son sayısı (405- 20 Kanun-u evvel 1328 - 2 Ocak 1913) *Tazminat* ismini taşımaktadır. Bu arada evvelce kapatılan *İfham*'a tekrar neşir izni verilmişse de göremediğimiz bu nüshaların çıktığı tarihlerde artık Hürriyet ve İtilâf Fırkasından bahsetmek zaten mümkün değildi. Fırkadan önceki matbuatlı aydın muhalefetinin, ancak daha cılız bir sesle, yaşadığı sözkonusu edilebilir. Üstelik bu tarihlerde 23 Ocak 1913'deki (10 Kânun-u sâni 1328) Babıâlî baskınından sonra muhalefeti sindiren siyasî vasatı da unutmamak gerekir.

Meşrutiyetin ilânıyla âdeta çılgınlık derecesinde her türlü kayıttan uzak tavırlar sergileyen bütün matbuata, adım adım getirilen kanunî düzenlemelerle daha ağırbaşlı bir görünüm kazandırılırken, iktidarın ana maksadı her hükümet icraatının gazetelere dökülmesine engel olmaktı. Bu kabil haberler halkın huzursuzluğunu artırmakta ve yaygınlaştırmakta çok etkili oluyordu. Matbuatta, Padişah hariç olmak üzere, her seviyede devlet ricalinin hayatları en hurda teferruatına kadar irdeleniyordu.

Matbuata sadece kanunla değil, Divan-ı Harb-i Örfî kararlarıyla sınırlamalar getiriliyor, Arnavutluk ahvalinden söz açılmaması, Şeyhülislam'ın beyannâmesinin tenkid edilmemesi ve askerî havadislerin yazılmaması isteniyordu.[32] Diğer taraftan mebusların gazete çıkarmamaları gerektiği hususundaki dedikodular da tartışmalara yolaçmıştı.[33]

Refii Cevad (Ulunay).

Sık sık kapanan gazeteler, müşterilerinin endişelerini gidermek için bir senelik abone olanlara 365, altı ay abone olanlara da en az 182 sayı gazeteyi behemahal göndereceklerini taahhüt ediyorlardı.[34] Bazı yerlerde satışının engellendiğinden şikâyet eden *İfham*,[35] yüzde onbeşten fazla iade kabul etmediği için bir kısım bayiler tarfından satılmıyordu.[36] Bu arada bazı gazetelerin, meselâ Osmanlı Sosyalist Fırkasının "mürevvic-i efkârı" *İştirak* mecmuasının çıkan her sayısının Fırka gazetelerinde günü gününe duyurulmasına gayret edildiği dikkati çekiyordu.[37]

Fırkayı matbuat hayatında temsil eden ikinci dizi *Şehrah*'la başlar. Fırka

kurulduğunda bu diziden *Alemdar*, zaten çıkmaktaydı. 7 Aralık 1911 (24 Teşrin-i sânî 1327) tarihinde 209'uncu sayısıyla Divan-ı Harb-i Örfî'ce tatil edilen bu gazetenin yerine 8 Aralık 1911 (25 Teşrin-i sânî 1327) tarihinde Nevrah (nu: 210-3) çıkmaya başladı. Bu sayıda Şükrü el-A'selî[38] tarafından yazılan "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Araplar" başlıklı yazıdan ötürü gazete (son sayı: 211-4, 9 Aralık 1911-26 Teşrin-i sânî 1327) kapatıldı. Onu takiben 212-1 numara ile *Yeni Yol* çıkarılmış (10 Aralık 1911-27 Teşrin-i sânî 1327) ise de 213-2 (28 Teşrin-i sânî 1327-11 Aralık 1911) tarihli nüshasında "Amirlerimiz" başlığını taşıyan İ.T. aleyhtarı yazıdan ötürü İdare-i Örfiyye kararnamesinin 6. maddesi mucibince kapatılarak mesul müdürü Süleyman Radi hakkında soruşturmaya geçilmişti.[39]

پیام

قیصر ناصل ترك سلطنت ایتدی

Ali Kemal'in çıkardığı Peyam 1913'te yayım hayatına girdi. İttihat ve Terakki'ye karşı olduğu için bir yıl sonra kapatıldı. 1920'den sonra da Mihran Efendi'nin çıkardığı Sabah gazetesi ile birleşerek Peyam-ı Sabah adını aldı (yukarıda). Ali Kemal (yanda).

Yeni Yol'un yerine çıkan *Meslek* gazetesi (nu: 241-1, 12 Aralık 1911- 29 Teşrin-i sânî 1327), gazetelerin sık sık kapatılmasından, bu arada *Alemdar* hakkında matbuat müdürü Fazlı Necib'in Divan-ı Harb-i Örfî'ye menfi kanaatler bildirmesinden şikâyetçi olmuştur.[40] Bu tahkikatın tamamlanmasından sonra Yeni Yol'un neşrine Divan-ı Harb-i Örfî'ce karar verilmiş, 6 Ocak 1912 (24 Kânun-u evvel 1327) tarihinde *Meslek*'in kapatılması (son sayı: 239-26) üzerine *Yeni Yol*, ikinci kere neşredilmeye başlanmıştır. *Meslek*'in kapatılmasına gerekçe teşkil eden yazı, "Dün Akşamki Vak'a" başlığını taşımakta ve jurnal komisyonundan Yüzbaşı Refet ile Prens Aziz Paşa'nın yaverlerinden Tahsin'in sebebi bildirilmeyen kavgasından bahsetmekteydi.[41] *Yeni Yol*, evvelce olduğu gibi, bu defa da 7-8 Ocak 1912 (25-26 Kânun-ı evvel 1327) günlerinde, ancak iki sayı (240-3, 241-4) neşredilebilmiştir. Ertesi gün (27 Kânun-u evvel 1327-9 Ocak 1912) 242-1 numaralı ilk sayısıyla *Bedâhet* çıkmaya başlamıştır. *Yeni Yol* daha önce *Meslek* gazetesinin kapatılmasına yolaçan aynı bendi yeniden neşretmişti. Kapatılmasıyla birlikte mesul müdürü Süleyman Radi hakkında da soruşturma açılmıştı. Bedâhet 22 Ocak 1912 (9 Kânun-ı sâni 1327) tarihli ve 255-14 numaralı sayısında neşrettiği bir haberden dolayı ertesi gün (son sayı: 256-15, 23 Ocak 1912-10 Kânun-ı sâni 1327) kapatılmıştı.[42] Bunun üzerine gazete, *Şehrah*'a da yeniden izin verilmesi üzerine, "kâfi miktarda mesul müdür bulununcaya kadar" neşriyatına ara vermek kararını almıştı.[43] Mesul müdürlerin tevkif ve hapsedilmeleri üzerine matbuat kanununun 11. maddesi hatırlatılmışsa da[44] bu itirazlar bir değişiklik getirmemişti.

4 Şubat 1912 (22 Kânun-ı sâni 1327) tarihinde 257-1 numara ile neşriyatına başlayan *Mukavemet* gazetesi de 21 Şu-

bat'ta çıkan sayısıyla (274-18) kapatıldı ve mesul müdürü Cemil Tevfik iki ay hapse mahkûm edildi.[45] Daha önce de *Bedâhet*'in mesul müdürü sabık İzmit Mutasarrıfı Cemal Bey 2.5 ay hapse mahkûm edilerek cezaevine atılmıştı.[46] Yine bu gazetede çıkan bir yazısından ötürü Tahir Hayreddin, Divan-ı Harbi Örfî tarafından 70 gün hapis ve onbeş lira para cezasına çarptırılmış, fakat yakalanmadan Mısır'a kaçmış ve bu arada evi de aranmıştı.[47] Ancak mesul müdürlerin cezaları dolmadan mahkûmiyetleri kâfi görülerek affedildiklerini[48] ve bu yolla siyasî vasatın yumuşatılmaya çalışıldığını da belirtmek gerekir.

Bu arada Divan-ı Örfî tarafından matbuata yeni bir tahdit getiriliyor ve memleketin herhangi bir yerine sürülmüş bulunanlar veya gıyaben mahkûm edilenlerle, Mısır ve Avrupa'daki firarîlerin İstanbul'da siyasî makale ve risâle neşrettiklerine dikkat çekilerek, bu kabil neşriyatı matbaa ve gazete sahipleri hakkında soruşturma yapılacağı duyuruluyordu.[49]

Mukavemet'ten sonra 22 Şubat 1912 (9 Şubat 1327) tarihinde *Hedef*, (275-1) sayısıyla neşriyatına başladı ve 25 Mart 1912 (12 Mart 1328) tarihine kadar (son sayı: 307-33) devam edildi. Gazete, bu sayısındaki başmakalenin son bendi ve Serez'de Hürriyet ve İtilâf Fırkası mensuplarından Mustafa Nuri'ye yapılan üçüncü bir sataşmadan bahseden haber üzerine kapatılmıştı. Sözü edilen bendde dikkat çekici husus Fransızlara atfedilen bir atasözüydü: "İlâhlar mahvetmek istediklerini en evvel kör ederler." Bu dizinin görebildiğimiz son temsilcisi *Necdet* gazetesi (nu:308-70, 26 Mart 1912-13 Mart 1328) olmuştur.

Fırkayı destekleyen *Yeni İkdam* ve kapatılması üzerine yeniden çıkan *İktiham* (26 Şubat 1912 - 13 Şubat 1327) gazetesini de bu meyanda zikretmek gerekir.[50]

Netice itibariyle Fırkanın aslî hüviyetiyle faaliyet gösterdiği 21 Kasım 1911 (8 Teşrin-i sâni 1327) ile 1 Ocak 1913 (19 Kânun-ı evvel 1328) tarihleri arasında fırka taraftarı olduğu yolunda kanaat uyandıran gazetelerin[51] bütün matbuata getirilen sınırlamalardan, belki biraz daha fazla hissedar olduğu söylenebilir. Gazete tatili ve para cezaları için yine aynı şeyler varittir.[52] Ancak Matbuata getirilen sınırlamaların sadece İ.T. aleyhtarı gazeteleri hedef aldığı söylenemez. Meşrutiyetin ilânıyla adeta bir seddin yıkılmasını andırır tarzda içtimaî hayata ânideñ giren matbuat çılgınlığı, bizzat matbuatın ve siyasetin içinde bulunanlar tarafından da geniş yakınmalara yolaçmış ve çığırından çıkma istidadı gösteren matbuat rejimine bir disiplin getirme gereği kendiliğinden ortaya çıkmıştır.

---

[1] *Hürriyet ve İtilâf Fırkası hakkında yaptığımız çalışmada (II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar - Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Ankara, 1986 15+341 s. neşredilmemiş doktora tezi) bu iki gazete dizisinin Fırkanın kurulduğu 21 Kasım 1911 gününden sonraki durumunu tespite çalıştık. Bu tarihten önceki Şehrah* dizisi için: Zafer Toprak, Bir "Evrak-ı Muzırra": Şehrah Gazetesi, *Tarih ve Toplum*, İstanbul, 1987, sayı 37, s.45-56.

[2] Lütfi Fikri, gazetelerin kapatılması ve birbiri ardına yeni isimlerle çıkarılması hususunda şöyle yazmaktadır: "Pek iyi hatırlarım, bizim o vakit idarehanemizde onbeş kadar gazete beyannâmesi ve onlarda muharrer isimler üzerine hâk olunmuş o kadar da klişe daima hazır bulunurdu. Bu İttihat hükümetine karşı en büyük silâhımız, mühimmât-ı harbiyemiz idi. Matbuat idarehanesinden tatil emri geldi mi, onu o kadar ehemmiyetsizlikle telâkki eder idik ki, meselâ o anda bir şeyle meşgul oluyorsam bunu bile bir an olsun bırakmağa lüzum görmeyerek masamın üzerindeki kâğıtlıktan elim artık sevk-i tabiî halini almağa başlayan bir hareketle bu beyennâmelerden birini bulur, karşımdaki kimseye uzatırdım. Ben de sadece -numaralarda, sahife başlarındaki yazılarda bir yanlışlığa meydan vermeyin- demekle iktifa eder, yine işime devam ederdim". "Hükümet-i Askeriyeden Muhik Bir İstirham", *Tanzimat*, nu: 343 (23 Ağustos 1328) s.1; Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, İstanbul, 1968, C.2, s.332.

[3] Fethi *Muhaliflerin Esrarı*, İstanbul, 1332, s.10-12.

[4] Bekir Fahri (İdiz) için: Mücellidoğlu Ali Çankaya, *"Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları İle Birlikte", Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara 1968-1969, III. Cild, s.671.

[5] Krş. Hüseyin Cahid, "İhtirâsât-ı Siyasiye", *Tanin*, nu: 1166 (17 Teşrîn-i sâni 1327) s.1; Nuri, "Ahvâl-i Dahiliyemiz", *Tokmak*, nu.3 (26 Teşrin-i sâni 1327); Lütfi Fikri'nin bu suçlamalardan dolayı şikâyetleri için; "Münasebetsiz Münakaşalar", *Tanzimat*, nu.347 (27 Ağustos 1328) s.1; nu.405 (20 Kânun-ı evvel 1328) s.4.

[6] *Top, Süngü, Hançer* ve *Silâh* gazetelerinden şikâyetler için: *Teminat* nu.227 (18 Şubat 1327) s.4; nu.314 (25 Temmuz 1328) s.4.

[7] Hâfız İsmail, İ.T.'nin İzmir'deki gür sesi, *İttihat* gazetesi başmuharririydi. Sonraları H.İ. Fırkasının gazetesi *Müsavat*'ın başına geçti. Mahmut Şevket'in katlinden sonra Sinop'a sürülenler arasında o da vardı. Buradan Mısır'a kaçtı. Mütarekeden sonra dönmüşse de 1924'te 150'likler listesine dahil edildi ve tekrar gittiği Mısır'da 1932'de öldü. Müsavat'ın çıkışını tebrik eden bir yazı için: *Teşkilât*, nu.201 (23 Kânun-ı sâni 1327) s.3. *Zafer* gazetesi ve yazarı M. Tevfik (Safoğlu-1870-1860) hakkında; M. Ziyaeddin Demircioğlu, *Kastamonu'da Meşrutiyet Nasıl İlân Olundu*, Kastamonu, 1968, s.84-89; Aziz Demircioğlu, *100 Yıllık Kastamonu Basını*, Kastamonu, 1980, s.52-60; *Kastamonu Basınında Kim Kimdir*, 1872-1972, Kastamonu, 1980, s.62-63.

[8] Fırka reisi Damat Ferit'in beyannâmesinin metni: "Suret-i mahsusa ve resmiyede hiçbir gazete fırkamızın vasıta-i neşr ve efkârı olmadığı ve kavaid-i umûmiye itibariyle fırka namına ancak riyasetin beyanatda bulunmağa hakkı bulunduğu cihetle fırkaya mensup gerek gazetelerin, gerek âzâ ve efrâdın hakkı kelâmlarına bilistimal vâki olacak ifâdât-ı şifâhiye ve tanririyetleri resmi addolunamayacağı beyan olunur", *Tesisat*, nu.136 (17 Teşrîn-i sâni 1327) s.1; Tanin, nu.1166 (17 Teşrîn-i sâni 1327) s.3.

[9] "Nâşir-i Efkâr" doğrudan doğruya bir fırkanın veya cemiyetin organı olmak mesuliyetini yüklenmek demekti. "Mürevvic-i efkâr" ise böyle bir mesuliyet getirmiyor ve bu şekilde yapılan neşriyat, fırka ve cemiyetin tenkidi için vesile ittihaz edilemiyordu. Ancak tatbikatta bu ayrım bir şey ifade etmemiştir. *Teminat*, bilhassa *Tanin*'in tenkidlerinden kurtulabilmek için fırkanın "mürevvic-i efkârı" olduğunu duyuruyordu. Nu. 228 (19 Şubat 1327) s.1.

[10] "Cemiyet", *Tanin*, nu.140 (7 Kânun-ı evvel 1324) s.1.

[11] Z.Toprak'ın yazısında "tahdiş" kelimesi yanlış bir şekilde "tehdiş" olarak verilmiştir.

[12] *Yeni Yol*'un yeniden neşrine Divan-ı Harb-i Örfî tarfından tahkikattan sonra izin verildi. *Tanin*, nu.1181 (11 Teşrîn-i evvel 1327) s.3.

[13] *Meslek* gazetesi imtiyaz sahibi Kadri Bey, mahkûmiyet müddetinin kâfi görülmesi üzerine tahliye edilmişti. *Teşkilât*, nu.203 (25 Kânun-ı sâni 1327) s.4; BBA-BEO Dahiliye Giden Evrak, Dosya nu.299993 (26 Kânun-ı sâni 1327).

[14] Türk-İtalyan Harbi'ndeki bir deniz muharebesi hakkında yazdığı havadisten ötürü Lütfi Fikri elli lira para cezası ödemişti. *Tazminat*, nu.405 (20 Kânun-ı evvel 1328) s.1.

[15] *Tahitromos* ve *Amerolipitos* gazeteleri Tesisat'taki arîzayı aynen neşrettikleri (*Tanin*, nu.1185, 8 Kânun-ı evvel 1327,

s.3); Rumca diğer bir gazete *Eleftro Pitya* ile Bulgarca *Vesti* gazetesi de idare-i örfiyye kararnâmesinin 6. maddesine muğayir hareket ettikleri için tatil edildiler. *Bedâhet*, nu.251-10 (5 Kânun-ı sâni 1327) s.3; nu.254-13 (8 Kânun-ı sâni 1327) s.3.

16 Kapatılan *Tenvir-i Efkâr* yerine çıkarılan *Tecelli* (11 Kânun-ı sâni 1327) gazetesi de tatil edildi, *(Bedâhet*, nu.256-15, 10 Kânun-ı sâni 1327, s.3) ve mesul müdürü hakkında soruşturma açıldı, (*Tanin*, nu.1225, 17 Kânun-ı sâni 1327, s.4; *Teşkilât*, nu.195, 17 Kânun-ı sâni 1327, s.4). *Saadet* gazetesi ise 6 Teşrîn-i evvel 1327 tarihli ve 790 numaralı nüshasındaki neşriyattan ötürü kapatılarak hakkında soruşturma açılan bir diğer gazete oldu *(Meşrık*, nu.97, 12 Teşrin-i evvel 1327, s.4; nu.99, 14 Teşrın-ı evvel 1327, s.4).

17 İttihat ve Terakki tarafından çıkartılan *Hak* gazetesinin 75. sayısında (13 Mayıs 1328) Süleyman Nazif'in Arnavutluk'ta isyan eden zabitler aleyhinde, "Mihirdadın Tâcı" isimli yazısı çıkmış, bunun üzerine O ve gazetenin mesul müdürü onar lira para cezasına çarptırılmıştı. Gazetesinde hadiseyi duyuran Lütfi Fikri (*İfham*, nu.276-92, 3 Haziran 1328, s.4) geçmişte bu cezayı elli lira olarak ödeyenler bulunduğunu (kendini kastediyor) hatırlatmaktadır. Hak gazetesi hakkında açılan soruşturma için: BBA-BEO, Dosya nu.303332.

18 Bu hususdaki şikâyetler için: Lütfi Fikri, "Bîtaraflık", *Teşkilât*, nu.191 (13 Kânun-ı sâni 1327) s.1; Bekir Fahri, "Bîtaraflığın Sevaiki" *Teminat*, nu.232 (23 Şubat 1327) s.1.

19 Yazının metni için: *Teşkilât*, nu.204 (26 Kânun-ı sâni 1327).

20 Bu gibi suçlamalar için: *Tanin*, nu.1238 (30 Kânun-ı sâni 1327) s.4.

21 Teminat, nu.212 (3 Şubat 1327) s.4.

22 Bu yolda bazı şikâyetler için: "İdare-i Örfiyenin Ref'i, Matbuatın Tazyiki", *Hedef*, nu.276-2 (10 Şubat 1327) s.1.

23 Bir tavsiye için: *Tanin*, nu.1074 (15 Ağustos 1327) s.5.

24 *Silâh* (Selânik) yerine çıkarılan *Yıldırım* gazetesi de aynı şikâyetlere yol açmıştır. Krş. *Teminat*, nu.314 (25 Temmuz 1328) s.4.

25 Bekir Fahri, "Cüzzam-ı Matbuat", *Teminat*, nu.231 (22 Şubat 1327) s.1.

26 Teminat akçesinden şikâyetler hakkında: M.Z., *"İttihat ve Terakki'nin Fırıldakları yahut Tarih-i Matem"*, İstanbul 1328, s.12; *Teminat*, nu.243 (5 Mart 1328) s.1; Ancak tekrar neşrine izin verilen gazeteler için teminat akçesi talep edilmiyordu. *Teminat*, no.301 (12 Temmuz 1328) s.1.

27 Kanunda yapılan değişiklikler için: *Düstûr* 2, C.4, s.366.

28 Bekir Fahri, "Zavallı Emel", *Teminat*, nu.240 (2 Mart 1328).

29 Bekir Fahri'nin 8. dipnottaki yazısından naklen.

30 BBA-BEO, Dahiliye Giden Evrak, Dosya nu. 301 256 (5 Mart 1328).

31 *Tanin*, nu. 1397 (7 Temmuz 1328) s.3.

32 Lütfi Fikri, "Matbuat", *İfham*, nu.262-78 (20 Mayıs 1328) s.1; Yazar matbuata getirilen sınırlamalar karşısında Tanin ve Sabah'ın sükût ettiklerine dikkati çekmektedir.

33 "Mebusların Gazete Çıkarmak Hakkı", *İfham*, nu.289-105 (16 Haziran 1328) s.1.

34 İhtar, *İfham*, nu.287-103 (14 Haziran 1328) s.1.

35 *İfham*, nu.267-83 (25 Mayıs 1328) s.3.

36 *İfham*, nu.263-79 (21 Mayıs 1328) s.1.

37 Meselâ bkz. *Teminat*, nu.314 (25 Temmuz 1328) s.4; *Tanzimat*, nu.339 (19 Ağustos 1328) s.4.

38 Hayat hikâyesi hakkında bilgi için: Ali Çankaya, Mülkiye Tarihi, C.3, s.943-944.

39 *Bedâhet*, nu.241-1 (21 Kânun-ı evvel 1327) s.1; Z.Toprak yazının ismini "Emirlerimiz" şeklinde veriyor ki doğru değildir.

40 "Gazete Tatili Modası" *Meslek*, nu.215-2 (30 Teşrîn-i sâni 1327) s.1; Fazlı Necib'in bu yazıya cevabı ve buna Ahmet Reşit Rey'in yazdığı reddiye için: Nu.216-4 (21 Kânun-ı evvel 1327) s.1.

41 "Dün Akşamki Vak'a", *Meslek*, nu.239-26 (24 Kânun-ı evvel 1327); *Bedâhet*, nu.242-1 (27 Kânun-ı evvel 1327) s.1.

42 *Tanin*, nu.1219 (11 Kânun-ı sâni 1327) s.4; *Teşkilât*, nu.189 (11 Kânun-ı sâni 1327) s.4.

43 *Teşkilât*, nu.190 (12 Kânun-ı sâni 1327) s.3; *Mukavemet*, nu.257-1 (22 Kânun-ı sâni 1327).

44 "Bedâhet Gazetesi ve Divân-ı Harb", Teşkilât, nu.198 (20 Kânun-ı sâni 1327) s.1; Matbuatın kanunun 11. maddesi musul müdürlerin yanısıra makale sahiplerinin de cezalandırılmalarını emretmektedir. Zarar ve ziyan mahkûmiyetlerinde ise gazete veya risâle sahipleri sorumlu tutulmaktadır.

45 *Hedef*, nu.275-1 (9 Şubat 1327) s.1.

46 *Teşkilât*, nu.201 (23 Kânun-ı sâni 1327) s.3.

47 *Teşkilât*, nu.202 (24 Kânun-ı sâni 1327) s.3; *Mukavemet*, nu.259-3 (24 Kânun-ı sâni 1327) s.2.

48 İkinci Meşrutiyet'in gazetecilik tarihinde, bugüne kadar üzerinde pek durulmamış da olsa, mesul müdürlerin gazetelerin çıkmasını temin için katlandıkları fedâkarlıklar bakımından dikkate değer bir rolleri sözkonusudur.

49 Matbuat Müdürlüğü'nün beyannâmesinin metni için: *Mukavemet*, nu.258-2 (23 Kânun-ı sâni 1327) s.2; *Teşkilât* nu.201 (23 Kânun-ı sâni 1327) s.4.

50 *Tanin*, nu.1252 (13 Şubat 1327) s.3; *Teminat*, nu.222 (13 Şubat 1327) s.4; *Hedef*, nu.283-9 (17 Şubat 1327) s.2.

51 Yyeri gelmişken fırkanın, Hürriyet ve İtilâf Kütüphanesi adıyla bir yayınevi kurulduğunu da belirtelim. Fırka mensuplarını tanıtmak için basılan ilk risâle Rıza Tevfik'e tahsis edilmiştir, (*Filozof Rıza Tevfik*, İstanbul, 1428, 16 s.). Ayrıca fırkanın tıpkı İ.T. gibi gece dershaneleri açmaya başladığını da biliyoruz, (*İfham*, nu. 272-89, 30 Mayıs 1328, s.4; nu.280-96, 7 Haziran 1328, s.4).

52 Bu sıralarda kapatılan gazete ve mecmualardan bazılarının isimlerini bir fikir vermesi için sıralıyoruz: *Gıdık* ve Rumca *İmroz (Meslek*, nu.234-21, 17 Kânun-ı evvel 1327, s.2), *Beyanü'l-hak (Bedâhet*, nu.255-14, 9 Kânun-ı sâni 1327, s.3), *İntihab (İktiham*, nu.25, 8 Mart 1328, s.4), *Vazife (İfham*, nu.269-85, 27 Mayıs 1328, s.3), *Serbestî (Tazminat*, nu.340, 20 Ağustos 1328, s.4), *Cenin (Tanzimat*, nu.343, 23 Ağustos 1328, s.3), *Senin (Tanzimat*, nu.351, 31 Ağustos 1328, s.4). Kitaplar, mecmualar ve gazeteler hakkındaki yasak kararlarını ve matbuat mensuplarına verilen cezaları, tamamlamak üzere olduğumuz, *"Türkiye'de Matbuat Yasakları 1908-1918"* isimli araştırmamızda etraflıca inceledik.

FOLKLOR ve SANAT
YAYIN-ARAŞTIRMA ve ARŞİV MERKEZİ

FOLKLORE & ART
CENTER OF PUBLICATIONS-RESEARCH ARCHIVES

Türkiye'de ilk kez bir 'ihtisas kitaplığı' 1 yılını doldurdu. Bu süre içerisinde, Folklor alanında sürdürdüğümüz aylık **Türk Folkloru Dergisi, Folklor ve Etnografya Araştırmaları** 1984 ve 1985 yıllıklarından sonra bunlara bir yenisi daha eklendi **Türk Folkloru Belleten 1986/I.** Yılda iki kitap olacağını ilan ettiğimiz Belleten'in ikincisi yakında yayımlanacaktır

Ayrıca Bir Başka Hizmet

Yurt içi ve dışındaki bilim adamlarının, Üniversitelerin, Araştırma Enstitülerinin kitap ve süreli yayın ihtiyaçları karşılandı, halen de karşılanmaktadır. Folklor, Etnoloji, Antropoloji, Tarih, Dil, Sözlük ve Bibliyografik yayınlar adreslere düzenli olarak gönderilmektedir. Doviz alış-verişinin güç olduğu kimi kurumlarla da yayınlar, "Exchange" ile karşılıklı olarak sağlanmaktadır

Bir Not

1949-1980 yılları arasında yayımlanan-dağıtımını yaptığımız **Türk Folklor Araştırmaları** Dergisinin 866 sayıdan oluşan tüm koleksiyonunun mevcudu gittikçe azalmaktadır. Bu koleksiyonu edinmek istevenler lutfen mektup yazıp, teslim süresini belirtir mektubumuzu beklesinler. En kısa zamanda cevap verilecektir

Adres. Divanyolu, Boyacıahmet Sk., No: 3
34400 Turbe-ISTANBUL/TURKEY
☎ 527 69 84

Her konuda daha fazla bilgi edinmek için
katalogumuz istenebilir

Suphi Ziya Özbekkan

Doğumunun 100. Yılında

Suphi Ziya Özbekkan

TAHA TOROS

Türk Sanat Musıkisi'nin orijinal üstadlarından Suphi Ziya Özbekkan, doğumunun 100. yılı vesilesiyle anılıyor. Sanat dünyamızın geçmişini değerlendiren bu olayı yürekten kutlarım. Bu olay, geçmiş yılların değerlerini yeni kuşaklara tanıtmak gibi kadirbilirliğin güzel bir örneğidir.

Kendisiyle, aynı bakanlığın mensupları olarak, Ankara'da uzun yıllar dostluğumuzu sürdürdük.

Suphi Ziya Özbekkan, tevazu denilen, alçakgönüllüğün temsilcilerindendi. Atatürk'ün hayranlık duyduğu besteleriyle, ses sanatkârlarının kültür dağarcıklarını zenginleştirmekle tanınır ve sevilirdi. Ona dair bazı anılar aktarırken, kısa biyografisine değinirken, temiz ruhuna saygılar sunuyorum.

Musikî Dolu Çocukluk

Dede Efendi'den, III. Selim'den çalınan parçalar büyük konaklarının pencerelerinden dalga dalga mahalleye yansırken Suphi Ziya 1887 baharında bir harem odasında dünyaya gözlerini açtı. Bu bakımdan, geçmişi, kültür ve sanat zenginliği ile dopdolu bir aileden geliyor. Babası Büyük Elçilerden ve büyük bestekârlardan Yusuf Ziya Paşa, amcası Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa, dedesi yakın tarihimizin büyük simâlarından Abdullatif Suphi Paşa'dır. Dayısı kendisinden bir yaş büyük olan, Hamdullah Suphi Tanrıöver'di.

Yukarıda bahsettiğimiz, babası, Yusuf Ziya Paşa, Sultan Hamit döneminin tanınmış elçilerindendi. 1889'da Belgrad Elçiliği'nden Roma'ya, oradan da Paris Elçiliği'ne atanan bir vezir idi. Oysa, çokça, Vaşington Sefiri olarak tanımlanmıştır. Sonraları Bakanlık koltuğuna da oturan Yusuf Ziya Paşa'nın (1849-1929) yakın tarihimizdeki şöhreti, bu resmî görevlerinden dolayı değil, Türk Sanat Musıkisi'ne yapmış olduğu hizmetlerden kaynaklanmaktadır.

Yusuf Ziya Paşa'nın, büyüğü Suphi Ziya, küçüğü İbrahim Ziya adlarını taşıyan oğulları, nağmeler ve ud sesleri arasında büyümüşler, Türk musıki sanatının üstatlığına, baba evindeki atmosferin rüzgarı ile erişmişlerdir. Genç yaşta ölen İbrahim Ziya Bey, Türkiye'nin en sihirli ud çalanı olarak tanımlanmış, erken ölümü yüzünden, ağabeyi Suphi Ziya kadar besteler yapamamıştır.

Doğu-Batı Kültürünü Özleştiren Eğitimler

Suphi Ziya Özbekkan, Türkiye'de ve Avrupa'da yüksek düzeyde öğretim ve eğitim gören, bu iki kaynaklı kültür varlıklarını ustaca özleştirmesini bilen bir aydındı. Ekonomik ve malî konular üzerinde eğitim yapmış olmak-

Abdullatif Suphi Paşa'nın torunları ve bestekâr Ziya Paşa'nın kızı ile müzisyen oğulları: Ortada elinde kürek olan Suphi Ziya Bey, kızkardeşi Mihri Hanım ve küçük kardeşleri İbrahim Ziya Bey (Yıl: 1890). Genç yaşta ölen İbrahim Ziya Bey de Suphi Ziya bey gibi musikişinastır.

la beraber, ağır basan yönü musıki alanında idi.

Değişik Bir Görünüm

Heykellere benzeyen bir yapısı vardı. Karşısındakileri sevgi ve içtenlik dolu gözlerle, bir sanat dürbününden bakar gibi süzerdi. Davranışında tevazuun son basamağı görülürdü. Her tutumu ile geçmişten gelen bir İstanbul beyefendiliğinin mirasını taşırdı. Kendi çağının kuşağında böylesine duygulu ve nazik kişiye az rastlanırdı. Bir sanat ailesinden kaynaklanan musıkinin tılsımı ve çekici gücü, onu döneminin son temsilcisi yapmıştı.

Önceleri musıkiyi bir meslek olarak değil, babadan ve dededen miras kalan manevi bir servet olarak kucakladı. Ne var ki, dış görevle uzun yıllar yaşamını sürdürdüğü Londra ve Roma'da Türk kültürünün bir parçası olan musıkimizi batılılara en güzel vesilelerle o tanıttı. İngiliz asilzadelerine verdiği bir konserde, Doğu'nun bu ilâhi nağmesini dinletirken, her kula nasip olmayacak bir takdir topladı.

Birbirinden güzel besteleri, meyhanelerden çok, aydın musıki sohbetlerinin neşe kaynağı oldu. İçli ve özlü şarkıları arasında Atatürk'ün de çok sevdikleri bulunmaktadır.

Bir Espri Adamı

Suphi Ziya'nın bestekârlığı yanında, Türk musıkisine hizmeti, Ankara Radyosu'nda uzun yıllar çalıştığı döneme rastlar. Temiz dili, şivesi ile iyi bir hoca olmuştur. Musıkide kabiliyetlere kabiliyet ekleyen bir müzik bilgini idi.

Sessizliği, inzivayı sevmek, bestekârlarda belirgin olan bir tutumdur. Küçüklere karşı sevgiye saygı katan, tevazuu hastalık derecesine götüren Suphi Ziya'nın, ciddi görünümünden pek umulmayan nükte ve espri dolu bir yönü vardı. Onun bu alandaki hünerleri ya da muziplikleri, radyo repertuvarlarında, sık sık sezilirdi. Günün olaylarına göre, repertuvarlarda sıcağı sıcağına değişiklikler yapar, yeni olaylara uyan şarkıları sergilerdi. Bu şarkıları radyolarından dinleyenler, eğer farkına varabilmişlerse bol bol gülerlerdi. O şarkılar, günün akışı içerisinde espriler yüklü olarak dudaklardan düşmezdi. Bunlar, tek parti döneminde, musıki yolu ile siyasi olayları, bir bakıma yansıtmış olurlardı. Birkaç örnek vermek isterim:

Uzun yıllar Maliye Bakanlığı yapan Fuat Ağralı, sıcak bir yaz gününde, âni olarak istifa etmişti. Kabinenin en sağlam koltuğunda oturan Ağralı'nın ansızın görevden ayrıldığı gün, Suphi Ziya, o günün şarkı programına, "Gittin artık", "Ayrılık var", "Yolculuk var" gibi şarkıları eklemişti.

Hasan Saka kabinesi, o günün kamuoyunda, Halk Partisi içindekileri bile, doyurmuş sayılmıyordu. Bu gerekçe ile olacak, Hasan Saka Başbakanlıktan istifa etti. Yeni kabinenin kurulması, birkaç gün uzadı. Herkes yeni bir isim beklerken İnönü, yeni kabinenin kurulması görevini, ikinci kez, Hasan Saka'ya verdi. Kamuoyunda, Saka'nın tekrar Başbakanlığa getirilmesi beklenmiyordu. Bir yenilik arzusu özleniyordu. Hasan Saka aynı göreve tekrar atanınca Ankara Radyosu'nda o gece tüm şar-

Suphi Ziya Bey'in babası Yusuf Ziya Paşa, bakanlık yapmış, Viyana, Paris ve Washington elçiliklerinde bulunmuş, klasik musikimizin ünlü bestekârlarındandı.

Bestekâr Suphi Ziya Bey, 1904 yılında Roma'da eğitim gördüğü günlerde.

kılar (Bayati) makamından seçilmişti. Bunu tertipleyen esprili adam, Suphi Ziya Özbekkan'dı.

Yine Demokrat Parti'nin kurulup ilk muhalefete başladığı yıllarda yapılan itiraz üzerine, Uşak Belediye Seçimi iptal edilmişti. Yenilenen seçimi kazanmak için Halk Partisi ile Demokrat Parti yoğun propagandalara girişti. Mitingler yapıldı, sloganlar atıldı. Seçimin hilesiz yapılması için gayretler harcandı. Mahalline müşahit olarak müfettişler gönderildi. Seçim sonu Ankara radyosundan ilan edildi. Uşak Belediye Seçimi'ni CHP kazanmıştı. Radyo o gün (Uşşak) makamından şarkılarla kapandı.

Suphi Ziya Özbekkan'ın bir esprili eylemini de şöyle anımsamaktayım:

Yine Demokrat Parti'nin o muhalefet yıllarında, İzmir'de düzenlediği bir miting karşılıklı gösterilere neden olmuştu. Hatta bu olay üzerine DP ileri gelenlerinden bazı kişiler tutuklanmış, toplantıları dağıtmak isteyen yöneticiler, itfaiyenin arazözünü kullanmışlardı. Türk kamuoyunda heyecan yaratan bu olayın gecesinde radyonun şarkıları arasında Suphi Ziya'nın yerleştirdiği iki parça çok anlamlı idi. Bunlar "İzmir'in içinde vurdular beni" ile "İzmir'in kavakları"ydı.

Noksan Biyografiler

Bizler, Suphi Ziya Bey'in bestelerini o zamanki Ankara Radyosu'ndan gerek münferit, gerek koro halindeki yayınlardan dinleyen tiryakilerdendik. İstanbul'da da, İbnülemin Mahmut Kemal Bey'in konağında tertiplenen, musıki gecelerine katılırdık. Gece yarılarına kadar âdetâ bir mestlik içinde sürüp giden şarkılar arasında, Mahmut Kemal Bey'in zaman zaman, Suphi Ziya Bey'den ve babası Yusuf Ziya Paşa'nın konağındaki musıki âlemlerinden söz ettiği olurdu. *Hoş Seda* adlı kitabına konulmak üzere gerek Suphi Ziya'nın, gerek babasının bestelerine ve biyografisine dair bilgi rica eden bir mektubunu benim vasıtamla Ankara'da Suphi Ziya Bey'e ulaştırmıştı. Bu mektubu Suphi Ziya Bey'e verdim. Uzun uzun tebessümle okudu. Cevabını, Mahmut Kemal Bey'e benim vasıtamla gönderdi. Ardından bazı konuların daha iyi aydınlatılması için aralarında yazışmalar oldu. Fakat ne yazık ki, Mahmut Kemal Bey'in *Hoş Seda* adlı kitabını tamamlamadan aramızdan ayrılması, bunu tamamlayanların bu konudaki yazışmalara temas etmemesi bizleri pek üzmüştü. Üzüntü ile belirtmek gerekir ki adıgeçen kitap, hiç de rahmetli Mahmut Kemal Bey'in özlediği ölçüde tamamlanamadı. Gerek Suphi Ziya'nın ve babası Ziya Paşa'nın biyografisi ile ilgili enteresan bilgiler ve daha bazı sanatkârlar hakkındaki notlar, her nedense, bu kitapta yerini bulamadı.

Suphi Ziya Özbekkan, 80'ine varmış olmakla beraber, dinç bir kafaya mâlikti. Son yıllarında, Şair Nâbi'den köçekçeler bestelemekte idi. 1966 Temmuzu'nun 19'uncu günü, Ankara'da öldü. Onun ölümü ile, hem çağının, hem çığırının bir ekolü kapanmış oldu.

Halife Olmak İsteyen Meb'usan Meclisi Reisi

Celâleddin Arif Bey

II

İSMAİL ARAR

Meclisten ayrılan Celâleddin Arif Bey Bey'in, Anadolu'ya geçmek üzere Özbekler Tekkesi'nde saklandığı çok sonraları ortaya çıkmıştır. Özbekler Tekkesi Üsküdar'da Sultantepesi'nden Bülbülderesi'ne doğru uzanan yamaçta, gözden uzak, asûde bir Nakşibendî Dergâhıdır.[35] Tekkenin Şeyhi Mehmed Atâ Bey Karakol Cemiyeti'nin[36] Üsküdar bölgesi sorumlularından birisidir ve tekke Anadolu'ya gönderilecek kişiler için saklanma yeri olarak kullanılmaktadır. İsmet İnönü, Mehmed Akif Ersoy, Dr. Adnan Adıvar, Halide Edip Adıvar, Yunus Nadi gibi pek çok tanınmış kişi, Anadolu'ya geçerken önce burada saklanmışlardır.

Ankara'ya Vardığımda Sizinle Görüşürüm

Ankara, 16 Mart günü gaybubet eden Meb'usan Meclisi Reisi Celâleddin Arif Bey'in izini kaybetmiştir. İlk haberleşme 27-28 Mart gecesi olur. Arada geçen süre içinde Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, bir taraftan İstanbul'un işgalini şiddetle protesto ederken, 19 Mart'ta yayınladığı bir bildiri ile de Ankara'da, olağanüstü yetkilere sahip bir Meclisi toplantıya çağırmıştır. Atatürk bu konuda şöyle der: "Meb'usan Meclisi Reisi Celâleddin Arif Bey'in Ankara'ya gelip gelmeyeceğini elbette bilemiyordum. Gelmesi hâlinde, onun varışını beklemeyi ve çağrıyı onun aracılığı ile yaptırmayı düşündüm. Fakat vaziyet çok sür'at ve aceleyi gerektiriyordu. Meçhul bir ihtimali bekleyerek vakit kaybetmeyi ihtiyata uygun bulmadım".[37] Mustafa Kemal Paşa, 27 Mart'ta Düzce'de olduğunu öğrendiği Celâleddin Arif Bey'e çektiği telgrafla bu beyannamesini bildirerek düşüncesini öğrenmek ister. Aynı gün aldığı aldığı cevabın özeti şudur: "Bizim Kanun-u Esasimide böyle olağanüstü bir Meclisin toplanabilmesine ilişkin bir hüküm yoktur. Ancak diğer Anayasaların hükümlerinden yararlanılabilir". Atatürk der ki: "Bu telgrafın kapsamına dikkatle bakıldığı zaman Celâleddin Arif Bey'le aramızdaki büyük görüş ayrılığı kolaylıkla fark olunabilir. Ben, olağanüstü yetkilere sahip bir Meclis'in Ankara'da toplanmasına karar verirken bizim Anayasamızda böyle bir Meclis'in toplanabilmesine ilişkin bir hüküm olmadığını elbette biliyordum. Fakat, kararımı verirken böyle bir hükmün varlığı ya da yokluğu aslâ hatırıma gelmedi."[38]

Bolu'da Bir Demeç

Bir-iki gün Özbekler Tekkesi'nde saklanan Celâleddin Arif Bey, Ankara'ya doğru sürdürdüğü meşakkatli yolculuğu sırasında 28 Mart'da Bolu'dadır. Orada, yerli kaynakların hiçbirinde bulamadığınız, ama Millî Mücadelede Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar sokulmuş olan İngiliz istihbarat ajanları tarafından alınıp Londra'ya bildirilen bir demeç verir: "Kanla fethettiğimiz İstanbul bizden alındı. Biz de onu hilekâr Ingilizler'den kanla geri alacağız."[39]

Meb'usan-ı Millete
(Milletin Vekillerine)

17 gün süren bir yolculuktan sonra 2 Nisan 1920 Cuma günü Ankara'ya gelen Celâleddin Arif Bey, Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa ile görüştükten sonra, 6 Nisan'da iki bildiri yayınlar. Bunlardan birisi İstanbul'un işgalini kınayan bir protestodur. *Hâkimiyeti Milliye* bu protesto bildirisini şu başlık altında yayınlar:

"Meclis-i Meb'usan-ı Osmanî Reisi Celâleddin Arif Beyefendi Hazretleri tarafından İngiltere, Fransa, İtalya ve Cemahir-i Müttefika-i Amerika devletlerinin İstanbul'daki fevkalâde mümessilleri ile Felemenk ve İsveç sefirlerine gönderilen protestonamedir."

Konumuz açısından bizi ilgilendiren Meb'usan-ı Millete diye başlayan öteki bildirisidir. Bunda da şöyle denilmektedir:

"Bu öldürücü ânda millî hakları ve çıkarları savunmakla görevli olan sayın milletvekillerinin bu dakikanın inceliğini ve önemini tamamen takdir edeceklerine inandığımdan kendilerini, Reisleri olarak, Ankara'da görev yapmaya çağırıyorum."[40]

Siz Köşebaşı Avukatı Bile Olamazsınız

İstanbul'un işgalinden sonra Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart, Osmanlı Mebusan Mecli-

si Reisi Celâleddin Arif Bey'in de 6 Nisan tarihli çağrıları üzerine Ankara'da toplanacak olan Meclisin niteliği ve yetkileri üzerinde ikisi arasındaki görüş ayrılıkları daha 27-28 Mart gecesi Ankara-Düzce telgraf haberleşmesiyle ortaya çıkmış bulunuyordu. Bu görüş ayrılığı, Meclisin açıldığı güne (23 Nisan 1920) kadar, hatta ondan sonra da sürüp gitti.

Bu anlaşmazlığın nedenini Atatürk şöyle açıklar: "Celâleddin Arif Bey Ankara'ya geldikten sonra, kendisiyle ve kanunlardan anlayan başka bazı kimselerle bu konu üzerinde oldukça uzun süren görüşmeler ve tartışmalar yapıldı. Fakat aldanmıyorsam, Celâleddin Arif Bey hiçbir zaman benim Büyük Millet Meclisi'nin niteliği ve yetkisi ile ilgili görüşüme katılmamıştır. O her zaman, toplanmış olan Meclisin temel görevinin, İstanbul'daki Mebusan Meclisinin toplanmasını sağlamak olduğunu düşünmüş ve kendisini hep o Mebusan Meclisinin başkanı saymıştır."[41]

Bu tartışmalar sırasında bir gün Mustafa Kemal Paşa o kadar sinirlenmiştir ki Celâleddin Arif Bey'i "-Siz Hukuku Esasiye Profesörü değil, sokakbaşı avukatı bile olamazsınız" diye azarlamıştır. [42]

Halife olmak istiyen Meclis Reisi ??

Gazi'nin, siz Hukuku Esasiye Profesörü değil sokakbaşı avukatı bile olamazsınız dediği Celalettin Arif Bey

rdarlıkta

...dürlüğüne tayin edildi

7 Mart tarihli Cumhuriyet gazetesi.

İkinci Başkan ve Geçici Yürütme Kurulu Üyesi

23 Nisan 1920 Cuma günü açılan T.B.M.M.'nin ertesi günkü birleşiminde Çorum milletvekili Fuad Bey'in (Ölümü: 31 Ağustos 1921) bir önergesi okunur. Fuad Bey bu önergesi ile, T.B.M.M. sadece yasama yetkisine değil, yürütme yetkisine de sahip olduğu için, bir Başkan seçmekle yetinilmeyip bir de Reis-i Sâni (İkinci Başkan) seçilmesini teklif etmektedir. Önerge kabul edilir. Mustafa Kemal Paşa 110 oyla başkanlığa, Celâleddin Arif Bey de 109 oyla ikinci başkanlığa seçilirler. [43]

Aynı birleşimde Mustafa Kemal Paşa, yürütme yetki ve görevinin Heyet-i Temsiliyenin üzerinde bırakılmayarak bir Hükûmet kurulmasını ister. Ancak bu, bir kanun tasarısının hazırlanmasını ve kabulünü gerektirmektedir. Celâleddin Arif Bey 25 Nisan'da, 15 kişilik bir Lâyiha Encümeni (Tasarı Komisyonu) ile 5-6 kişiden oluşacak bir Muvakkat İcra Encümeni (Geçici Yürütme Kurulu) seçilmesini teklif eder. Bu Geçici Yürütme Kurulu, T.B.M.M. Hükûmetlerinin, hatta Cumhuriyet Hükûmetlerinin başlangıcı ve çekirdeğidir. 25 Nisan günü Kurul'a seçilenler şunlardır: Bekir Sami, Câmi (Baykurt) Celâleddin Arif, Fevzi (Çakmak), Hakkı Behiç (Bayiç), Hamdullah Suphi (Tanrıöver). T.B.M.M. Reisi Mustafa Kemal Paşa, Kurul'un tabiî başkanıdır. Genelkurmay Başkanı Miralay (Albay) İsmet (İnönü) de, Meclis kararı ile, heyete girmiştir. [44]

İdama Mahkûm Bir Adalet Bakanı

Mustafa Kemal Paşa'nın hükûmet kurulması hakkındaki önerisi 2 Mayıs'ta kanunlaşır. Bu T.B.M.M.'nin kabul ettiği üçüncü kanundur. Birincisi Ağnam Resmi(Koyunlar Vergisi) Kanunu, ikincisi de Hıyaneti Vataniye Kanunudur. 3 Mayıs'ta İcra Vekilleri Heyeti seçimi yapılır. Celâleddin Arif Bey 85 oyla Adliye Vekilliğine (Adalet Bakanı) seçilir.[45] Meclis İkinci Reisliği de üzerindedir.

İstanbul'daki Nemrud Mustafa Divan-ı Harbi, Millî Mücadeleye katılmış oldukları için asker, sivil birçok kişiyi, bu arada Celâleddin Arif Bey'i, 6 Haziran 1920'de gıyaplarında (yokluklarında) idama mahkûm eder. [46]

Başağrısı Bahane

T.B.M.M.'nin 15 Ağustos 1920 Pazar günkü 49'uncu birleşiminde Celâleddin Arif Bey'in iki ay izin isteyen bir tezkeresi okunur. Tezkere özetle şöyledir: "Meclisin açılmasından ve Vekiller Heyetinin kurulmasından beri görevimi yerine getirmek için sürdürdüğüm çalışmalar beni bitâp bıraktı. Dimağ yorgunluğu sonucu yakalandığım sürekli başağrısından on gündür muztaribim. Iztırabımın teskini için fikir istirahatine ihtiyacım vardır. Aynı zamanda çoktan beri görmediğim seçim bölgemi teftiş etmek istiyorum. En kısa yoldan gidip gelmek üzere iki ay izin verilmesini istirham ederim." [47]

Celâleddin Arif Bey, beraberinde Erzurum milletvekili Hüseyin Avni (Ulaş) olduğu hâlde[48] 6 Eylül'de Erzurum'a varır ve Kâzım Karabekir Paşa tarafından İstanbul Kapısı dışında büyük bir törenle karşılanır [49]

Celâleddin Arif Bey'in başağrısını bahane ederek Erzurum'a gitmesinin asıl amacının ne olduğu, oradan Mustafa Kemal Paşa'ya üst üste gönderdiği şifreli telgraflarla ortaya çıkar: Erzurum halkında galeyan ve hassasiyet vardır ... Kendisinin oraya geleceği öğrenilince halk bekleme durumuna girmiştir ... Ordu ambarlarında yolsuzluklar vardır ... Özellikle silâh ve cephane

kaybı ve süt dağıtımında yolsuzluk vardır ... Erzurum Vâli Vekili Miralay (Albay) Kâzım (Dirik) derhal değiştirilmeli ve yerine Adana eski Vâlisi Nâzım (Akyürek) Bey atanmalıdır ... Bu şikâyetler ve istekler Ankara'da gözönüne alınmazsa ona olan güven de güvensizliğe dönüşecektir...

Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın 13 Eylül tarihli telgrafı Celâleddin Arif Bey'in yarattığı bu bunalımı gerçek bir başağrısı hâline getirir. Karabekir Paşa bu telgrafı ile Celâleddin Arif Bey'in Lazistan (Rize), Trabzon, Erzurum, Erzincan, Van, Bayezit illeriyle, Meclis'ce uygun görülecek diğer bölgeleri de içine alacak olan, Vilâyat-ı Şarkiye (Doğu İlleri) Vâliliğine atanmasını önermektedir.[50]

Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı kısa ve kesindir: "Atanması mümkün değildir. Milletvekilliğinden istifa ettiği takdirde, isteği Bakanlar Kurulu'na sunulabilir."

Nihayet Kâzım Karabekir Paşa da işin iç yüzünü anlayabilmiştir. 22 Eylül 1920 tarihli telgrafında şöyle der: "Şimdi anlıyorum ki Celâleddin Arif Bey ile bazı külâh kapmak isteyenler güzel bir program yapmışlardır ... Celâleddin Arif Bey oyuncak olarak oynatılıyor. Onun Genel Vâliliğe atanması için yaptığım teklifi geri alıyorum."[51]

Celâleddin Arif Bey, Ankara'ya dönüşüne kadar geçecek zaman için, izninin uzatılmasını istedikten sonra[52], "adetâ tahtelhıfz (göz altında) denilecek bir vaziyette oraya getirildi"[53]

Yazılı ve Sözlü İstifa

T.B.M.M.'nin 24 Ocak 1921 Pazartesi günü yapılan 137'nci birleşiminin 3'üncü oturumunda, Celâleddin Arif Bey'in Adalet Bakanlığı'ndan istifa ettiğini bildiren şu tezkeresi okunur: "Teşkilât-ı Esasiye Kanununun bazı nukatını (noktalarını) kanaat-ı siyasiye ve vicdaniyemle kabili telif (bağdaşır) göremediğimden Adliye Vekâletinden affımı istirham eylerim, Efendim."

İstifanamenin okunmasından sonra, genel kuruldan yükselen "izahat versin" sesleri üzerine kürsüye gelen Celâleddin Arif Bey, kendisi izinli iken, Meclisce kabul edilen Anayasanın, Kanun-u Esasiyenin 116'ncı maddesine aykırı olarak kabul edildiğini söyler; kürsüde olmasından yararlanarak, sözlerine devamla, Meclis İkinci Başkanlığından da istifa ettiğini sözlü olarak açıklar.[54]

Guinea - Pig [55]

24 Şubat 1921 Perşembe günü T.B.M.M.'nde İktisat Vekâleti bütçesi görüşülmektedir. İlk sözü alan Çorum milletvekili Ferid Bey[56] konuşmasına "Harb-ı Umumî (Genel Savaş) doğrudan doğruya bir iktisat muharebesidir. Her devlet ilhak-ı araziden (toprak kazanmak) ziyade kendi iktisadiyatını, kendi menafi-i ticariyesini (ticaret çıkarlarını) güvence altına alabilmek için bu savaşa atılmış ve Cihan bu iktisat harbiyle altüst olmuştur. Bizi en ziyade uğraştıracak sorun da iktisat sorunudur. Bir milletin bağımsızlığı ancak iktisadiyatındaki bağımsızlığı ile ölçülür" diye başladıktan sonra, sözü 1314 (bugünkü takvimle 1898) yılında İtalyanların Ereğli kömür madenlerini işletmek üzere aldıkları bir imtiyaza (izin belgesi) getirir. Bu izin 1329 (1911) yılında sona ermek üzere iken, araya giren bir kişinin kendisine yüzde on hisse verilmesi karşılığı, imtiyazı uzattırdığını söyler. Tokat milletvekili Mustafa (Süsoy) Bey oturduğu yerden seslenir: "Anlayalım, kimdir bakalım?"

Konuşmasını sükûnetle sürdüren Ferid Bey, Orlando adında bir İtalyan mühendisinin Damad Ferid Paşa Hükûmeti zamanında yeniden işletme izni aldığını, seçim belgesinden aldığı bir mektupta da bu işe aracılık eden kişinin T.B.M.M.'nin önemli üyelerinden birisi olmasının bölge halkını dilhûn ettiğinin (kalplerini kırdığı) bildirildiğini söyler. Yükselen "Kimdir o şahıs?" sesleri üzerine de, nihayet baklayı ağzından çıkarır ve "Celâleddin Arif Bey" der.[57]

O birleşimde hazır bulunmayan Celâleddin Bey, Ferid Bey'in kendisi hakkında ortaya attığı iddialara, 26 Şubat Cumartesi günü cevap verir. Bu cevap ibretle ve hayretle okunmaya değer:

"Ben o zamanlar bu kişi ile ortak oldum. Ben keramet sahibi değilim. Dünya Savaşının bu şekilde sonuçlanacağını; Meb'usan Meclisine Başkan seçileceğimi; 16 Mart'ta İstanbul'un işgal edileceğini; sonra Meclis'in dağıtılıp Anadolu'ya geçmek mecburiyetinde kalacağımı; yolda gelirken birçok eziyet ve güçlükle uğrayacağımı; seçim yapılması için halkı sandık başına çağıracağımı; nihayet burada bir Meclis'in toplanarak bu sorunun burada sözkonusu olacağını bilseydim, o zaman bu işe girmezdim. Ben keramet sahibi değilim."[58]

T.B.M.M.'ndeki bu tartışmalardan sonra, Türkiye'deki İngiliz makamları Londra'ya gönderdikleri raporlarında Celâleddin Arif Bey'den *"Guinea - Pig"* diye söz etmektedirler.[59]

Gene Marienbad Kaplıcaları

Doğu İleri Genel Vâliliği girişiminden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın güvenini, Çorum milletvekili Ferid Bey'in ortaya attığı iddialar yüzünden de Meclis'deki saygınlığını kaybetmiş olan Celâleddin Arif Bey'e yeni bir görev bulmak gerekiyordu.

Meclisin 12 Mayıs 1921 günki birleşiminde okunan bir Başkanlık Divanı yazısı ile Celâleddin Arif Bey'e, Marienbad kaplıcalarında tedavi edilmesi için, dört ay izin verilmesi istenir.[60] Birinci Dünya Savaşımının son aylarında Almanya'ya giden bir heyete İstanbul Barosu Başkanı olarak katılan Celâleddin Arif Bey'in, dönüşte, Marienbad kaplıcalarına gittiğini daha önce belirtmiştik. O zamanki gidişinin ne ölçüde gerçekten sağlık sebeplerine dayandığı bilinmez. Ama bu son iznin sağlık sorunlarıyla hiçbir bilgisi yoktur ve Celâleddin Arif Bey bir gün bile Marienbad'a gitmemiştir. O, Mustafa Kemal Paşa tarafından İtalya ve Fransa ile ilişkileri yumuşatmak, bu ilkelerle -İngiltere'den ayrı olarak- bir barış ortamı hazırlamak üzere özel siyasî temsilci olarak gönderilmektedir. Marienbad da tamamen bir "camouflage"dan ibarettir.

Celâleddin Arif Bey, Roma'ya gitmek üzere, 14 Mayıs 1921 günü Ankara'dan ayrılır. Eskişehir, Afyonkarahisar, Burdur üzerinden Antalya'ya gelir. Birlikte yolculuk yapmakta olduğu Prenses Kadriye Hüseyin[61] onun hakkında şöyle der: "O, Mısır ve Türkiye'de çok tanınmış bir avukat ve meşhur bir hukukçudur. Bana Avrupa'ya kadar yol arkadaşlığı yapacak" ve daha sonra da şunları ekler: "Celâleddin Arif Bey Avrupa'ya sadece dinlenmek ve tedavi edilmek üzere gitmesine rağmen, kendisini tamamen Hükûmeti ile İtalya arasında bir aracı olarak hizmet etmeye adamıştı. Vatanî görevlerini yerine getirmekten hiçbir zaman geri kalmadı."[62]

Rodos'tan Saygılar

24 Mayıs'ta Rodos'a varan ve Otel Bella Vista'ya yerleşen Celâleddin Arif Bey hemen o gün Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup yazar. Yolda, vapurda karşılaştığı eski öğrencilerinden, Fransız haberalma örgütü ajanlarından, Karayanidis adındaki Rum'dan

Cami Bey (Baykurt).

Hüseyin Avni (ulaş).

öğrendiklerini bildirir. Rum asıllı bu Fransız casusu ya çok iyi kalpli, ya da eski öğretmenine karşı çok bağlı olmalı ki, ona birçok sırları söyler. Mektup, "Bâki ihtiramatı faikamın (her zaman var olan en yüksek saygılarımın) kabulünü rica ederim, Efendim" cümlesiyle sona erer. Altında bir de P.S. = Post Scriptum vardır. Bu Hâşiye'de de şöyle der: "Bura Vâlisi Mösyö Maissa[63] ile görüşeceğim. Şayânı arz bir şey olduğu takdirde onu da ayrıca yazarım."[64]

Paris - Otel Kontinental

Roma üzerinden Haziran sonu, Temmuz başında Paris'e gelen Celâleddin Arif Bey Hôtel Continental'a iner. Burada, kaldığı otelin adını belirtmemiz, anlamsız ve yersiz küçük bir ayrıntı gibi görünebilir. İlerki satırlar okunduğu zaman öyle olmadığı anlaşılacaktır.

Paris'ten Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı ilk mektup 3 Temmuz tarihini taşımaktadır. Bu mektup, aynı zamanda, Celâleddin Arif Bey'in yabancı devlet adamlarıyla yaptığı görüşmelerin bir tutanağı gibidir:

1- İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza der ki: "Fransa ve biz İngiltere'ye borçlu olduğumuzdan, lâzım geldiği kadar, İngiltere'ye kafa tutamıyoruz. İngilizler, hemen, imza eylemiş olduğumuz senetlerin uçlarını gösteriyorlar. Nitekim, İngiltere de Ameri'ya karşı öyledir."

2- Celâleddin Arif Bey der ki: "Misak-ı Millî'den ayrılamayız. Çünkü, bütün milletvekilleri buna yemin etmişlerdir."

3- Fransa Başbakanı Briand der ki: "Türkiye'nin bölünüp parçalanması anlamına gelebilecek her türlü kayıt ve şartı kabul etmek Fransa'nın çıkarlarına aykırıdır. Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını koruyacak bir formül bulunabilir."

4- İskenderun Sancağı (Hatay) da Millî Misak sınırları içindedir. Hükümet yaptığı teklifte, sırf Fransızların izzet-i nefsini korumak amacıyla, bunu dışarda bırakmıştır. Ama, Kerkük ve Süleymaniye Millî Misak sınırları içindedir. Biz buraları İngilizlere bırakmayız."

Mahmud Muhtar Paşa.

Aslı Dışişleri Bakanlığı arşivinde bulunan bu mektuba eklenmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın buna cevabı olduğu sanılan müsveddede ise şöyle denilmektedir:

"Azizim Efendim. Paris'ten gönderdiğiniz 3 Temmuz tarihli mektubunuzu büyük dikkatle okudum. Siyaset adamları ile yaptığınız özel görüşmelerinizde ülkemiz çıkarlarını elde etmeye çalıştığınız olumlu cereyanlardan dolayı hassaten teşekkür ederim."[65]

"Kur'anı Kerim tilâvet eyledim ve tefe'ül ettim" (Kur'an'ı Kerim okudum ve fal baktım)

Celâleddin Arif Bey, Paris'ten Mustafa Kemal Paşa'ya daha birçok mektup yazar. Bunlardan hiçbirisi ilki kadar önemli değildir. Bu arada, T.B.M.M. 5 Ağustos 1921 tarih ve 144 sayılı Kanunla[66] Mustafa Kemal Paşa'ya Başkumandanlık yetkileri vermiştir. Bunu Paris'te eline geçen *Vakit* gazetesinden öğrenen Celâleddin Arif Bey, 17 Ağustos'ta Hôtel Continental başlıklı bir kâğıda yazdığı bir mektupla kutlar. Mektubun bir yerinde şöyle der: "Birkaç gün evvel Kur'an'ı Kerim tilâvet eyledikten sonra (okuduktan) sonra tefe'ül (fal bakmak) için açtığım bir sayfadaki üçüncü Âyet-i Kerime şu meâlde idi: ..... Bu tefe'ül'ü de bir fâl-i hayr (uğur) olarak kabul ettiğimden Zât-ı Davletlerine tebşir eyliyorum (müjdeliyorum."[67]

Gene İtalya

Dört aylık izin süresi sona eren Erzurum milletvekili Celâleddin Arif Bey, 1921 yılı Eylül ayı içinde Ankara'ya döner. Anlaşılan, Mustafa Kemal Paşa, özel siyasal temsilci olarak Avrupa'ya gönderdiği Celâleddin Arif Bey'in çalışmalarından memnundur ya da kendisini hep Osmanlı Meb'usan Meclisi Reisi gibi gören bu kişinin, şu veya bu şekilde, yeniden karşısına çıkmasını istememektedir. Gerçek nerededir bilinmez. Celâleddin Arif Bey, 26 Aralık 1921'de, Câmi (Baykurt) Bey'in yerine T.B.M.M. Hükûmetinin Roma Temsilciliği'ne atanır. O, T.B.M.M.'ndeki son konuşmasını 21 Ocak 1922 Cumartesi günü yapar. Konuşması aynen şöyledir: "Muhterem arkadaşlarım. Teveccüh ve itimadınızla Meclis-i Âlinizi Roma'da temsil edebilmek için, yarından sonra bulabileceğim ilk vasıta ile hareket edeceğim. Cümlenize arz-ı vedâ eylerim ve hakkımda şimdiye kadar ibraz buyurduğunuz teveccühün de idamesini ay-

rıca temenni ederim. Maksadım orada bihakkın ifa-i vazife edebilmek için, bir de gidip cepheyi görmektir. Orayı gördükten sonra bittabi daha büyük bir kuvve-i maneviye ile vazifeme iptidar edeceğimi arz ederim. Oradan geçip bu sûretle gidecek olursam zannedersem, vazifemi daha iyi ifa ederim. Tevfik Cenab-ı Hak'tandır."[68]

Gıyaben Bakan - Telgrafla İstifa

İnsan her zaman gıyaben idama mahkum olmaz ya. Celâleddin Arif Bey de bu kez gıyaben Bakan seçilir. Şöyle ki: T.B.M.M. 8 Temmuz 1922 günü, 2 Mayıs 1920 tarih ve 3 sayılı İcra Vekillerinin seçimi usullerine dair Kanunda değişiklik yapan yeni bir Kanunu kabul eder.[69] Bu kanunun kabulü üzerine Fevzi (Çakmak) Paşa İcra Vekilleri Heyeti Reisliğinden çekilir. Yerine, 12 Temmuz Çarşamba günü Hüseyin Rauf (Orbay) Başbakanlığa seçilir. O sırada Roma Temsilcisi olarak yurt dışında bulunan Celâleddin Arif Bey de, 105 oy alarak, Adliye Vekilliğine seçilir.[70] O, T.B.M.M. Başkanlığına çektiği telgrafla Adalet Bakanlığı görevini, bazı prensip sorunlarından dolayı, kabul edemeyeceğini; eğer Roma'daki görevini Meclisin arzusuna uygun biçimde yürütemiyorsa, yoğun çalışmaları dolayısıyla ihmale uğrayan tedavisinin tamamladıktan sonra, hemen yurda dönmeye hazır olduğunu bildirir.[71]

Roma Temsilciliğinde Kutlama Töreni

Gazi Mustafa Kemal Paşa komutasındaki T.B.M.M. Ordularının 30 Ağustos'ta kazandığı büyük zafer, Roma Temsilciliğinde düzenlenen bir törenle kutlanır. Celâleddin Arif Bey, törenin ayrıntılarını 9 Eylül tarihli telgrafı ile bildirir. Meclisin 4 Ekim 1922 Çarşamba günkü birleşiminde okunan telgrafı şöyledir: "Dünkü Cuma günü (29 Eylül Cuma), evvelce arz edildiği veçhile, Mümessillik binasında Roma'da bulunan bilcümle İslâmlar içtima etmiş ve evvelâ Binbaşı Sıdkı Bey tarafından müessir ve âhenkdar bir sadâ ile Sûre-i Fetih okunarak, hitamında umum tarafından, fatihâlar ithaf olunmuş ve akabinde tarafı âciziden zîrde muharrer (aşağıda yazılı) bir dua kıraat edilerek misafirlere çay, pasta ve şekerler ikram olunmuştur. Bu esnada Evrak Memuru Âkil Bey tarafından heyecanlı bir edâ ile okunan şair Âkif (Mehmed Âkif) Bey'in marş neşidesi (şiiri) hazırûn (hazır bulunanlar) tarafından kaimen istima edilmiş (ayakta dinlenilmiş) ve âlemi İslâmın çoktan beri teşne olduğu bu muzafferiyeti kat'iyyenin vermiş olduğu neş'e dolayısıyla cümlenin gözlerinden tebellür eden sirişk-i meserretle (sevinç göz yaşları) muvaffakiyet duaları tekrar vird-i zebân olmuş (dile gelmiş) ve Meclis-i Âliye tebrikâtı lâzimeyi arz için âcizlerinin tavsit (aracı) kılınmış olduğu maruzdur (sunular)."[72]

Roma'dan Ayrılışı

Celâleddin Arif Bey'in bu telgrafını izleyen aylarda Türkiye'de önemli olaylar cereyan etmiştir. Bir kere, telgrafın çekildiği gün Türk Ordusu İzmir'i geri almıştır. 11 Ekim'de Mudanya Mütarekesi imza edilmiştir. 30 Ekim' de Saltanatın kaldırılmasına karar verilmiştir. 17 Kasım'da Padişah ve Halife Mehmed Vahideddin yurd dışına kaçmıştır. 6 Aralık'ta Mustafa Kemal Paşa, "Halk Fırkası" adında bir siyasal parti kuracağını, Müdafa-i Hukuk Cemiyetinin de bu partiye katılacağını açıklamıştır. 1923 yılının 1 Nisan günü de, T.B.M.M. seçimlerin yenilenmesine karar vermiştir.

Celâleddin Arif Bey, bu olayların dışında kalmıştır. Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir telgraftan onun 23 Nisan 1923'te hâlâ Roma temsilciliği görevini sürdürdüğü anlaşılmaktadır.[73]

Öte yandan, o, Birinci Gruba girmemiş veya alınmamıştı. Kuvvetle muhtemeldir ki o, izin alarak veya istifa ederek, Mayıs-Haziran ayları içinde Türkiye'ye gelip bağımsız olarak -ve pek tabiî İkinci Grup arkadaşlarının desteği ile- yeniden milletvekili seçilmek için çaba göstermiştir.

Celâleddin Arif Bey'in görevinden istifa ederek mi ayrıldığı, yoksa grevden mi alındığı ve Roma'dan ayrılış tarihi de kesin olarak belirlenememiştir. Bu konuda Hâmid Aral'ın verdiği bilgi ve tarihler kontrola muhtaçtır.[74] Kesin olarak bilinenler şunlardan ibarettir: Celâleddin Arif Bey, 27 Haziran 1923'-de İtalya Başbakanı Benito Mussolini'-ye bir vedâ ziyaretinde bulunmuştur.[75] Onun görevinden ayrılmasıyla yerine atanan Suad (Davaz) Bey'in göreve başlayış tarihi (28 Ağustos 1923) arasında da Roma Temsilciliğine Hilmi (aceba Hilmi Kâmil Bayur mu?) adında bir diplomat vekâlet etmiştir.

Gönüllü Sürgün

Her ihtilâl gibi "Anadolu İhtilâli" de birçok kurbanlar almıştır. Bunlardan bir kısmı çarpışmalarda ölmüş ya da öldürülmüştür. Bir kısmı hapis veya kalebendlik cezasına çarptırılmıştır. Bir kısmı idam edilmiştir. Bir kısmı vatandaşlıktan çıkarılmıştır. Bir bölümü de, haklarında herhangi bir ceza kovuşturması olmadığı halde -kimbilir, belki bir koku alarak- kendiliklerinden yurt dışına gitmiş veya zaten yurt dışında iseler uzun süre geri dönmemişlerdir. Celâleddin Arif Bey, bu "gönüllü sürgünler" takımındandır. Onun, Roma Mümessilliğinden ayrıldıktan sonra, ölümüne kadar (1930) geçen yedi yıllık hayatı hakkında bildiklerimiz çok azdır. Eğer, ölümünden iki yıl sonra, bir gazetede "Halife olmak isteyen Meclis-i Meb'usan Reisi" başlıklı bir yazı dizisi yayınlanmamış olsa, bu kadarını da öğrenememiş olacaktır.

Gene Paris-Gene Otel Kontinental

Celâleddin Arif Bey'in yurt dışındaki hayatının pek de yokluk içinde geçtiği söylenemez. Eğer, zaman zaman para sıkıntısı içine düştü ise bu onun zevklerine, yemeye, içmeye ve kumara düşkün olmasından kaynaklanmıştır. Paris'te Rue Castiglione'deki Hôtel Continental'de kalmakta, yemeklerini de, genellikle, müşterilerini Türklerin, Ermenilerin, Rumların, Suriyelilerin ve Mısırlıların oluşturduğu, sahibi de bir Ermeni olan Semiramis lokantasında yemektedir. Sırbistan (Yugoslavya) ve Yunanistan'da demiryolu yapan bazı Fransız ve İtalyan şirketlerinin işlerini takip etmektedir. Başı çok dara girerse, o zaman da bazı eski baba dostlarından yardım istemektedir. Bunlardan birisi de Mahmud Muhtar Paşa'dır.

Meğer Mahmud Muhtar Paşa da sıkıntıda imiş

Mahmud Muhtar Paşa, Celâleddin Arif Bey'in uzun yıllar başkâtipliğini yaptığı Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın oğludur. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'-nın torunu ve Hidiv İsmail Paşa'nın kızı Prenses Nimetullah (1875-1945) ile evlidir. Karısının serveti sâyesinde yaz aylarını Avrupa'da, kış aylarını da Mısır'-da geçirmektedir[76].

Mahmut Muhtar Paşa, Celâleddin Arif Bey'in borç talebine verdiği cevapta şöyle demektedir:: "Arzu buyrulan meblağı pek cüz'i olan mevcudumdan ikraza maalesef imkân yoktur. Prensesten rica ettim. O da fevkalâde masraflar karşısında karşısında bulunmasına rağmen, ayın yirmisine kadar gelecek bir paradan elli lira ayırabileceğini vaad etti. Hiç olmazsa Paris'teki ihtiyaçlarınızı bir derece tehvin (kolaylaştır-

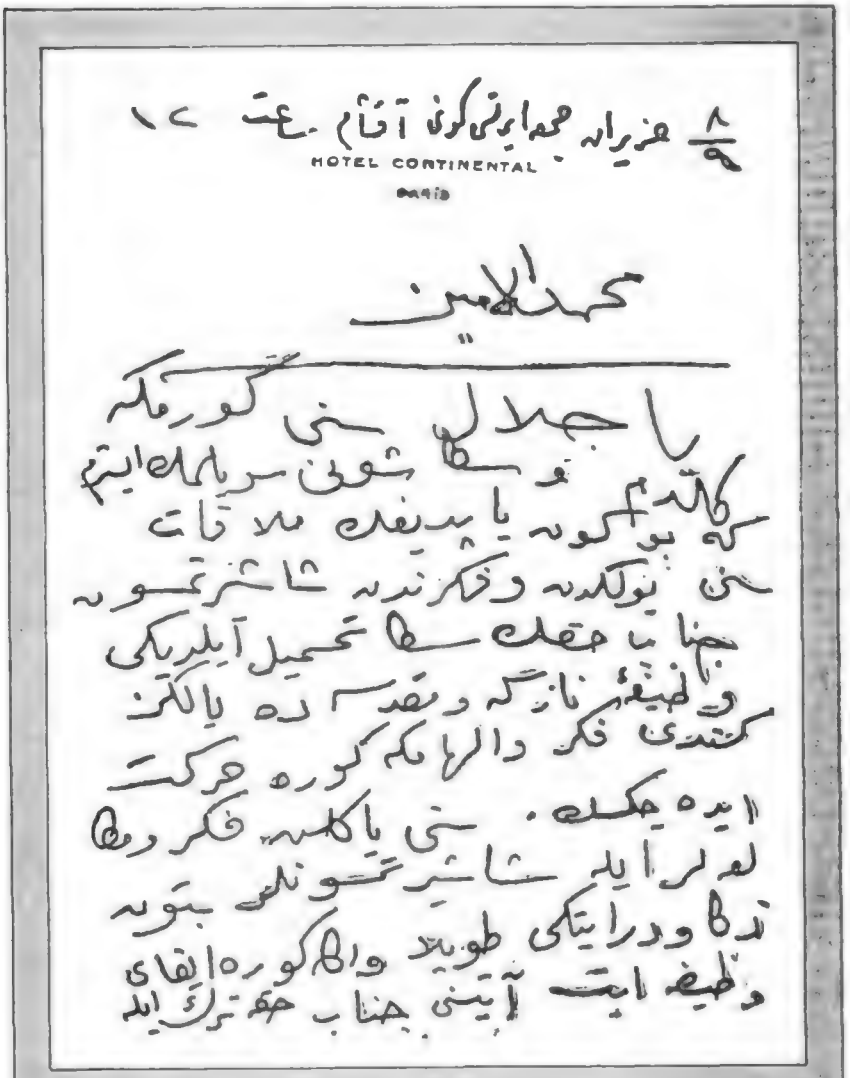

El yazısı —
İspirtizma seanslarından birisinde tuttuğu notlar —
Yeni harflerle çevirisi

Muhammed-ül Emin

Ya Celâl, seni görmeye geldim ve sana şunu söylemek isterim. Bugün yaptığın mülâkat seni yolundan ve fikrinden şaşırtmasın. Cenab-ı Hak'kın sana tahmil ettiği vazife-i nâzike ve mukaddesede yalnız kendi fikir ve ilhamına göre hareket edeceksin. Seni yanlış fikir ve mütalaalarla şaşırtmasınlar. Bugün zekâ ve dirayetini topla ve ona göre ifayı vazife et, âtisini Cenab-ı Hak'ka terk eyle.

mak) edebilmek üzere o tarihe kadar gönderileceğini arz ile..."[77].

Mademoiselle Laplace (Matmazel Laplas)

Celâleddin Arif Bey'in bir büyük tutkusu daha vardır: İspirtizma. Bunun için, her şeyden önce, ruh ile ruhu çağıran kişi arasında aracılık yapacak olan bir medium'a ihtiyaç vardır. Genç ve güzel bir Fransız kızı, Matmazel Laplas, bu güç görevi yüklenir. Celâleddin Arif Bey'in, perdelerini kapatılmış, loş bir ışıkla aydınlatılmış, Kontinental Otelindeki odasında el ele tutuşmuş olarak, bir masa başında saatlerce otururlar. Çağrılan ruh geldiği zaman, Matmazel Laplas ondan aldığı mesajı, elini tuttuğu Celâleddin Arif Bey'e dikte eder. O da bunları kargacık burgacık bir yazı ile yazar. Kimlerin ve kimlerin ruhları gelmez ki: Hazreti Muhammed, Hulefâ-i Râşidin (ilk dört Hâlife), babası Mehmed Arif Bey, ağabeyi Dr. Necmeddin Arif Bey ve daha birçokları.

Ne hikmetse, gelen ruhlarla görüşmenin konusu da hep siyasettir. Ona, geleceğinin pek parlak olduğunu müjdelerler. Türkiye'de büyük bir ihtilâl olacaktır. Gazi (yâni Atatürk) ve İsmet (yâni İnönü) devrilecektir. Bunların cezalandırılması lâzımdır. Kendisi Cumhurbaşkanı ve Hâlife olacaktır. İslâm âlemi bundan büyük hoşnudluk duyacaktır. Arap harflerini ve fesi geri getirmek lâzımdır.

Ruhlar ona, dış politika konusunda da öğütler vermektedirler: Almanya ve Fransa ile iyi geçin. Rusları kolla, İngiltere'ye yüz verme.

Bir seansta kuracağı hükûmetin listesi de söz konusu olur. Câmi (Baykurt) bey'i Başbakan yapmayı düşünmekte ama ona da pek güvenememektedir. Galiba, asıl sevindirici haber Sırbistan'dan beklediği paranın yakında geleceği müjdesidir.

Büyük Nutuk'a Cevap

Celâleddin Bey'in evrakı arasında yazmayı tasarladığı anılarına ilişkin bazı notlar da bulunmaktadır. Bunlar daha çok Atatürk'ün Büyük Nutuk'una yönelik eleştirilerdir. Bir yerde şöyle der:

"Gazi, gerek benim gerek rüfeka-i sairenin (diğer arkadaşların) vatanperverliğinden çok istifade etmiş ve daima ağzımızı bununla kapamıştır. Nutuk'unu okuyan veya dinleyen kim varsa zannedersem hepsine (Zavallı Türkiye, yetiştire yetiştire yalnız bir Mustafa Kemal'i yetiştirmi, ondan başka kimse yokmuş, o da giderse Türkiye'de adam kalmayacak) fikrini vermiştir. Çünkü, Paşa'mızın Nutuk'unda takdirkârane söz ancak birkaç çeteciye inhisar eylemiştir. Ve bunların içinde de ölenler en çok takdir alanlardır".

Bir başka zaman da şunları yazmıştır:

"Şurasını alenen söylerim ki bugünkü hâl bir adamın yaptığı şey değildir. Bunda bütün milletin ve bütün çalışanların bir hakkı vardır. Devletimizin bu-

günkü hâlini bin lira sermayeli bir şirkete teşbih eylesek (benzetsek), derim ki bu bin liranın hiç olmazsa beş kuruşu da benimdir ve benim bu hakkımı kimse elimden alamaz... Başkalarının yüz lirası olabilir. Fakat bu yüz lira sermaye koyan zât benim elimden beş kuruşumu alamaz''[78].

Paris'te Gelen Ölüm

Celâleddin Arif Bey, 18 Ocak 1930 günü, Paris'te beyin kanamasından ve kaldırıldığı hastahanede ölür. Cenazesi İstanbul'a getirilir ve yazımızın başına aldığımız ölüm ilânından da anlaşılacağı üzere cenaze namazı Valde Camiinde kılındıktan sonra Merkezefendi kabristanında babası ve ağabeyinin yanında toprağa verilir.

Ölümden İki Yıl Sonra

Ölümünden iki yıl sonra *Yeni Gün* gazetesi ''Hâlife olmak isteyen Meclisi Meb'usan Reisi'' başlığı altında bir yazı dizisine başlar[79].

Dizinin başladığı gün Yunus Nadi, *Cumhuriyet*'de çıkan bir yazısında ''Ölülerin hayır ile yâdı bizde âdetse de'' diye başlayarak şunları yazar: ''Kendisi T.B.M.M.'nin hakikî mânâsını bir türlü kavrayamamış ve Meclis'e mensubiyeti devam ettiği müddetçe gaf üzerine gaf yapmaktan başka marifet gösterememiş bir zâttır''[80].

Falih Rıfkı (Atay) da ''Bir Tip'' başlıklı yazısında şöyle der:

''Bir vakitler onda akıl bulmuş olanlar, bugün bu akıldan bir noksan aramak gafletine düşerlerse haksız değildirler. Celâleddin Arif Bey aklı eksik olan değil, aklı bu olan bir adamdı. Ve tek bir adam olsaydı, kendisinden bahsolunmasını mizah gazetelerine bırakabilirdik: O, bir tip'dir''.

Ve, yazı şöyle sona erer: ''Celâleddin Arif Bey ve onun sevdikleri ile onu sevenler, bir gün iktidarı almış olsalardı, şimdi okuduğumuz şeyler ispirtizma hezeyanı değil, Kanun-u Esasî maddeleri olacaktı''[81].

---

[35] Ek. 1- John P.Brown ve H.A.Rose, *The Darvishes or Orintal Spritualism* (Londra 1927), s.470 not 5. 2- Razi Yalkın, Rahmetli Şeyh Atâ, *Tarih Hazinesi*, Yıl 1, Sayı 5 (Ocak 1951), s.217-217-218. 3- Yavuz Senemoğlu, ''Kurtuluş Savaşı'nda Özbekler Tekkesi'', *Milliyet*, Temmuz 1983.

[36] Karakol Cemiyeti için bk. 1- Fethi Tevetoğlu, ''Karakol Cemiyeti'', *Türk Ansiklopedisi*, Cild 21, s.293-294. 2- Aynı yazar, ''Karakol Cemiyeti'', *Türk Kültürü*, Yıl VI-II, Sayı 94 ve 95 (Ağusos ve Eylül 1970). 3- Hasene Ilgaz, ''Karakol Cemiyeti'', *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, Ocak 1981, s.10-19. 4- Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler* (İstanbul 1952), s.520-523.

[37] *Nutuk*, Cild 1, s.302-303. İfade sadeleştirilmiştir.

[38] *Nutuk*, Cild 2, s.304. İfade sadeleştirilmiştir.

[39] Bilâl N.Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk* (Ankara 1975), Cild II, s.75.

[40] Bk. *Hâkimiyeti Milliye*, 10 Nisan 1920, Sayı 20. Başvurulması daha kolay bir kaynak olarak da: Hüsameddin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası* (istanbul 1957), s.420-422.

[41] *Nutuk*, Cild 1, s.305.

[42] Yunus Nadi, *Cumhuriyet*, 7 Mart 1932.

[43] *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Dönem 1, İkinci Basılış, Cild 1, s.38. Bundan böyle kısaca (Z.C.) olarak gösterilecektir.

[44] Z.C. Cild 1, s.55 ve devamı. Ayrıca *T.B.M.M.'nin 25'inci Anış Albümü* (Ankara, 23 Nisan 1945), s.90.

[45] Aldıkları oy sırasına göre diğer vekillerin adları için bk. İsmail Arar, *Hükûmet Programları* (İstanbul 1968), s.491.

[46] İdama mahkûm edilen diğer kişilerin adları için bk. Fahrettin Altay, *On Yıl Savas ve Sonrası* (Istanbul 1970), s.246-247.

[47] Z.C. Cild 3, s.212.

[48] Hüseyin Avni Ulaş'ın ne suretle gittiği hakkında bk. *Nutuk*, Cild 2 S.29 ve Z.C. Cild 3, s.275.

[49] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz* (Istanbul 1960), s.877.

[50] Kâzım Karabekir, *aynı kitap*, s.882-883.

[51] Ayrıntılar için bk. *Nutuk*, Cild 2, s.29-39.

[52] Z.C. Cild 6, s.39.

[53] Yunus Nadi, *Cumhuriyet*, 7 Mart 1932.

[54] Z.C. Cild 7 s. 361-369.

[55] *Guinea-pig*. İngilizce bir sözcük. (Gini Pig) diye okunur. Batı Afrika ülkelerinden Gine'de yetişen bir tür domuza verilen addır. Kobay anlamına da gelir. Anlam genişlemesiyle, para karşılığı yabancılara hizmet eden kişiler için de kullanılır.

[56] Ferid Bey. Hüseyin Ferid Recai. 1878 yılında İstanbul'da doğmuştur. Vefa İdadisi ile İstanbul Hukuk Mektebi'nde okumuş, çok genç yaşta Maliye Nezaretine kâtip olarak girmiştir. Diyarbakır ve Kastamonu'da Defterdarlık, Millî Mücalede başlarında Kastamonu'da Vâli Vekilliği yapmıştır. Atatürk kendisini Ordu Kumandanı olarak bulunduğu sırada Diyarbakır'da tanımıştır. T.B.M.M.'nin 1. ve II. Dönemlerinde Çorum milletvekilliği yapmış, milletvekili iken 12 Mart 1925'de ölmüştür. Oğlu Zahir Törümküney de Türk basın ve edebiyat çevrelerinin tanıdığı bir kişi idi.

[57] Z.C. Cild 8, s.398-399.

[58] Z.C. Cild 9, s.429.

[59] Bilâl N.Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk* (Ankara 1984), Cild 4, s.307.

[60] Z.C. Cild 10, s.280.

[61] Prenses Kadriye Hüseyin (1885-1954), Mısır Sultanı Hidiv veya Kral değil, Sultan) Hüseyin Kâmil Paşa'nın (1854-1917) kızıdır. Anılarını *Lettres d'Angora la Sainte* (Kutsal Ankara'dan Mektuplar) adıyla 1921 yılında Roma'da yayınlanmıştır. Bu kitabın, kimin tarafından yapıldığı açıklanmayan bir çevirisi, 9 kasım 1966 gününden başlayarak 28 yazı hâlinde *Yeni Gazete*'de yayınlanmıştır. Mehmet Ali Kayabal tarafından yapılan özet bir çevirisi de 1973 yılı Mayıs-Haziran aylarında *Hayat* dergisinde çıkmıştır.

[62] Kadria Hussein, *Lettres d'Angora la Sainte*, Roma 1921, s.186 ve 227.

[63] Maissa, Ağustos 1919-Kasım 1920 tarihleri arasında, İstanbul'da İtalyan Yüksek Komiseri olarak bulunmuştu.

[64] Celâleddin Arif Bey'in bu mektubu için bk. Bilâl N.Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar* (Ankara 1981), Cild 1 s.116-117.

[65] Bilâl N.Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar* (Ankara 1981), Cild 1, s.119-125.

[66] Bk. *T.B.M.M. Kavanin Mecmuası*, Devre 1, Cild 1, s.169.

[67] Bilâl N.Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar* (Ankara 1981), Cild 1, s.137-138.

[68] Z.C. Cild 16, s.106. İfade olduğu gibi bırakılmıştır.

[69] 8 Temmuz 1922 tarih ve 244 sayılı Kanun için bk. *T.B.M.M. Kavanin Mecmuası*, Cild 1, s.290.

[70] BK. İsmail Arar, *Hükûmet Programları* (İstanbul 1968), s.496.

[71] Z.C. Cild 22, s.113.

[72] Z.C. Cild 23, s.257. Tırnak içindeki açıklamalar tarafımızdan konulmuştur.

[73] Bilâl N.Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar* (Ankara 1981), Cild 1, s.477.

[74] Hâmid Aral, *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı* (Ankara 1968), s.911.

[75] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi* (Ankara 1973), Cild II, s.36.

[76] Mahmud Muhtar Paşa. Kızı Emine Fuad Tugay'ın kitabından özetlenerek alınan bir bölüm *Tarih ve Toplum*'un 20'nci sayısında (Ağustos 1985) yayınlanmıştır. Ayrıca bk. İbrahim Alaeddin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, s.234-235. Gövsa, onun hayatını daha ayrıntılı olarak da yazmıştı. Bk. *Yedigün*, Cild 5, Sayı 108 (Nisan 1935). Mahmud Muhtar Paşa, babasının 22 Temmuz 1912'de kurduğu hükûmette -ki Büyük Kabine, ya da Baba-Oğul Kabinesi diye anılır-Bahriye Nâzırlığı yapmıştır. Bakanlığı sırasında İngiltere'ye sipariş edilen iki geminin satın alınmasındaki yolsuz işlemlerden dolayı, Cumhuriyet döneminde, Yüce Divana verilmiş, para cezasına çarptırılmış ve bu paranın tahsili için İstanbul'daki bazı taşınmaz malları devletçe satılmıştı. Konuya ilişkin Yüce Divan kararı için bk. Necip Bilge, *Bakanların Görev ve Sorumları* (Ankara 1956), s.73-76.

[77] *Yeni Gün*, 14 Mart 1932, Sayı 404.

[78] *Yeni Gün*, 25 ve 28 Mart 1932, Sayı 418 ve 421.

[79] *Yeni Gün*, 7 Mart-31 Mart 1932, Sayı 400-424.

[80] *Cumhuriyet*, 7 Mart 1932.

[81] *Hâkimiyeti Milliye*, 11 Mart 1932.

François Boucher, 1751, "Venüs, Aşkı Teselli Ediyor".

Bedendeki Toplum Toplumdaki Beden

FATMAGÜL BERKTAY

Hepimizin bir bedeni var; bunu söylemek malûmu ilan etmek sayılabilir. Ama beden, fazlasıyla karmaşık bir şey. Evet, bir bedenimiz var ama aynı zamanda bizler de *birer bedeniz*. Günlük hayatımız bedensel varlığımızın ayrıntılarıyla belirleniyor. Sürekli yemek-içmek, yıkanmak, giyinmek, kendimize çeki-düzen vermek ve uyumak zorundayız. Marx'ın dediği gibi, toplum bedenlerimizin sürekli ve *düzenli* yeniden üretimi ve onların sosyal mekânlara dağılımı olmaksızın yaşayamaz. Bu gözlem fazlasıyla açık ve sıradan olduğu halde, insanın bedensel bir varlık olduğu ve bunun getirdiği sonuçlar, özellikle sosyoloji alanında, pek dikkate alınmaz. Bedensel varlık nitelemesi, akla hemen Darvinizmi, biyolojik indirgemeciliği ya da sosyobiyolojiyi getirir; bu da insanı, yalnızca sosyal statüsü, inançları ve değerleriyle tanımlanan bir "sosyal aktör" olarak ele alma eğilimine katkıda bulunur. Belki de bedenin karmaşık ve çelişkili niteliğinin de payı vardır bunda. Çünkü beden bir mekân, bir araç, bir çevre, bir tekillik ve bir çoğulluktur; aynı anda hem en katı hem de en uçucu, hem soyut ve metaforik hem de somut, hem her zaman el altında hem de her zaman uzak bir şeydir, o.[1]

Bedenle ilgili bir inceleme, ister istemez aynı zamanda toplumsal düzenle ilgili bir inceleme. Bedenin yönetimi ile toplumun yönetimi arasındaki koşutluk, Hobbescu düzen sorunsalında açık bir biçimde yansıyor. Hobbes için toplumun sürekliliği bedenlerin, mülkiyetin ve iktidarın sürekliliğine bağlı. Bireysel bedenler siyasal mekânda bir nokta. Her biri birer atom olan bu bedenler denetlenmezse birbirlerine çarpacak ve düzeni bozacaklar. Dolayısıyla

Mamanın Okulu, Erhard Schoen, 1531. Bu tahta-oyma baskısı fahişeliğe, erkekleri gülünç hale getirdiği için saldırmaktadır. İri yarı mamayla fahişe, budala müşterinin sırtından geçiniyorlar.

Yedi başlı canavara binmiş Babil Orospusu. 1545 yılı dolaylarında Mathias Gerung tarafından yapılmış bir tahta-oyma baskısı gravür.

egemen iktidar gerekli. Ama Hobbes aynı zamanda karakteristik bir patriarki teorisi de ortaya koyuyor: Siyasal toplumun (body politic) istikrarı, kocanın karısı, çocukları ve hizmetkârları üzerindeki otoritesine dayanır. Bu otorite, bölünmez ve mutlaktır; yani kralın otoritesi gibidir. Hobbes'un materyalist felsefesinde, hareket halindeki madde olan bedenler arasında bir hiyerarşi var. Kadınların bedenleri bağımlı durumda, çünkü "bilgelik ve cesaret"ten yana daha nasipsiz olduklarından erkeklerin bedenlerine göre daha hafif ve hareketleri de yavaş! Hobbescu sorunsal, bedensel arzu ile akıl, ya da cinsellik ile araçsal rasyonellik arasındaki doğru ilişkiyi kapsıyor. Aynı sorun, kamusal aklı temsil eden erkekler ile özel duygusallığın cisimleşmesi olan kadınlar arasındaki doğru ilişki biçiminde de ifade edilebilir.[2]

Havva'nın Bedeninin Sıkıdüzene Sokulması

İnsanın ilk başkaldırısı, ve
O yasak ağacın meyvası
Lânetli tadıyla dünyaya
Ölümü getirdi ve bütün felaketleri;
Yitirdik Cenneti!

JOHN MILTON

Sözkonusu doğru ilişki ise, patriarkal bir sistemde, teoride ve pratikte, ikincil konumda olan kadın bedeninin ve cinselliğinin denetlenmesi anlamına geliyor. Bedene karşı tutumlar, en azından bir ölçüde, Batı Hıristiyan geleneğinin bir yansıması. Beden ettir; yozlaştırıcı iştah ve günahkâr arzuların, usdışılığın yatağıdır,o. Gerçek benliğin inkarıdır. Ama aynı zamanda ahlâki amaçlar uğruna terbiye edilecek ve edilmesi gereken bir şeydir.

Hıristiyan geleneğinin Yahudilikten devraldığı Adem ile Havva öyküsü insan bedeninin, özel olarak da kadın bedeninin aşağılanmasını ve ondan duyulan korkuyu yansıtır.[3] İnsan hem ruh (bilinçlilik), hem de bedendir, ama bu ikisi arasında kurulan uzlaşmaz karşıtlık bireyi onulmaz biçimde parçalar. Bu karşıtlıkta insanî olan aklımızdır, bedenimiz ise hayvanî yanımızı simgeler; dolayısıyla ruh bedene üstündür ve onun egemen olabilmesi için bedenin sürekli baskı altında tutulması gerekir. Aklı erkek temsil eder, bedeni ve duyguları da kadın. Beden ise, esas olarak cinsellik demektir. "Ölümü ve bütün felaketleri" getiren de zaten o ilk cinsellik günahı değil midir? Kadınlar, onların "kontrol edilemez" bedenleri ve "usdışı" duyguları, rasyonel uygarlığımıza, erkeğin binbir zahmetle -kadına rağmen!- yarattığı kültüre yönelik bir tehdittir. Çünkü kadının ikincil konumunu haklı çıkarmaya yönelen iki argümandan biri olan doğa/kültür ikiliğine göre, kadınlar, hâlâ cinsellik ve doğurganlık yoluyla doğaya bağımlıdırlar, hayvanlık aleminden kültür alemine geçememişlerdir. Tabii burada, doğa/kültür ayrımının kendisinin kültürel bir sonuç olduğu akla gelmez. Kadını, aşağı "doğal" kategoriye, erkeği de üstün "kültürel" kategoriye yerleştiren bir sınıflandırıcı şemadan ibarettir. Ama kadının böylece doğayla ilişkilendirilmesi, erkeğin daha yüksek kültürel-sembolik faaliyetlerle uğraşması için doğal işlevlerden kurtulması anlamına geliyor. Bu işbölümünde erkek "ölümsüz semboller", kadın da -eh, ne yapsın- "ölümlü bedenler" yaratıyor.

Kadının bağımlılığının dayanağı yapılan ikinci argüman, erkeğin mülkiyet hakkının dokunulmazlığının ve bölünmezliğinin korunması, ayrıca bu mülkiyetin meşru varisler arasında dağılmasının sağlanması kaygılarından kaynaklanıyor. Kadının doğurduğu çocuğun "o" erkekten olduğu, "o" gruba dahil olduğu her zaman kuşkulu. Dolayısıyla, babalık sorunu, hem kadınların hem de çocukların denetim altında tutulmasını gerektiriyor. Bu noktada iki argüman birleşip kadının doğayla olan bağlantısının yarattığı aşağı statü, mülkiyetin patriarkal denetiminin meşru gerekçesini oluşturuyor.

"Evlenmek Ateşte Yanmaktan İyidir"

Batı'da, patriarkal ideolojinin temeli Yahudi-Hıristiyan öğretisine dayanır, ancak bu öğretinin farklı geleneklerden oluştuğu ve tek bir

1604-1617 arasında yapılmış Adem ile Havva'nın Cennet'ten kovulmaları.

Jean Darc'ı Fransız ulusal amblemi olan zambaklı bayrağı taşırken temsil eden bir resim.

tutarlı patriarki anlayışına 13. ve 14. yüzyıllarda ulaşıldığı da unutulmamalı. Eski Ahit zamanlarındaki Yahudi toplumu, bir kabile konfederasyonuydu. Kabile, tanrı ile yapılan hukuki bir sözleşme ile kutsal bir statü kazandığından, grup içinde üremenin "saflığı" önemliydi ve bu da kadının "saflığı"na bağlıydı. Konfederasyon dağıldıktan sonra bu "saflık" daha da önem kazandı. Öyle ki, Yahudi olmak, Yahudi bir anadan doğmuş olmak anlamına gelmeye başladı. Kabilenin sosyal dayanışmasının güvencesinin ahlâki tutarlılık olduğu durumda, kadının cinsel arılığı ve sadakati temel olduğundan kadının bedeninin denetlenmesi neredeyse vahşet derecesine vardı.

Hıristiyanlık, Yahudiliğin, kadını aşağı ve tehlikeli gören anlayışını devraldı. Aquinumlu Thomas, 13. yüzyılda, "hiçbir şey, erkek zihnini, kadınlarla birlikte olmaktan ve evlilik durumuna özgü bedensel ilişkilerden daha fazla aşağı çekemez" diyordu.[4] Hıristiyanlığın bu olumsuz tutumunu Aristo felsefesiyle daha da pekiştiren Aziz Pavlus'un Korentlilere ilk mektubu da, cinsiyetçiliğin çok ünlü bir diğer belgesidir:

"Erkeğin kadına dokunmaması iyidir. Gene de, zinayı önlemek için her erkeğin kendi karısı, her kadının da kendi kocası olsun... bekârlara ve dullara, benim gibi davranmalarını tavsiye ediyorum. Ama eğer kendilerini tutamıyorlarsa evlensinler, çünkü evlenmek ateşte yanmaktan iyidir."

Hıristiyanlığın cinselliğe karşı tutumu, kadın kişiliğini tam karşıt bir biçimde parçalıyor: Fahişe/kutsal ana ya da Havva/Bakire Meryem.[5] Bu iki karşıt kavramın kaynaklandığı beden ile ruh arasındaki ikiliğin faturası esas olarak kadına çıkarılmış olmakla birlikte, erkeğin de herhangi bir bedel ödemediği söylenemez. İnsanın bedenine, yani kendi kendisine yabancılaşması, beraberinde getirdiği bütün çifte standartlarla birlikte, hem kadının hem de erkeğin kişiliğini ve yaşamını parçalıyor. Egemen bir konumda olduğu için sorgulama eğilimi de daha az ve belki de bu yüzden daha talihsiz olan erkek ise, nedenini bilmediği mutsuzluğunun acısını saldırganlaşarak çıkarmaya çalışıyor ve böylece giderek daha fazla insanlıktan uzaklaşıyor. Bu da elbette küçümsenecek bir bedel değil.

Erkek Gibi Davranmak

Reformasyon, geleneksel Katolik dünyasını sarstı. Bedeni, pisliğinden arındırmadı ama, aile yaşamını ve cinselliğe bakışı birçok yönden değiştirdi. Bir kere, günah çıkarma mekanizmasını kaldırmakla rahibin aile içindeki geleneksel otoritesini ve bu arada koca açısından dizginleyici olabilecek bir işlevini yıktı. Onun yerine koca, ailenin günlük ve dinsel yaşamından sorumlu duruma geldi. Böylece, bekârlığı ve bir uğraş olarak rahipliği önemsizleştiren Püriten devrimi, hane reisinin otoritesini doruğa çıkardı. Ancak bu iktidar, paradoksal olarak, erkeğin ödediği ağır bedelin de bir göstergesidir. Arkadaşı Stephan Roth'un Zwickau'da bir noterlik işi bulması üzerine karısının onu izlemek istemediğini duyan Luther, arkadaşına bir mektup yazar. "İsa'nın rahmeti ve inayeti senin üzerinde, kocalık otoriten de karının üzerinde olsun" diye söze başladıktan sonra şöyle sürdürür:

"Unutma ki, karına değil Tanrı'ya itaat borçlusun. Onun için, karının, Tanrı'nın şanı demek olan kocalık otoriteni ayaklar altına almasına izin vermemeliydin... Erkek gibi davranmaya dikkat et!"[6]

İşte erkekler, kendilerine dayatılan bir erkeklik kalıbına uymak, insan gibi davranmak yerine "erkek gibi davranmak" için binyıllardır kendilerini helâk ediyorlar. Bu da oldukça yorucu bir şey olsa gerek.

Reformasyon, Bakire Meryem kültünü yıkıp madalyonun lânetli Havva yanını vurgulamakla kadının statüsünün daha da alçalmasına yol açtı. Evlilik içi cinsellik ve doğurganlık görev kabul edildiği için kadın daha fazla eve kapandı. Gene Luther, olanca radikalliği ve açıksözlülüğüyle, hamileliğin tehlikelerine dikkat çekenlere şu cevabı ve-

Edouard Manet'in 1863'de ilk kez sergilenen "Çayırda Kahvaltı"dan bir ayrıntı.

Pierre-Auguste Renoir'in 1870'de ilk kez sergilenen "Banyo Yapan Kadın ve Köpeği".

riyordu: *"Çocuk doğurmak yüzünden kadınlar bitap düşüyor ya da ölüyorlar, bunun hiç bir zararı yoktur. Bırakın ölene dek çocuk doğursunlar; bütün varlık sebepleri de bu zaten."*[7] Görüldüğü gibi, kültürün simgesi olan erkeğin tersine, Havva'nın zihni Havva'nın bedeninin hükmü altındadır.

Bedendeki Anarşi Toplumdaki Anarşi

Beden ise, alçalmış (fani) dünyanın en yetkin simgesidir. Buna karşılık asketizm (çilecilik), dünyevi olan herşeyi reddeden içeriğiyle bedenin "zapt-ü rapt" altına alınmasının en uç biçimini temsil eder. Ancak keşişin yaşadığı biçimde olmasa bile, özellikle uçlar arasında gidip gelen Ortaçağ yaşamında çilecilik ve bedenin sıkıdüzene sokulması hayatın içinde hep mevcuttur. Hele Püriten devriminden sonra, sıradan insanın günlük yaşamının doğal bir parçası haline geliyor. Bedeni denetlemek için geliştirilen araçlardan en önemlisi olan perhiz/diyet sözcüğünün etimolojisi bu açıdan ilginç. Diet sözcüğünün kökü, Yunanca "diatia" ve bir yaşama biçimi anlamına geliyor: Yaşamın düzenlenmesi için belirli kurallara göre yemek. Diet, aynı zamanda, prenslerin yasama ve yürütme işlerini yürüttükleri bir siyasi organdır. Böylece diet, hem bireysel bedenin, hem de siyasal organizmanın yönetimini kapsayan bir sözcük. Aynı anlam çiftini, "rejim" teriminde de görüyoruz.[8]

Bedenin anarşisini, düzene başkaldırdığını ifade eden hastalık ve düzensizlikler ise, çoğu kez, toplumsal sistemin bozukluğunun fiziki göstergeleri olarak kabul edilir. Karşılığında da, sosyal ve fizyolojik bozuklukların, perhiz ve disiplin yoluyla bedenin düzene sokulması sayesinde düzeltileceği düşünülür. Beden toplumun en iyi metaforu olduğu için, hastalığın da yapısal bunalımın en çarpıcı metaforu olması hiç şaşırtıcı değildir. Her türlü hastalık, metaforik olarak, gerçek olarak, sosyal ve politik olarak düzensizliktir (disorder).

Toplum, patriarkal aile aracılığıyla devletten bedene ve bedenin arzularına dek inen bir siyasal denetim hiyerarşisi yaratıyor. Bu denetim hiyerarşisinde, ikincil durumda olanların tıbbi sorunlarının cinselliğin siyasi ve ideolojik düzenlenimi ile olan ilgisi bazı "rahatsızlıklar"da özellikle belirgin. Örneğin esas olarak bir kadın hastalığı sayılan ve 19. yüzyılda yaygın olan isterinin, genç kızlarda evlenmeme durumundan doğduğu savunuluyordu. İsteri, rahmin (hystera) boş kalmasından doğan bir hastalıktı. Ama genç kızlar evlendiler mi, bu kez de cinsel bakımdan frijid olmasalar bile azgelişmiş olduklarına inanılıyor ve bu, erkeklerin fahişelere yönelmesinin gerekçesi oluyordu. "Gerçek kadınlığa" ilişkin bir tıbbi ideolojinin parçası olarak isteri, kadını kendi yerinde, yani kamusal alanın "tehlikelerinden" uzakta, ev içinde tutmayı hedefleyen bir sosyal işlev görüyordu.

Kadınlara özgü sayılan isteri, depresyon, melankoli, agorafobia (ev dışına çıkma korkusu) ve anorexia'nın (aşırı biçimde zayıflama) en azından bir or-

Raffaello'nun, halen Dresden'de sergilenen, 1513-1514'de yaptığı "Sistina Madonnası".

Donatello, 1456, "Maria Magdalena".

tak noktası var, o da sonuç olarak otoritenin kamusal dünyası ile duygunun özel dünyası arasındaki ayrımdan kaynaklanan duygusal ve cinsel kaygıların psikosomatik ifadeleri olmaları. Bunlar bağımlılığın yol açtığı hastalıklar; buna karşılık teşhis ve tedavileri de patriarkal denetimi güçlendirip meşrulaştırmaya yarıyor.

Modern Toplum: Bir Tiyatro Sahnesi

Tarihin her döneminde denetim altında tutulmaya çalışılan beden, günümüzün tüketim kültüründe yeni bir toplumsal ve bireysel önem kazandı. Modern toplum, gerçeğin tümüyle temsili olduğu ve Rousseau'nun dediği gibi herşeyin görünüşe bakılarak ölçüldüğü bir toplum. Bu toplumda başarı, herkes tarafından kabul edilebilir bir imaj sunmaya bağlı. Böyle bir imaj yaratım ve yönetimi yalnızca politikacılar vb. için değil, günlük hayatın örgütlenmesi açısından da gereklidir. Başarılı imajlar ise, kişisel değerimizi *başkalarının gözünde* arttıracak şekilde ter-

Raoul Dufy, "Uzanmış Bir Nü".

biye edilmiş, başarılı görünümlü bedenlere ihtiyaç gösterir. Bu yeni etikten, bütün bir diyet, kozmetik, plastik cerrahi endüstrisi fışkırıyor. Özellikle menajerler sınıfı içinde başarı, başarılı bir görünüme çok bağlı. Çünkü menajerin bedeni, bir anlamda korporasyonun simgesi. Böylece menajerin bağımlı olduğu "atletizm etiği", eski Protestan etiğinin çağdaş versiyonu haline gelebili-

Kadınlığın Gücü, Peter Flötner, 1534. Bu gravür dizisi, dişilerin ünlü adamların yıkılmalarına yolaçtıklarını anlatıyor. Soldan sağa: Samson'la Dalida; Betşeba'yla Davud; Süleyman'ın puta tapması; Aristoteles'le Phyllis.

yor. Ne var ki bu, çağdaş tüketim toplumunda artık bütün sınıfların örnek aldığı bir etiktir. Ve kapitalizm, bedenle birlikte hedonizmi de metalaştırmış durumdadır. Ancak bu yeni hedonizmin, Ortaçağ'daki, politik denetime karşı bir protesto niteliği taşıyan orciastik festivallerin hedonizminden çok farklı, muhalefet özünü yitirmiş ve geç kapitalizmin piyasa gereklerine uyarlanmış bir anlayış olduğu unutulmamalı. Bedenin böylesine yüceltilmesi, onun rekabet gücünü arttırabilmek için. Eski asketizm, bedensel arzuyu dizginlemek ve düzene sokmak hedefi taşırken, rekabetçi sosyal ilişkilerin yeni asketizmi, arzuyu yaratmak hedefine yöneliyor ve bu arzu, kapitalist gelişmenin zaferi olarak bedenin de rasyonelleştirilmesine (hesaplı hedonizm) bağımlı kılınmış.[9]

"Şişman" neden "Güzel"dir?

Hayatın bir tiyatro sahnesi gibi yaşandığı bu "imaj sunma" dünyasında, kadın da herkesten çok, nasıl görünüyorsa öyleymiş kabul edilir. Onun bedeni ve dış görünüşü, karakterinin simgesidir. Nasıl ki, beden ile ruh, tutku ile akıl arasındaki karşıtlıkta bedenin anti-sosyal, düzen bozucu arzuların yatağı olması fizyolojik bir olgu değil de önemli politik sonuçları olan kültürel bir oluşum kabul ediliyorsa, örneğin çok yiyen bir kadın da yalnızca şişman değil, aynı zamanda "denetlenemeyen" bir kişidir: Dizginlenemeyen beden, dizginsiz bir ahlâkı ifade eder. Arzu ile akıl arasındaki çelişme, böylece sosyal düzenin zeminini oluşturan bir otorite savunusuna dönüşmektedir. Erkeğin kadın üzerindeki otoritesi, geleneksel biçimde, aklın arzu üzerindeki otoritesi olarak meşrulaştırıldığı zaman şişmanlık, ya da tam karşıtı olan anorexia, öteki "kadın şikayetleri" gibi otoriteye karşı sembolik bir başkaldırı ve arzu/akıl, özel/kamusal, beden/benlik ikilikleri ile parçalanmış kadın kişiliğinin çelişmelerini çözme yönünde girişilmiş birer çaba olarak anlaşılabilir. Zayıflığın başarı, cinsel çekicilik simgesi olduğu bir toplumda kadının şişmanlığı kendisine dayatılan bir imgeye, bir karşı çıkış anlamına bürünürken, anorexia'ya tutulan genç kız da, paradoksal olarak, kadın kişiliğinin bir kalıba sokulmasını en uç noktasına, yani zayıflıktan ölmeye kadar götürerek kadın bedeni üzerindeki sosyal baskıyı gözler önüne sermektedir. Öyleyse, tıpkı 19. yüzyılda bazı kadınların korse giyme zorunluluğuna karşı çıkmaları gibi, bugün de feministlerin "şişman güzeldir" sloganı, pekâlâ, pratik olduğu kadar felsefi bakımdan da anlamlıdır!

---

[1] Bryan S. Turner, *The Body and Society* (Basil Blackwell Ltd., Oxford, 1984), s.8 ve *passim.*

[2] *Aynı yerde,* s. 89-90.

[3] Pliny'nin, I.S.II. yüzyılda, adet gören kadınların yolaçabileceği "zararlar" konusunda yaptığı döküm, bu korkunun boyutlarını ortaya koyuyor: Adet gören kadın şarap fıçısının yanından geçerse şarap sirkeleşir, yanından geçtiği asmalar kurur, otlar sararır. Bir ağacın altına otururşa, meyvalar yere düşer. Baktığı ayna matlaşır, elinde tuttuğu bıçak körleşir, etrafındaki arılar ölür. Bu konudaki batıl itikadlar bu kadar değil tabii, aynı zamanda "olumlu" sayılabilecek özellikler de atfediliyor. Ama bütün bu özellikler kadın bedeninin gizemli ve yıkıcı gücünün bir yansıması. (Pliny, *The Historie of the World,* London, 1635; aktaran Patricia Crawford "Attitudes to Menstruation in Seventeenth-Century England", *Past and Present,* no.91, s.59.

[4] Umberto Eco, soylu bir ailenin oğlu olan Thomas'nın, gençliğinde ona "yaraşan" Benedikten tarikatı yerine dilenci mezheplerinden biri olan Dominiken tarikatına girmek istediğinde, ailesinin onu bundan vazgeçirmek için bir gece yanına genç bir kız yolladığını anlatıyor. Thomas, bu kızı döverek yanından uzaklaştırmayı başarmıştır ama, bu anı içinde öylesine yer etmiş ve ödünü patlatmıştır ki, rivayete göre, her yerde "baştan çıkarıcı kadın şeytanlar" görmeye başlamıştır. Kadınlara karşı katı tutumunda, kendi kendisinden duyduğu korkunun payını tahmin etmek güç değil. (Umberto Eco, "Thomas Aquinas" *The Wilson Quarterly,* Autumn 1986).

[5] Huizinga, bu ikiliğin kökeninde, uzak geçmişte cinselliğin bir bereket ritüeli olmasının ve kadının da rahibe-kutsal oluşunun bulunduğunu, sonradan bu iki unsurun birbirinden koparılıp karşıtlaştırıldığını belirtiyor. Dinin, cinselliği denetlemek için bunca çaba harcamasının ve din ile cinselliğin içiçe olmasının nedeni de gene bu olsa gerek. (J.Huizinga, *The Waning of the Middle Ages,* Penguin, 1979, *passim.)*

[6] Lyndal Roper, "Luther: Sex, Mariage and Motherhood", *History Today,* cilt 33 (Aralık 1983), s.38.

[7] *Aynı yerde,* s.37.

[8] Bryan S. Turner, *op. cit,* s.165

[9] *Aynı yerde,* ss. 177-203, "Government of the Body" bölümü.

Anadolu Selçuklu Sanatında Köşkler ve Erkilet Hızırilyas Köşkü

Yazı ve Fotoğraflar
İRFAN UNUTMAZ

Anadolu Selçuklu Devleti, Alpaslan'ın oğlu Melikşah'ın Kızılırmak'ın batısında kalan yerler kendisine ait olmak üzere, Anadolu Sultanlığı'nı 1077 tarihinde Kutulmuşoğlu Süleyman Bey'e vermesi ile kurulmuş oldu. Askerlik temeline dayanan bir devlet kuran Anadolu Selçukluları, Sultanların yanında, ücretli bir hassa ordusundan başka, ordunun temelini oluşturan tımarlı sipahiler de vardı. Ayrıca denizleri de kontrol etmek isteyen devlet, biri Sinop'da, diğeri Alanya'da olmak üzere kurulan iki tersane ile donanmayı oluşturuyordu. Yönetilen halk ise, devlete vergi veren göçebe, şehirli ve köylü olmak üzere üç kısma ayrılmıştı.

1077 yılında kurulan Anadolu Selçuklu Devleti, 1308'de son buldu. Devlet, Kuruluş (1077-1204), Genişleme (1204-1243) ve Zayıflama (1243-1308) devirlerini sırasıyla yaşadıktan sonra, sahnede Moğolların belirmesiyle önce İlhanlılara bağlanmış, daha sonraları ise tamamen yıkılmıştır.

Anadolu Selçuklu Mimarisinin Özellikleri

İran'da hüküm sürmüş olan Büyük Selçuklular'ın, bölgede meydana getirdikleri ilk mimari eserlerden itibaren, yöresel yapılara göre daha farklı kompozisyonlar oluşturdukları bilinmektedir. Bu durum, Anadolu Selçuklu Devletine doğru gelindikçe daha da belirginleşmektedir. Örneğin, İran ve Maveraünnehir'deki daha çok tuğla malzeme kullanılarak inşa edilmiş yapıların, Anadolu'da taşa çevrilmiş olduğu görülmektedir. Ayrıca Anadolu'da silindir biçimli yüksek minareler ortaya çıkıyor. Bölgeye Selçuklular kanalıyla gelen bu yeni özelliklerin, ne kendilerinden önceki Anadolu'da, ne de diğer İslâm ülkelerinde bir benzeri yoktur.

Böylece ülkeye yeni gelen Selçuklular, gelir gelmez yeni mimari unsurlar da oluşturuyorlar. Sözü edilen minarelerin, cami beden duvarlarına bağlı olmadıkları ayrıca dikkati çekiyor. İran'da Büyük Selçuklular dönemine görülen eyvanlı, avlulu cami tipi Anadolu Selçuklularına terk ediliyor. Fakat yeni gelişen taş oymacılığı ise özellikle anılmaya değer bir unsur olarak karşımıza çıkıyor. Anadolu Selçukluların cami, medrese, kervansaray ve köşklerinin yapı özelliklerini, Suriye ve Mısır'da göremiyoruz. Bu bakımdan bir üslûp arayışına ve giderek bütünlüğüne erişen Anadolu Selçuklu Mimarisi, komşularından önemli ölçüde ayrılıyor.

Özellikle anıtsal yapılardaki zengin

ERKİLET HIZIRİLYAS KÖŞKÜ

Erkilet, tümülüs ve Selçuklu Hızırilyas köşkünün uzaktan birlikte görünüşü.

portal süslemelerini, diğer İslam ülke mimarlığında göremediğimiz gibi, aynı dönem Hıristiyan eserlerinde de bulamıyoruz.

Bu dönemin mimarisinde dikkati çeken önemli özelliklerden diğeri de, İran Selçukluları ile Araplarda görülen büyük cami avlularının, çok büyük ölçüde kullanılmamış olmasıdır. Anadolu Selçukluları avlu motiflerini çoğunlukla kervansaraylar ve medreselerin bir bölümünde kullanmışlardır. Camilerde ise çok sütunlu cami tarzını benimsediklerinden, İran ve Arap tarzına yaklaştıkları söylenebilirse de, bu camilerin eksenli olmamasıyla tekrar ayrılırlar.

Anadolu Selçuklularında Köşk ve Saraylar

Ülkeyi idare eden Sultanlar, köklü bir asalet geleneği ile birbirlerine bağlı olduklarından, oturdukları kentlerde, kendileri ve yakınları için, saray, konak ve köşkler yaptırmışlardır. Çoğu kez devletin düzenli idaresi için kurulmuş olan geleneğe göre, Sultanlar oğullarına, belirli bir yurt parçasını bağışlayıp, geniş yetkilerle bölgede hüküm sürmesini sağlıyorlardı. Bunlar da, merkezde oturan Sultan ve çevresindekiler gibi, ayrıca uygun gördükleri yerlere çeşitli özel konutlar inşa ettiriyorlardı.

Birçok anıtsal Anadolu Selçuklu yapısının yanında bu yapılar, daha küçük boyutlu olarak inşa edilmişlerdir. Köşk ve sarayların yapımında, seçilen yerin stratejik bir önemi olduğu gibi, kullanılan malzemenin de bu yere bağlı olarak tercih edildiği görülmektedir. Önemlileri kentin yüksek bir yerine yapılan köşklerin planları, doğrudan doğruya Sünni medreselerinin planlarından esinlenerek yapılmıştır. Bu medresele-

ERKİLET HIZIRİLYAS KÖŞKÜ

Binanın beyaz mermer işlemeli portali, görüldüğü gibi üst kısmı ve kitabenin olması gereken bölüm yıkılmış olduğundan mevcut değil.

Köşkün cepheden görünüşü. Tümülüsün tepesinde kayma olduğundan kaplama taşlarının bir kısmı dökülmüş ve binanın temelleri ortaya çıkmıştır (üstte). Tarihi binanın kuzey-doğu yönünden görünüşü. Mescid ve cephe doğu kulesi tamamiyle yıkılmış durumda (altta).

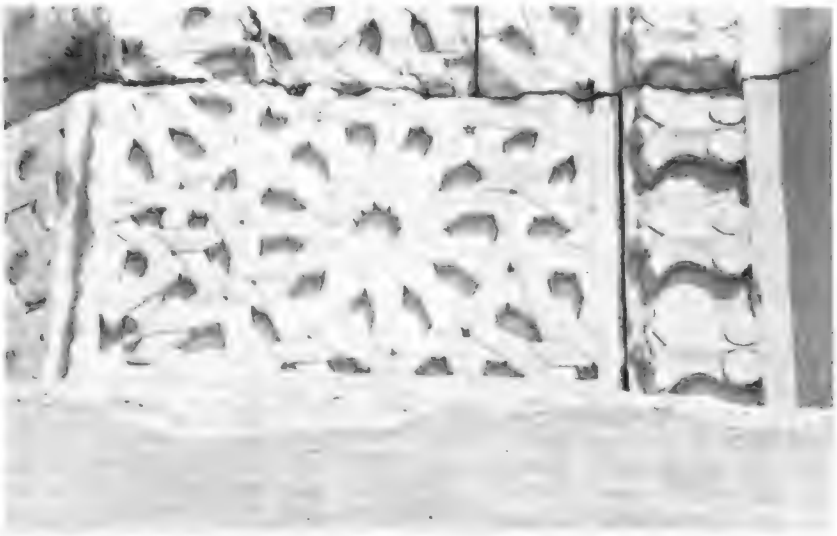

Portal cephesinin dış yüzünden detay. Birbirine çapraşık örgülerle yıldız motifleri ve korniş hattı üzerindeki stilize palmetler.

rin de, orta avlusunun üstü açık ve kapalı olmak üzere iki çeşidi bulunmaktadır. Buna göre, üstü açık olarak yapılan saraylar yazlık; kapalı plandan esinlenerek yapılanlar ise kışlık köşk veya saraylardır.

Önceki bölümde belirttiğimiz gibi, Anadolu Selçuklu mimarisi, komşu İslâm mimarlığından çeşitli farklar göstermektedir. Bu fark çoğunlukla Anadolu Selçuklu mimarisi lehinde sayılabilmesine karşın, saray ve köşklerin yapılışında özellikle boyut açısından ele alındığında, söz gelişi Gazneliler devri örneklerine göre daha küçük ve alçakgönüllü yapılar olarak karşımıza çıkarlar. Böylesi bir ayrılığın dışında Anadolu Selçuklu köşk ve sarayları zengin bir bezemeyle ilgimizi çekerler.

Günümüzde bu mimari yapıların önemli bir bölümü, yıkılmış veya tahrip edilmiş olmasına karşılık ortadan kalkmış da olsalar, yapılan kazı ve araştırmalarda sağlam ve yalın görünüşlü mimarilerinin yanı sıra, çini, duvar resmi, ince taş işçiliği, mozaik ve alçı gibi bezeme özellikleriyle varlıklarını duyuruyorlar. Bu konuda ilginç olan yön, saray ve köşklerde karşımıza çıkan, insan, hayvan, bitki ve hayali yaratıkların motifleriyle yüklü olan bezemelerde usta bir işçilikle, dinselliğin etkisinden sıyrılmış bir anlayış gözlenmektedir. Bir bakıma, dinsel yönü olabilen diğer yapılarda uygulanmayan bu mo-

tifler, kişilerin yaşamlarına özgü sayılan saray ve köşklerde, özgürce kullanılmışlardır.

Köşkümüzü tanıtmaya geçmeden önce, Anadolu'da zamanımıza kadar gelebilmiş diğer bilinen Selçuklu köşk ve saraylarını sıralamak istiyoruz: Konya'da İç Kale'nin surlarından biri genişletilerek II. Kılıçarslan tarafından yaptırılan köşk, Beyşehir gölü kıyısında Sultan Alâeddin Keykubat tarafından yaptırılan Kubad-Abad sarayları, Kayseri yakınlarında Alâeddin Keykubat'ın yazlık sarayı olan Keykubadiye. Yine Alâeddin Keykubad'ın Aspendos'daki Roma tiyatrosunun sahnesinde, büyük merdiven kulesi figürlü çinilerle kaplatarak köşk durumuna soktuğu yapı, Alâeddin Keykubad'ın bu kez Alanya yakınındaki Alara Kalesi'nin tepesinde yaptırmış olduğu Hamamlı Kasır, Kayseri Argıncık yakınında Haydar Bey Köşkü diye anılan yapı, yine Kayseri'deki Hızırilyas köşkü ve Diyarbakır İç Kale'sindeki tepe üzerinde yeralan ve kazılar sonucu ortaya çıkarılan Artuklu Sarayı günümüze kadar gelebilmiş Selçuklu saray ve köşklerinin en belli başlıları olarak kabul edilirler.

Erkilet Tümülüsü Üzerindeki Hızırilyas Köşkü

Kayseri ovasının içinden yola çıkıp kuzeydoğuya doğru yöneldiğinizde yeryüzü şekillerinde yavaş yavaş bir değişme başlar. Hafif yükseltilerle devam eden yol, Erkilet denilen köye yaklaşıldığında yükselmesini sürdürerek üstü yaklaşık 4 km uzunluğundaki bir plato veya masadağına ulaşır. İlginç görüntüler bundan sonra da devam ederek, karşımıza 40-45 metre yüksekliğindeki bir tümülüsü çıkartır. Büyük bir olasılıkla Kapadokya krallarına ait olduğu sanılan bu tümülüsün üstünde, Hızırilyas adıyla bilinen Selçuklu köşkü yeralmaktadır. Köşk ilk kez 1850 yılında A.D.Mordtmann tarafından farkedilip tanıtılmıştır. Mordtmann, anıtı sekiz yıl sonra H. Barth ile birlikte ikinci kez ziyaret ettiğinde sonradan kaybolan kitabesini de okumuştu. Bu tarihte çizilen ölçeksiz kroki ve daha sonraki bazı araştırmacıların kısa notları bir kenara bırakılırsa, anıtsal köşk 1939 yılına kadar bir incelemeye konu olmamıştır. Nihayet K. Bittel bu tarihte yapıyı inceleyip dört fotoğrafıyla birlikte yayınladı. Daha sonra K. Erdmann 1953'de bu anıtı ziyaret ederek oda düzeni bakımından, Haydar Bey köşkü ile Kubad Abad sarayına benzeterek bir fotoğrafıyla birlikte yayınlamıştır.

Köşkün Tarihi

Anıtın yapılışı ve tarihi hakkında en önemli bilgiyi verecek olan kitabesinin tarih kısmı Mordtmann tarafından 1858'de okunmuştu. Buna göre köşk 1241 (H 639) yılında inşa edilmiş olmalıdır. Bu okumanın ardından kitabe kaybolmuş fakat daha sonra Zeki Oral yazıları kazınmış olan kitabenin iki parçasından birini Erkilet camisinin avlusunda, diğerini de Kayseri Müzesi'nin taş koleksiyonları içinde bulmuştur. Zeki Oral'ın tahminine göre kitabe üç parçaya bölünmüş olmalıydı. Yazıların tamamlanmaması nedeniyle vardığı bu sonuca göre, birinci parçadaki kitabenin baş kısmı kaybolduğundan, anıtın ne işe yaradığı belirsiz kalmaktadır. Aynı şekilde ikinci parça da tam değildir ve Zeki Oral da, Mordtmann gibi bu parçada 639 tarihini okuyabilmiştir. Henüz kayıp olan üçüncü parçada ise, Tahsin Özgüç'e göre II. Sultan Keyhusrev'in adının yazılı olması büyük bir olasılıktır. Bütün bunlar gözönüne alındığında Erkilet tümülüsü üzerindeki Hızırilyas köşkünün ne amaçla yapılmış ve kullanılmış olduğu gerçeği biraz örtülü kalıyor. Ancak yine de bazı araştırmacılar incelemeleri sonucu köşk konusunda bazı düşünceler ileri sürüyorlar. Bu amaçla ilk açıklama Mordtmann'dan gelerek anıtın, bir köşk, yazlık saray, savaş zamanlarında ise muhtemelen küçük bir kale görevi gördüğünü kabul ediyor. H. Barth buranın yalnızca bir köşk olduğunu düşünmektedir. K. Bittel ise buranın bir köşk veya Kayseri ovasını ve yollarını kontrol eden askerî bir yapı, K. Erdmann da odalarının küçüklüğünden yola çıkarak yine askerî anlamda bir yapı olması gerektiğini düşünürler. Tahsin Özgüç de diğerlerine katılarak "Yalnız askerî anlamda yapılmış bir binanın, Hızırilyas köşkü gibi, muntazam ve dolayısıyla pahalı bir bina olması icabetmez." diye görüşünü belirterek, "Buna rağmen, önemli bir yola ve ortasında büyük bir ticaret, kültür ve askerlik merkezinin bulunduğu ovaya, tam anlamıyla hakim bir noktaya kurulan, böylesine muhkem bir binanın gerektiğinde askerî bir görev yükleneceğinden de kuşkumuz yoktur." der. Son olarak aynı köşk için Oktay Aslanapa ise, "küçük bir köşk" ve "bir gözetleme yeri" şeklinde düşüncesini belirtir.

Anıtın tanımı ve bazı özellikleri

Köşk, tümülüsün özellikle düzenlenmiş ve Kayseri ovasına bakan yönünde inşa edilmiş olup, içten içe 13 × 10 metre boyutlarında ve küçük sayılabilecek bir hacimdedir. Eserin yapımında kullanılan malzeme ise, yörenin en önemli yapı taşı olan kızılımsı renkteki yumuşak andezittir. Ancak, binanın kaplama taşlarının düşmüş olduğu kısımlarında Selçuklu harcı içinde dondurulmuş olan andezit molozların yanında, az miktarda bazalt olanları da görülmektedir.

Köşkün değişik kaplama yerlerinde görülen ve yine bazalt olan bloklar ise, sonradan onarım amacıyla yerleştirilmiş olduklarını akla getirmektedir. Dış yapıdaki bu taş örgüye karşılık, girişi oluşturan portal ve çevresi de, nefis bir işçilikle işlenmiş bulunan beyaz mermer bloklarla kaplanmıştır. Köşkün hiçbir yerinde tuğla kullanılmadığı gibi, ahşap malzemeye ait ayrıca bir iz de bulunmaz. Bütün bina ölçülü biçimde işlenmiş kesme taşlarla kaplanmış olup, kapı ekseni üzerinde, kapıya dikey olarak tonozlanmış uzun holün sağ ve solunda değişik amaçlar için planlanmış odalar bulunmaktadır. Soldaki birinci oda 3.25 × 4 m. ölçülerinde olan genişçe bir sofadır. Işığı batı yönündeki mazgal şeklinde yapılmış küçük pencereden gelen bu sofanın üst örtüsü yıkılmış, batı duvarı da boydan boya çatlayarak, bazı taşları düşmüştür. Kapı girişleri bulunan ve yine aynı yöndeki iki oda ise kapalı olup, 3.75 × 2.25 m. ölçüsündedir. Giriş holünün sağındaki oda mescid olarak planlanmıştır. Boyutları 4.50 × 3.85 m. olan mescidin kapısı diğer odaların kapılarına göre daha basık kemerli ve diğerleri gibi zayıf çıkıntılar oluşturan süpürgelikleri bulunmaktadır. Mescid, binanın en fazla tahribe uğramış olan bölümüdür. Dıştan yapının kulelerinden birisi, içten ise mescid mihrabının çok büyük bir kısmı tamamen yıkılıp kaybolmuşlardır. Böylece mihrabdan kalan küçük bir iz sayesinde bu bölümün mescid olduğuna karar verebiliyoruz. Mihrab hizasında ve yukarda, güneye bakan bir küçük pencerecik bulunmaktadır. Mescidin arkasında yeralan kısım ise, ocakbaşı veya büyük bir mutfak olarak düşünülmüştür. Dikdörtgen biçimli olan oca-

ERKİLET HIZIRİLYAS KÖŞKÜ

Mescid yıkılmış olan büyük bölümüne karşın rastlantısal olarak kalabilmiş mihrabın küçük bir bölümü.

Hızırilyas köşkünün çatısına çıkan ve ocağın üstünden geçen taş basamaklı merdiven.

ğın iyi korunmuş, sivri bir kemerin altından idare edilmiş olması gerekiyor. Yanından yine dikdörtgen bir baca deliğinin geçtiği merdiven ise, bir bölümü ocağın içinden geçerek, binanın çatısına ulaşıyor. Damın sağlam kalabilmiş olması Selçuklu köşklerinin üst çatı örtüsü hakkında oldukça doğru ve sağlam bilgiler vermektedir. K. Erdmann'a göre çatıda, tonozların her yönde çatı örtüsünden 40 cm. kadar yükselmiş olması gerekiyor. Fakat yapıyı inceleyen bütün araştırmacıların vardıkları ortak sonuca göre, ayrıca bir ikinci kat olasılığı hiç yok. Köşkün beden duvarları ise, dört tarafta da kalın ve muhkem olmasının yanı sıra, çepeçevre yedi kule ile ayrıca desteklenmiştir. Ancak bu kulelerden birisi, mescid tarafında olanı, daha önce de sözünü ettiğimiz gibi tamamen yıkılmıştır. Kulelerin cephe tarafında olan ikisi yuvarlak, kuzeye bakan arka yöndeki köşe kuleleri yedi kenarlı ve köşelerdeki bu kulelerin arasında kalan diğe üç kule ise beşer kenarlı olarak tasarlanmışlardır.

Binanın cephesindeki toprağın zamanla aşağıya doğru kayması veya özellikle taşınmış olması, temel taşlarının açığa çıkmasına ve giderek sökülmesine neden olmuştur. Böylece bu görkemli ve güzel eserin güney, güneybatı kısımları öne doğru kaymış, hattâ yıkılmak tehlikesiyle karşı karşıya bırakılmıştır. Binanın ana girişinin önünde 4-5 basamaklı bir merdiven olması gerekirken, bugün bunlar sökülmüş ve binanın temel harçlarıyla içindeki moloz taşlar açığa çıkmıştır. Kitabesi parçalanmış ve üzerinde bulunmayan portalin üst kısımlarının yıkılmış olmasına karşın, üst kubbesinin sarkıtlarla süslü olduğunu yan sövelerin geniş ve nişli olmasından çıkartabiliyoruz. Portal cephesinin dış geniş yüzeyi de aynı şekilde, birbirine giren çapraşık örgülerle bağlı yıldız motifleri ve korniş hattı üzerinde de stilize palmetlerle süslüdür. Cephedeki mermer bloklar, yanlardaki koyu renkli andezide dişliler oluşturacak bir biçimde bağlanmışlardır. Burada kısaca tanıtmaya çalıştığımız Erkilet tümülüsü üzerindeki Hızırilyas Selçuklu köşkü, kuşkusuz daha uzun süre, gerek iyi bir örnek oluşu, gerekse özenli mermer işlemeli portali ve düzgün taş işçiliği ile kendisinden söz ettirmeye ve incelenmeye değer görkemli bir eser olarak kalacaktır.

Ancak ne yazık ki, öncelikle korunma açısından, köşkün gelecek kuşaklara kalması konusunda şimdilik en küçük bir ümit ışığı bile yoktur. Özellikle kısa bir süre önce, bir grayderin tepeye açtığı toprak yol aracılığıyla, bina define arayıcılarının adeta saldırısına uğramaktadır. Her odanın tabanında açılmış derin çukurlar, beden duvarları dibinde yapılmış kaçak kazılar ve birşeyler buluruz düşüncesizliğiyle sökülen taş bloklar, köşkün yakın geleceği hakkında fikir vermektedirler. Böylesi bir eserin gözden çıkarılmış olması, ülke kültürü açısından herhalde bağışlanmaz bir yanılgı olacaktır.

Adnan Turani, *Dünya Sanat Tarihi*, T.C. İş Ban. Yay. 1979.

Metin Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi*, T.C. İş Ban. Yay. İst. 1975.

Yıldırım Yavuz, *Alanya Sedre Bucağındaki Köşk*, Belleten, TTK, 1970.

Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı II*, M.E.B. İstanbul, 1973.

Tahsin Özgüç-Mahmut Akok, *Alay Han, Öresun Han, Hızırilyas Köşkü*, Belleten, TTK, 1957.

Mahmut Akok, *Konya Alaeddin Köşkü* Türk Etnoğrafya Dergisi, TTK, 1969.

Nezahat Baydur, *Kanes ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İ.Ü. Ed. Fak. Yay., İst. 1970.

Mizahî "Hayal" Gazetesinin Ermeni Harfli Türkçe Baskısı

KEVORK PAMUKCİYAN

Sayın Turgut Çeviker'e sunulur

Ermeni harfli Türkçe ilk gazete *Takvim-i Vekayi*'dir. Birinci sayısı 15 Zilkade 1255 (22 Ocak 1840) tarihinde neşredilmeğe başlamış ve 11 Muharrem 1256 (3 Mart 1840) tarihine kadar, ancak beş sayı intişar etmiştir. Müteakiben, altıncı sayıdan itibaren, *Lıro Kir Medzi Derutyanın Osmanyan* (Osmanlı Devlet-i Âlisi'nin gazetesi) adı altında, Ermenice olarak devam etmiştir. Şöyle ki, yaklaşık üç yıl sonra, Ermeni harfli Türkçe Basın, 150. yılını idrak edecektir. Allah sağlık verirse, bu vesile ile, tam bir bibliografyasını hazırlamağı arzu etmekteyiz. Esasen, bundan birkaç yıl önce, Sayın Ziyad Ebüzziya Bey'in ricası üzerine, muhtasar bir bibliografya taslağı hazırlamıştık.

Arap harfli Türkçe *Hayal* gazetesi, eski Takvimle 18 Birinci Teşrin 1289 (30 Ekim 1873) de, Rum asıllı Kayserili gazeteci ve mütercim Theodor Kasap Efendi (1835-1905) tarafından çıkarılmağa başlanmış ve yaklaşık 27 Mart 1877 tarihine kadar devam etmiştir[1]. Kasap Efendi daha önce, 12 İkinci Teşrin 1286 (24 Kasım 1870) da, *Diyojen*'i neşretmeğe teşebbüs etmiştir. 29 Birinci Kânun 1288 (10 Ocak 1873) de kapatılması üzerine, 24 Mart 1289 (5 Nisan 1873) da, *Çıngıraklı Tatar* isminde yeni bir mizah gazetesi neşretmeğe başlamıştır ki, ömrü kısa olmuştur[2]. Bu sıralarda intişar eden Ermenice bir gazetede, onun Ermenicesinin de neşredileceği iş'ar olunmuşsa da, Ermenice basın bibliyografyalarında bu isimle *(Pojojawor Surhantak)* bir gazeteye rastlanmamaktadır. Her halde, Arap harfli Türkçesinin az sonra kapanmasından dolayı, Ermenice baskısı gerçekleşmemiştir.

Ermeni harfli Türkçe *Hayal* (Ermeni harfli ismi *Kheyal*) gazetesinin, şimdiye kadar ancak 9 No.lu nüshası bilinmekte idi ki, o da Moskova'daki Lenin Kütüphanesi'nde bulunmaktadır[3]. Ki-

Arap harfli Türkçe Hayal gazetesi. Bu gazetede "Matbuat kanun dairesinde serbesttir" biçimindeki Kanun-ı Esasi hükmünü eleştiren bir karikatür yayımlandığı için Thedor Kasap üç yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.

MİZAHÎ "HAYAL" GAZETESİ

Nişan Berberyan'ın çizdiği İspanya kralı II. Filip'in oğlu Don Carlos'un karikatürü.

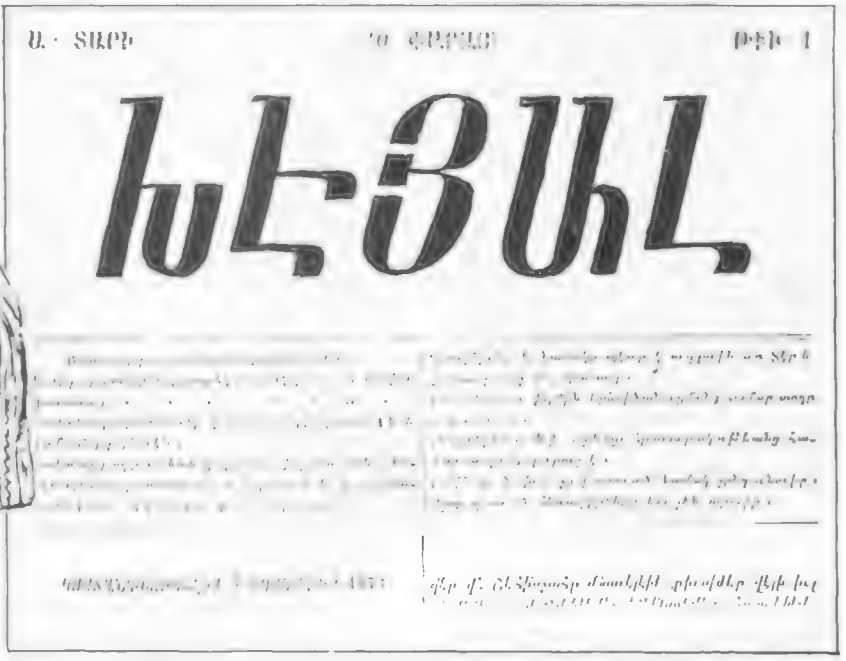

Ermeni harfli Kheyal gazetesinin ilk sayısı.

Gazetenin yedinci sayısında bir Müslümanla bir Hıristiyan kadını temsil eden imzasız karikatür.

ragosyan'ın eserinde, hernekadar 1873-1875 yılları arasında neşredildiği kaydedilmişse de, bunu pek muhtemel görmüyoruz. Esasen, bir müddet önce, Ermeni Patrikhanesi'nde tarafımızdan bulunan miktar, ancak on sayıdan ibarettir. Ermeni harfli Türkce *Hayal*'in altıncı sayısından (s.45b), gazetenin Rumca haftalık olarak intişar ettiği de anlaşılmaktadır.

Ermeni harfli Türkçe *Kheyal* gazetesinin ilk sayısı 3 Kasım 1873 de, son sayısı ise 5 Ocak 1874'de gün görmüştür. Arap harfli Türkçesinin ilk sayısı 30 Ekim 1873'de çıktığına göre, her iki baskısının aşağı yukarı beraber yapıldığı kabul edilebilir. Tarihleri Ermenice olup, 17×25 cm. dizgi çapında, 8 sayfadan ibarettir. Neşriyat yönetmeni ve müdür olarak, *T. Kasab* şeklinde ismi yazılıdır. Adres olarak da, Zındankapı, Bıçkıcılar Sokak No. 56 kayıtlıdır. Gazetenin adının üstünde, Birinci yıl, 40 para ve No. 1 yazılıdır. Altında ise, abone şartları bildirilmiştir. Buna göre, İstanbul için 104 sayılık yıllığının karşılığı 4 Meciddir. Taşra için ise 5 Meciddir. Müteakiben, matbaanın da idarehanenin yerinde bulunduğu iş'ar olunmuştur. Keza, yazıların ve mektupların, gazetenin sahibi ve neşri T. Kasab'a gönderilmesi lâzımdır, denilmektedir. Daha sonra, son sayfadaki ilân ücretinin bir satır karşılığının 3 kuruş, iç sayfalardaki muhtelif neşriyat için ise, 6 kuruş olduğu beyan edilmiştir. Bilâhare, posta ücreti ödenmeyen mektup kabul edilmediği ve gönderilen elyaz-

maların da iade olunmadığı bildirilmektedir. Gazetedeki bütün yazılar imzasızdır. Sayfa numaraları, bir sayıdan diğerine devamlıdır. Cem'an sayfa adedi ise 80'dir. Şartların altında Ermenice olarak tarihi kaydedilmiştir. Birinci sayıdaki ilk yazı Ermenice bir bildiridir ki, tercümesi şudur:

"Gazetemizin Ermenice baskısına da bugün başlayarak, muhterem Ermeni cemaatine, müdürlüğünü dirayetli bir Ermeni yönetmeninin deruhde etmesine kadar, şimdilik Ermenice ve Türkçe lisanlarında karışık olarak devam edeceğimizi açıklarız. İlerde, Ermeni okuyucuları daha fazla memnun etmeğe çalışacağız."

Bunun altında da Sultan Abdülaziz'e muhatap bir şiir mevcuttur ki, başlığı ve ilk üç mısrası şudur:

"Cenab-ı Hakk ve fiyaz-ı (feyyaz-ı) mutlak şevketlû, kudretlû, muhabbetlû, azametlû, kerametlû, Padişah-ı maarifperver ve Şehinşah-ı mâdelet-küster veliyy-ül-niymet biminnetimiz Efendimiz Hazretlerini eli-ül-ebed serir ârayi şevket u şan buyursun."

"Hay hakk,

Sözi canler bağışlar, bir bizim cenanımız vardır.

Yüzü hurşide benzer, bir meh-i tabanımız vardır."

Bütün şiir 25 mısradan ibarettir. Muhtemelen Arap harfli nüshasında da bulunduğu için, tamamını vermiyoruz. Müteakiben, yazı Karagöz-Hacivat mükâlemesine dönüşüyor. Bundan sonra, 4. sayfanın ikinci sütununda, *"Hem şamdan temizlenir, hem pilav yağlanır"* başlıklı, Patrik Hrimyan'a (1869-1874) mütedair yaklaşık bir sayfalık bir yazı mevcuttur. Bilâhare, üç adet Ermenice ehemmiyetsiz kısa yazıya tesadüf etmekteyiz. 7. sayfada, *"Bir mucize"* başlıklı makalede, 1865 yılı kolera salgını esnasında, hastalığın izalesi için, Aynaroz'da bulunan Meryem Ana'nın kuşağının Rum Patrikhanesi marifeti ile, Der Saadet'e celb olunduğu yazılıdır. Son sayfada îse, Ermenice ve Türkçe ilânlar mevcuttur. Bunlardan Türkçeleri önemli olduğundan burada kaydediyoruz. Birincisinde, Alexandre Dumas (1830-1870)'nın, *"Monte-Cristo"* isimli altı ciltlik romanının Türkçe tercümesinin tamamlanmış olduğu ve gazetenin idarehanesinde satıldığı beyan edilmiştir. İkincisinde ise, Moliére'in (1622-1673) *l'Avare* komedyasının, *Pinti Hamid* adı altında Türkçeye çevrildiği iş'ar olunmuştur. Bilindiği üzere, her iki eserin de mütercimi Theodor Kasap Efendi'dir[4]. Müteakip kayıt daha mühimdir. Zira, 183 sayıdan ibaret *Diyojen* gazetesinin ciltli olarak 240 ve 29 sayıdan ibaret *Çıngıraklı Tatar* gazetesinin de üç çeyrek Mecidiye'ye satıldığı açıklanmıştır. Bu sonuncunun hangi tarihe kadar ve bilhassa kaç sayı neşredildiği bilinmediği için[5], işbu malûmat çok önemlidir. Nihayet en sonunda da, gazete için bir karikatürist arandığı ilân olunmuştur.

İkinci sayı 9 Kasım 1873 tarihlidir. İlk sayfadan itibaren, muhtelif mevzulara dair, üç buçuk sayfalık bir Karagöz-Haci Eyvad muhaveresi mevcuttur. Müteakiben, Patrikhane ve meclislerine mütedair iki sayfalık Ermenice iki yazı bulunmaktadır. Bunların ardından, *Osmanlı Teatrosu* başlıklı Türkçe yaklaşık bir sayfalık bir yazı vardır. Sonlarına doğru, Fransız Tiyatrosu direktörü Manas Efendi'den sitayişle bahsedilmektedir. İşbu şahsın, ünlü nüktedan Manas Efendi olması çok muhtemeldir. Birinci sayıda, bir karikatürist için verilen ilân akis bulmuş olacak ki, son sayfanın üst yarısını kaplayan bir karikatür görülmektedir. İçinde, bir tiyatro perdesi altında Karagöz ve Hacivat görülmekte ve aralarında şu konuşma geçmektedir:

— Vay, gazeteci oldun ha, doğrusu eline ayağına yakışır ya, deveye kaz(z)azlık.

— Beğenmedin mi? Ben kimden aşağı kalırım. Gülli Hagop Efendi Türkçe öğrenib, perdeli orta oyununa masal yazdıkdan sonra, ben gazeteci olsam çok mı..?

Üçüncü sayı 17 Kasım 1873 tarihlidir. İlk sayfasının birinci sütununda, N.Berberyan'ın (1842-1907) Lâtin harfleriyle adını taşıyan, Don Carlos'un (1848-1909) bir karikatürü ve hakkında iki sayfalık bir yazı yer almaktadır. Müteakiben, yine bir Karagöz-Hacivat dialoğu bulunmaktadır. 21. sayfada, *Su meselesi* başlıklı bir yazı vardır ki, sanki bir asır öncesi için değil de, bugün için kaleme alınmıştır ve mizahî makalelerin en fazla göze çarpanıdır. Onu takip eden lâtifelerden ikincisinde, Fener'de Rumca olarak neşredilen *Anatolikos Astir* (Doğu Yıldızı) gazetesinin adı geçmektedir. Az sonra da, Dr.Kalia'nın ve Parmakkapı'da Vizantiz'in Eczahanesinin isimleri zikredilmektedir. Son sayfada yine bir karikatür mevcuttur.

Dördüncü sayı 24 Kasım 1873 tarihini haizdir. Beş sayfası, Karagöz-Hacivat sohbetine tahsis edilmiştir. 28. sayfanın ikinci sütununda Rumca, *Pediki Vivliothiki ipo G.Sophokleos, 1873* yazılı bir kitap tutan bir kimsenin karikatürü vardır. 30. sayfada, *Yeni bir varaka daha* başlığı altında, Türkçe lisanında çıkmağa başlayan *Şark* gazetesi hakkında, birbuçuk sayfalık bir yazı mevcuttur. Muhteviyatında, gazetenin, Sen-Petersburg (bugün Leningrad) Osmanlı Sefarethanesi sabık sır kâtibi Dimitraki Efendi'nin mes'uliyeti ve *La Turquie* gazetesinin sahibi ve müdürü M.Bordeano'nun imtiyazatı tahtında neşredildiği kaydedildikten sonra, Ermenilerin Türkçedeki telâffuz hatalarının, mezkûr gazete tarafından istihza edilmesi, eleştirilmektedir. 31. sayfada, *Geçen cuma gecesi, Haci Eyvadle Karagöz Gedikpaşa Teatrosu'nda bir locada"* başlıklı, takriben bir sütunluk devamlı bir makale mevcuttur. 32. ve son sayfada ise, Nişan Berberyan'ın bir karikatürüne yer verilmiştir. Muhtevi-

Nişan Berberyan'ın çizgileriyle Beyoğlu Fransız Tiyatrosu yönetmeni Sarafin Manas.

Nişan Berberyan.

Thedor Kasap.

yatında, damın üzerindeki büyük bir dürbin önünde, Hassa Rasathane müdürü B.Kumbari temsil edilmekte, sebebinin de o günlerde, Feriköy üzerine birkaç göktaşının düşmüş olduğu bildirilmektedir.

Beşinci sayısı 1 Aralık 1873 tarihlidir. İlk sayfada, sabık Fransa cumhurreisi Louis-Adolphe Thiers'in (1779-1877)

bir karikatürü ve hakkında yaklaşık iki sayfalık bir yazı bulunmaktadır. 33-34. sayfalarda, yeni çıkan *"Şark"* gazetesini eleştiren bir Karagöz-Hacivat muhaveresi mevcuttur. 36-38. sayfalarda, Gedikpaşa Tiyatrosu'na dair yazının ikinci kısmına yer verilmiştir. Son 40. sayfada, N.Berberyan'ın çizdiği, Şirket-i Hayriye'nin 6 No.lu yandan çarklı vapurunun karikatürü görülmektedir.

Altıncı sayı 8 Aralık 1873 tarihlidir. Birinci sayfanın sol tarafında, Berberyan imzalı Bismarck'ın (1815-1898) bir karikatürü bulunmaktadır. Müteakip üç sayfa da, ona hasredilmiştir. 43. sayfada *Karagöz'ün canı eğlence ister* başlıklı birbuçuk sayfalık mizahî bir yazı vardır. Bunu takip eden kısa yazılardan birinde, *Hayal* gazetesinin Rumca nüshalarından bahsedilmektedir. 46. sayfada, okuyucunun nazar-ı dikkatini celbeden mansur bir şiir vardır ki, aynen iktibas ediyoruz.

HİKMET

Kral saltanat sürer,
Papa ona da hükm ider,
Asker ikisi içun de kavgaya gider,
Ehali üçünü de besler,
Amele dördüne de hizmet ider,
Avukat beşini de birbirine düşürür,
Eczacı altısını da zehirler,
Hekim yedisini de öldürür,
Mezarcı sekizini de gömer,
Papaz dokuzının da günahını avf ider,
Şeytan onunı da kabul ider,
Haci Eyvhad onbirine de ehemmiyet verir,
Karagöz topına da güler.

Onun altında da, şu şirin fıkra vardır, yine aynen kaydediyoruz.

"Sar(r)afın biri, oğlu ile kâğıd oynarken, seyir idenlerden biri usulca kulağına, oğlunun kâğıd çalmakda oldığını haber verince, sar(r)af: Görüyorum emma, alışsın diye ses çıkarmayorum, *deyi cevab verir."*

Son sayfanın üst yarısında, yine BERBERIAN imzalı va altta, *Arabayı hafifletmek içun, hayvanı çıkarmayı düşünmeyorlar"* imzalı bir karikatür bulunmaktadır.

Yedinci sayı 15 Aralık 1873 tarihlidir. Başta, imzasız karikatürü bulunan, Üçüncü Napoléon Bonaparte (1808-1873) hakkında iki sayfalık bir yazı mevcuttur. Müteakiben, bir sayfalık Karagöz-Hacivat mükâlemesi yer almaktadır. Bundan sonra, *İstikraz-ı Mil(l)iye* ve *Yeni bir tecrübe* başlıklı iki sayfa tutan yazılar bulunmaktadır. Müteakiben kısa fıkralar mevcuttur. 55. sayfada, *Buçuk bir millet* başlıklı bir yazı vardır. Muhteviyatında, yetmişiki buçuk millet tabirindeki buçuk milletin, Beyoğlu'nda mukim Levantenler olduğu bildirilmektedir. 56. ve sonuncu sayfanın üstünde ise, bir Müslümanla bir Hıristiyan kadını temsil eden imzasız bir karikatür mevcuttur. Alttaki yazı şudur:

— Hanım efendi, daima böyle ferace ve yaşmakla kapalı mı gezersiniz?
— Evet madam, biz(de) de sizin gibi açık gezmek günah dır.

Sekizinci sayı 22 Aralık 1873 tarihlidir. Başta Giuseppe Garibaldi (1807-1882) hakkında, ikibuçuk sayfalık bir yazı bulunmaktadır. Birinci sayfada imzasız karikatürü de mevcuttur. Müteakiben, yine bir Karagöz-Hacivat sohbeti mevcuttur (s.60-61). Onu, *İzmirlilerin modası* başlıklı bir yazı takip etmektedir. Bundan sonra da, *Kadıköy vak'ası* başlıklı bir yazı vardır (s.62-63). İçinde, Kadıköy Ermeni Kilisesi mütevelli heyetinden, Muradyan ve Beyleryan Efendiler çekiştirilmektedir. Bilâhare, kısa fıkralara tesadüf edilmektedir ki, Nesreddin Hoca'nın bir lâtifesi de bunların arasındadır. Son sayfanın üst yarısında, yine BERBERIAN imzalı bir karikatür görülmektedir.

Dokuzuncu sayı, 29 Aralık 1873 tarihini taşımaktadır. Bu nüshadan itibaren, Theodor Kasap'ın ad *sahibi ve mes'ulu* olarak geçmektedir. *Müdür ve naşir* olarak da, Nig(oğos) M.Tülbendciyan'ın (1841-1886) ismi kaydedilmiştir. Keza, matbaa da değişmiş ve gazete Oksen Hocasaryan'ın (1833-1878) basımevinde intişar etmeğe başlamıştır. Büyük kısmının lisanı ise, bu yeni dönemde Ermenicedir (sekiz sayfadan yaklaşık altısı). Türkçe yazı 68-69. sayfalarda bulunmaktadır ve *Birinci Bahs-Eşek* başlığını taşımaktadır. Muhteviyatında, merkebin vasıfları ve meziyet-

MİZAHÎ "HAYAL" GAZETESİ

leri anlatılmaktadır. 70-71. sayfalarda kısa fıkralar vardır. Son sayfada ise, karikatüre tesadüf edilmemektedir.

Gazetenin bilinen son sayısı 5 Ocak 1874 tarihlidir. İlk sayfada, *Eski Yıl* başlıklı Ermenice bir yazı mevcuttur. Müteakip 74-76. sayfalarda, *Vanlı Boğos Vartabed* başlıklı yine Ermenice bir makale vardır. Bilâhare, 76-77. sayfalarda, *Büyük bir rezalet* başlığı Türkçe bir yazıya tesadüf edilmektedir. Muhteviyatında, İzmir'de, ünlü Ermeni gazetecisi Istepan Oskan (1825-1901) tarafından, Fransızca olarak neşredilen *La Réforme* adlı gazetede, O.İskender imzasıyla çıkan bir yazı sözkonusudur. Bunu da, *Bir düğünün zerde-pilavı* başlıklı Ermenice bir yazı takip etmektedir (s.77-78). Nihayet, 79-80. sayfalarda, Ermenice yeni yıl tebriknamelerine yer verilmiştir. Son sayfada ise, Ermenice birkaç fıkra mevcuttur. Bu son nüshada dahi karikatür yoktur.

Gazetenin işbu son sayısında, neşriyatının sona erdiği hususunda hiçbir bilgi verilmemiş olduğundan, devam edip etmediği meçhul kalmaktadır.

Bu yazımızla da, yurdumuzun basın tarihi ile ilgilenenlere, naçizâne bir faydamız dokunduğuna inanıyoruz.

İlk Türk mizah gazetesi olan ve haftalık "Diyojen" 1870'de Teodor Kasap tarafından çıkarılmaya başlanmış, kimi yazıları nedeniyle yayını birkaç kez yasaklanmış, 1873 sonunda tümüyle kapatılmıştır.

*Hamiş: Yazımızı daktilo ile temize çektikten sonra, Oksen Hocasaryan tarafından 1870-1875 yıllarında neşredilen, **Orakir** günlük gazetenin 12/24 Ekim 1873 tarih ve 1063 sayılı nüshasında, **Diyojen** ve **Çıngıraklı** Tatar gazetelerinin kapanışından sonra, Theodor Kasap'ın **Hayal** isimli yeni bir gazetenin neşriyat imtiyazını elde ettiği iş'ar olunmuştur. Çıngıraklı Tatar'ın, ne zaman kapandığı bilinmediği için, işbu bilgi önemlidir.*

İkinci mâruzatımız ise Manas'la ilgilidir. Mezkûr gazetenin Y.T.1 Kasım 1873 tarih ve 1069 No.lu nüshasında, M.Manas'ın idaresi altında bulunan Fransız Tiyatro Kumpanyası'nın, birkaç gün sonra, Kadıköy'deki yeni inşa edilen binasında, haftada üç temsil vermek niyetinde olduğu bildirilmiştir.

İkinci bilgi ise, yine aynı gazetenin Y.T. 18 Mayıs 1874 tarih ve 1230 No.lu nüshasındadır. Burada, Levant-Herald gazetesine atfen, Beyoğlu'nda, Haccarlara ait arsada, yeni bir Fransız Tiyatro binası inşa etmek gayesiyle, M.Manas'ın birkaç Ermeni ekâbiri ile yaptığı müzakerelerin bir netice vermemesinden dolayı, gelecek Tiyatro mevsiminde dahi, Kumpanya'nın Palais de Cristal'de temsiller vereceği beyan olunmaktadır.

Kanaatımızca, işbu Manas, Fransızca Stamboul gazetesinin yazı işleri yönetmeni Edvard Manas'la aynı şahıstır. 1928 yılı Teotik Salnamesi'ne göre (s.642), 14 Ocak 1927'de İstanbul'da vefat etmiştir.

*Son mâruzatımız ise bir açıklamadır. **Tarih ve Toplum** dergisinin 1987 Mart sayısında çıkan **İncicyan'a göre Galata Kulesi** başlıklı yazımızda, **Joğovurti Tzaynı** gazetesinde münteşir, İstanbul'un eski büyük yangınları hakkındaki makalenin, hernekadar 1804 yılı Yeğanak Püzantyan salnamesinde çıkmış olabileceğini muhtemel görmüştükse de, bilâhere, metinleri karşılaştırdıktan sonra, aynı yıl Venedik'de neşredilen, İncicyan'ın İstanbul'a hasredilen coğrafyasında dercedilmiş olduğunu müşahede ettik. K.P.*

[1] Turgut Çeviker, *"Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü"*, İstanbul, 1986, s.96-97.
[2] Aynı eser, aynı sayfa.
[3] Amalya Kirakosyan, *"Hay Barperakan Mamuli Madenakidutyun"* (Sürekli Ermeni Basın Bibliografyası), Erivan, 1970, s.94b.
[4] Turgut Çeviker, aynı eser, s.87-88.
[5] Aynı eser, s.96, aşağıdan yukarı 4. satır.

Tarih-i Osmanî Encümeni'nin "Osmanlı Tarihi" Yazma Serüveni

HASAN AKBAYRAK

Tarih-i Osmanî encümeni, "geniş ve mükemmel bir Osmanlı tarihi" yazmak için Padişah V.Mehmet'in iradesi ile kuruldu[1]. Sultan Mehmet Reşad'ın "ilk hamle-i icraatı"[2] olan "mufassal bir tarih-i Osmanî yazılması arzusuna is'af en" Sadrıâzam Hüseyin Hilmi Paşa bir encümen teşkil edilmesi fikrini ortaya koydu ve bu fikrin kabul görmesi üzerine encümenin oluşturulması için çalıştı[3]. Çok kısa süre içinde çalışmaların sonuçlanarak encümen'in 1909 yılının Haziran ayı içinde oluşturulduğu anlaşılıyor[4]. Fakat, encümen'in resmî olarak kurulması ancak 27 Kasım 1909 (14 Teşrinisâni 1325) tarihinde gerçekleşti. Bu süre içinde encümen talimatnamesinin hazırlanması ve üyelerin tesbiti üzerinde çalışıldı.

Necib Asım tarafından kaleme alınan "Tarih-î Osmani Encümeni Talimatnamesi" encümen heyet-i umumiyesi tarafından onaylandıktan sonra[5] Padişah Mehmed Reşad'ın iradesi ile 27 Kasım 1909 tarihinde yayınlandı. Talimatname, encümenin vazifesini, Osmanlı tarihine aid risale, evrak ve kayıdları basmak ve yayınlamak olarak belirliyordu. Encümen'in bu vazifesi başlangıçta Osmanlı tarihi ile sınırlı olsa da ileride genişletilebilecekti. Harcamaları Padişah hazinesi tarafından karşılanacak olan encümen, Osmanlı tarihini yazabilmek için her türlü vasıtayı kullanabilecek, encümen üyeleri arşivlerde inceleme yapma yetkisine sahib olacaklardı. Encümen, vazifesini haftada bir gerekirse iki defa toplanarak ifa edecekti[6].

Tarih-i Osmanî encümeninin, bir Osmanlı tarihi yazım komisyonu olarak kurulmasının belirleyici nedeni, Osmanlı Devleti'nin başlangıcından son zamanına kadar geniş ve mükemmel bir tarihinin yazılmamış olmasıydı[7]. Tarih bilimine vukufuyla tanınan Mehmed Reşad, tahta geçtikten sonra, Osmanlı Tarihi'ni terk edilmişlik ve sahipsizlik durumundan kurtarmak için "Osmanlı Tarihi" yazacak bir encümen oluşturmaya teşebbüs etti[8]. Öte yandan, encümen, oluşturulmasında politik gerekçeyi, millî tarih vasıtasıyla millet[9] bilinci yaratılması olarak açıkladı[10]. Millî tarih yazılması lüzumu da, dayanağını Meşrutiyet'in ilânında buluyordu[11].

Tarih-i Osmanî Encümeni, 9 Şubat 1910 tarihinde Bâb-ı Âli Sadaret Dairesi altındaki vakanüvislik odasında[12] ilk toplantısını yaparak çalışmaya başladı. Encümen, ilk toplantısında, özellikle yazacağı tarihin plânını kararlaştırdı ve üyeler arasında iş bölümü yaparak "Osmanlı Tarihi"nin birinci cildinin yazımı görevini Necib Asım ve Mehmed Arif'e verdi[13]. Encümen, bu toplantısında, ayrıca "Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası" adlı, iki ayda bir yayın-

İLETİŞİM YAYINCILIK ARŞİVİ

Encümen oluşturulması için çaba gösteren Sadrıâzam Hüseyin Hilmi Paşa.

lanacak, seksen sayfalık bir mecmua neşredilmesini de kararlaştırdı[14].

Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası (TOEM)'in 14 Nisan 1910 tarihinde yayınlanan ilk sayısında, encümenin halihazırda "Osmanlı Tarihi"nin birinci cildinin hazırlanması ile meşgul olduğu bildirildi ve cildin kapsamının anahatları verildi. Bu kısa programda, kitabın, Osmanlıların Anadolu'ya varmalarıyla, Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkışını nakil ve tasvir edeceği belirtildi. Ayrıca, birinci cildin kapsamına giriş mahiyetinde; "Türk-Turanî ırkının eski tarihine", Bizans ve Selçuklu devletleri tarihlerine aid üç makalenin ilâve edilmesinin uygun görüldüğü ve bu makalelerin ilâvesi ile kitabın kapsamının genişlediği, fakat buna rağmen yakın zaman içinde tamamlanarak neşr edilmesine çalışıldığı ifade edildi.

TOEM'de bundan sonra uzunca bir dönem yazılacak "Osmanlı Tarihi" hakkında bir bilgi verilmedi. "Osmanlı Tarihi"nin birinci cildininprogramı, üç yıldan fazla bir süre sonra, ancak 14 Ağustos 1913 (1 Ağustos 1329) tarihinde, TOEM'e ilâve olarak yayınlandı[15]. "Osmanlı Tarihi Programı", yazılacak tarihin birinci cildini kapsıyordu. Birinci cilt, Osmanlı Devleti tarihinin başlangıç dönemini, "Osmanlıların Aslı", "Osman Bey", "Murad Hüdavendigâr" alt başlıkları altında inceleyecekti. "Osmanlıların Aslı" adlı başlangıç bölümü, "Oğuzlar (Türkmenler)" ve bunların şubelerinin tarihlerine dair bir özetle başlayacaktı. Daha sonra, Süleyman Şah, Kayıların Oğuzlarla ilişkileri, Kayıların Türkistan'dan göçleri, Süleyman Şah'ın Batıya göçü, Ertuğrul'un Anadolu'da ikameti, Ertuğrul'un Selçuklularla ilişkileri, Söğüd'e yerleşme, Ertuğrul'un ölümü ve Karakeçili Aşireti'nin tasviri yer alacaktı. Sultanların saltanat dönemlerine göre düzenlenen diğer bölümler ise, her saltanat süresi içindeki askerî, siyasî, diplomatik, idarî gelişmeleri ele alacaktı. Ayrıca, kitabın sonunda "tekmile" (ilâve) başlığı altında dönemin siyasî ve askerî gelişmeleri dışındaki konuların yer alacağı bir bölüm de bulunacaktı.

"Osmanlı Tarihi Programı", 1910 yılında TOEM'in birinci sayısında verilen kısa programın ayrıntılandırılmışıydı. Öte yandan, bu programda, Bizans ve Selçuklular ayrı kısımlarda değil, Osmanlılarla ilişkileri bağlamında, eski Türk tarihi ise Oğuzların Batı'ya göçü çerçevesinde ele alınıyordu[16].

"Osmanlı Tarihi Programı", 1913 Ağustosu'nda yayınlandıktan sonra "Türk Yurdu" mecmuasında şiddetle eleştirildi[17]. Yusuf Akçura, programı üç noktadan eleştirdi: Birincisi, Osmanlı tarihinin genel Türk tarihinin bir parçası olarak ele alınmamış olması; ikincisi, tarihi asıl yapan halkın unutulmuş olması; ve buna bağlı olarak üçüncüsü de, iktisadî ve ictimaî durumun temel alınmamış, hatta hiç dikkate alınmamış olması. Program, Fuad Köprülü tarafından da eleştirildi[18]. Köprülü, encümeni oluşturan tarihçileri ve encümen yayımlarını dikkate alarak yaptığı değerlendirmede, encümenin bilimsel bir Osmanlı tarihi yazacak nitelikte olmadığını öne sürdü. Köprülü, "muhterem bir zatın pek güzel işaret ettiği gibi"[19], encümenin Osmanlı tarihi programında "Türk" kelimesini kullanmamış olduğuna da işaret ederek bu anlayışı da eleştirdi.

Necib Asım ve Mehmed Arif tarafından yazılan "Osmanlı Tarihi"nin birinci cildi, Encümen Heyet-i Umumisi'ne 1916 yılı sonbaharında sunuldu[20]. Kitabın, Osmanlı tarihinden daha çok eski Türk tarihini kapsaması, Encümen'de, görüşülürken tartışmalara yol açtı[21]. "Osmanlı Tarihi"nin birinci cildinin, padişahın tarih yazdırmada ilk hedeflediği politikadan farklı olarak, kavmiyetçi bir bakış açısı ile genel Türk tarihinin içinde bir safha olarak yazılması karşısında, encümen üyelerinden bazıları bu tarihin mesuliyetini kabul etmek

عثمانلی تاریخی

تاریخ عثمانی انجمنی طرفندن نشر اولنمشدر

برنجی جلد

مدخل ایله بدایت ظهور عثمانیان وعهد عثمان خان غازیی محتویدر

محررلری

نجیب عاصم محمد عارف

استانبول

مطبعه عامره

۱۳۳۵

İLETİŞİM YAYINCILIK ARŞİVİ

Necip Asım (Yazıksız) (yukarıda).

Mehmed Arif ile Necip Asım'ın yazdıkları Osmanlı Tarihi'nin birinci cildinin kapağı (yanda).

istemediler. "Osmanlı Tarihi"nin yazımının çok uzamış olmasının da etkisiyle, encümen içindeki tartışmalar, encümenin vazifesinin yeniden düzenlenmesi noktasına kadar vardı[22]. Bazı encümen üyeleri Osmanlı arşivleri düzenlenmeden ve yazma tarihler karşılaştırmalı olarak incelenmeden geniş bir Osmanlı tarihinin yazılmasının olanaksız olduğunu öne sürerek, encümenin vazifesinin "yazılacak Osmanlı tarihi için vesika cem' ve tasnifden ibaret" olması gerektiğini belirttiler[23].

Bu dönemde, padişaha hoşlanmayacağı bir "Osmanlı Tarihi" sunma ile, Osmanlı tarihinin yazılmasının mümkün olmadığını bildirme paradoksu içine düşen encümen, bu sorunu, "Osmanlı Tarihi"nin birinci cildini yazıldığı gibi neşr ederek ve Osmanlı tarihi üzerine monografiler yayınlamaya başlayarak aştı.

"Osmanlı Tarihi"nin birinci cildi,encümenin kuruluşundan sekiz yıl sonra, 1917 yılında yayınlandı[24]. Kitab, daha önce yayınlanan "Osmanlı Tarihi Programı"ndan farklı, fakat TOEM'in birinci sayısında belirtilen Osmanlı tarihinin anahatlarına uygun olarak bir "medhal" kısmını da içeriyordu. Bu kısım, eski Türk tarihi, Bizans ve Anadolu Selçuklu devletleri tarihlerini kapsıyordu. Kitabın önsözünde, "Osmanlı Tarihi"ne bir "medhal" ile başlanacağının daha önce belirtildiği hatırlatılarak, "Osmanlıların aslı olan Türklere" ve Osmanlılar tarafından feth edilmeden önce Osmanlı memalikinde hüküm süren kavimlere dair bir özetin, Osmanlı tarihine zemin hazırlamak için birinci cildin kapsamına alındığı bildiriliyordu[25].

Çok geniş tutulan giriş kısmının ilk bölümünde kitabın yarısına yakın bir kısmı Türklerin tarihine ayrılmıştır.[26] Bizans Devleti'ne de bir bölümün ayrıldığı giriş kısmında, ayrıca, Anadolu Selçuklu Devleti ile Bizans'ın yıkılış dönemleri ve Anadolu ve Balkanlar'da kurulan beylikleri inceleyen bir bölüm daha bulunuyordu. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve Osman Bey devrine ayrılan kısım, 1913 yılında yayınlanan programa uygun olarak yazılmıştı. Fakat, programda "sosyal durum, ilimler ve fenler, sanayi" alanlarındaki gelişmelerin de yer alacağı bir ilâve kısım olmasına rağmen, yazılan tarih askerî ve siyasî gelişmeleri vermekteydi.

"Osmanlı Tarihi"nin birinci cildi ya-

yınlandığı zaman "umumî bir rağbete mazhar oldu"[27]. Fakat, kitabın kısa sürede satması, tarihçi çevre içinde genel bir kabul gördüğü anlamına gelmiyordu. Fuad Köprülü, kitabın Meşrutiyet döneminde yayınlanmış nadir büyük ve umumî tarih eserlerinden biri olduğuna işaret ettikten sonra, kitabı yazan ve yayınlayan tarihçilerin tarih anlayışlarını eleştirdi[28]. Öte yandan, encümenin yayınladığı "Osmanlı Tarihi"nin, daha çok Mütareke döneminde eleştirildiği anlaşılıyor. Ahmed Refik, "Osmanlı Tarihi" yayınlandıktan çok Sonra *İkdam* gazetesindeki köşesinde, Tarih-i Osmanî Encümeni'ne sürekli taarruzda bulunulmasından yakınıyordu.[29] "Osmanlı Tarihi"ne yöneltilen eleştiriler karşısında, "Osmanlı Tarihi"ni dışlayarak encümeni savunan bir tavır içinde olan Ahmed Refik, neşr edilen kitabın encümenin değil, yazarları Necib Asım ve Mehmed Arif eseri olduğunu iddia etti:

"Encümen'in neşr ettiği Osmanlı tarihi ilmî bir mahiyete haiz değildir. (...). Osmanlı tarihi encümenin eseri değildir; Necib Asım ve Mehmed Arif beylerin eseridir. Hatta bu sebepden dolayı eserin kabına encümen tarafından yazılmış değil neşr olunmuşdur, diye yazılmıştır. (...) Kitabın mukaddimesi de encümenin değildir; Necib Asım ve Arif beyler tarafından yazılan mukaddimenin encümen reisi tarafından hülâsasından ibarettir. Eser külliyen encümen tarafından görülmemiştir; bir kısmı encümende okunmuş vâkî' olan itirazat Mehmed Arif Bey tarafından kabul edilmemiştir. Selçukîlerden aşağıdaki kısımlar ise encümende hiç okunmamışdır. Çünkü bu kısımları yazan Arif Bey, "Encümen'de bu cihetlere vukufu olan kimse yoktur" diyerek, eseri encümen reisi ile birlikte vücuda getirmiştir."[30]

"Osmanlı Tarihi"nin birinci cildinin encümene sunulması ile başlayan gelişmeler konusundaki bilgimiz, özellikle Ahmed Refik'in beyanlarına dayanmaktadır. Ahmed Refik, *İkdam* gazetesinde "Tarih-i Osmanî Encümeni Meselesi" başlıklı yazısında; encümenin neşr olunan kitabın mesuliyetini kabul etmediğini ve kitabın yayınlanması ile vuku bulan eleştiriler üzerine vazifesini tamamiyle anladığı için, talimatnamenin vazifesini belirleyen onuncu maddesini değiştirdiğini söylemektedir. Ahmed Refik'e göre bu değişiklik 3 Kasım 1916 (21 Teşrinievvel 1332) tarihinde yapılmıştır. Encümen, yaptığı bu talimatname tâdili ile "Osmanlı Tarihi" yazma vazifesini kaldırmıştır[31]. Ahmed Refik, encümenin ötedenberi talimatnameyi değiştirme taraftarı olduğunu, fakat "Osmanlı Tarihi" neşr edildikten sonra ortaya çıkan itirazların talimatnameyi değiştirme taraftarı olmayanlara karşı kuvvetli bir neden oluşturduğunu ve encümen talimatnamesinin Şurây-ı Devlet'e sunulmak üzere yeniden yazıldığını öne sürmektedir. Öte yandan, Ahmed Refik, *İkdam*'daki aynı yazısında, değiştirilmesine karar verilmiş olan talimatnamenin tâdil edilmiş şekli ile yayınlanmasını da istemektedir. Ahmed Refik, "Encümen Raporu"nda[32] "Osmanlı Tarihi namında büyük bir cild tahrir ve neşr olunmuştur" dedikten sonra, "fakat, bilâhare encümenin vazifesini daha ilmî ve neşriyatını daha vasi' ve daha müsbet bir şekle ifrağ etmek lüzumu hiss edilmiştir" demektedir. Ahmed Refik, devletin resmî vesikaları ile millî tarihe aid yazma eserlerin ilmî bir surette yeniden tab' edilerek neşr edilmeden, tam ve vesaike dayanan bir millî tarih oluşturulamayacağı dikkate alınarak encümenin vazifesini belirleyen talimatname maddesinin değiştirildiğini belirtmektedir. Bu değişiklikle, encümenin vazifesi "Osmanlı Tarihi" yazmak değil, millî tarihin oluşmasına hizmet etmek olarak belirlenmiştir. Ahmed Refik, "Encümen Raporu" ve "Türk Tarih Encümeni'nin Tarihçesi Hakkında Rapor"da[33], talimatname tadilâtı yapıldıktan sonra encümenin yeni vazifesine uygun olarak "Tarih-i Osmanî Encümeni Külliyatı" adı altında Osmanlı tarihi üzerine monografiler neşrine başladığını söylemektedir. Ahmed Refik, ayrıca, talimatname değişikliği lüzumunun "Osmanlı Tarihi"nin birinci cildinin yayınlanmasından sonra duyulduğunu bu raporlarda da tekrarlamaktadır.

Ahmed Refik'in talimatname değişikliği için verdiği tarih, 3 Kasım 1916'dır. "Osmanlı Tarihi"nin birinci cildi ise 1917 yılının Mayıs ayı içinde yayınlanmıştır. Yani, "Osmanlı Tarihi" Ahmed Refik'in talimatname değişikliği için verdiği tarihte daha yayınlanmamıştı. Öte yandan, Ahmed Refik'in talimatname değişikliği için verdiği tarih, encümenin külliyat yayınına başlaması ile uyuşmaktadır[34]. Buna karşın, Ahmed Refik, 1927 yılında Maarif Vekâleti'ne sunduğu "Türk Tarih Encümeni'nin Tarihçesi Hakkında Rapor"da, diğer bazı değişikliklerin yanında, encümen vazifesinin de, daha önceden değiştirildiğini bildirdiği şekilde düzenlenmesini önermektedir. 1927 yılında yeniden kurulan Türk Tarih Encümeni'nin talimatnamesi[35], 1909 tarihli Tarih-i Osmanî Encümeni Talimatnamesi'nin ilga edildiğini bildirmektedir. Yani 1909 yılından 1927 yılına kadar onaylanan yeni bir talimatname yoktur. Kaldı ki, bu süre içinde, encümende kabul edilecek kararları yayınlamak için de çıkarılan TOEM'de de talimatname değişikliği konusunda encümenin bir kararı yayınlanmamıştır.

Bize göre, Tarih-i Osmanî Encümeni 1916 yılında, encümenin "Osmanlı Tarihi" yazma vazifesini ortadan kaldıran bir talimatname değişikliği yapmamıştır. Bazı encümen üyelerinin talimatname değişikliği görüşünde olmaları mümkündür, hatta encümende bu yönde bir eğilim de oluşmuş olabilir, fakat bu eğilim bir talimatname değişikliği ile sonuçlanmamıştır. Encümen'de 1916 yılının sonlarına doğru "Osmanlı Tarihi"nin birinci cildi üzerine tartışma çıktığı anlaşılıyor. Bu tartışmanın "Osmanlı Tarihi"nin birinci cildinin encümene sunulması ile başladığını sanıyoruz. Ahmed Refik, "Osmanlı Tarihi"nin encümene sunulması ile neşr edilmesi arasındaki süreyi dikkate almıyor. Kitabın yayınlanma tarihi ile talimatname değişikliğinin uyuşmaması buradan kaynaklanıyor. Ahmed Refik, "Osmanlı Tarihi"nin neşri ile, tarihin encümene sunulmasını kast ediyor olmalı. Encümen üyeleri, yazılan birinci cildin içeriğinden, cild encümene sunulduğu zaman haberdar olmuşlardır. Mehmed Reşad'ın kitabın neşr edilmesi konusunda sürekli bilgi isteyerek encümen reisi Abdurrahman Şeref'i "sıkıştırması", ve Abdurrahman Şeref'in kitabın neşrinden yana tavır koyması ile "Osmanlı Tarihi"nin birinci cildi 1917 yılı Mayıs ayı içinde yayınlanmıştır.

Encümenin vazifesinin değiştirilmesi tartışmaları, encümenin faaliyetlerine, Osmanlı tarihi üzerine monografiler yayınını da ekleyerek genişletici bir etki yapmıştır. Öte yandan, encümen, "Osmanlı Tarihi" yazımının sürdürülmesi doğrultusunda tavır belirlemiştir. "Osmanlı Tarihi"nin birinci cildi yayınlandıktan sonra, encümen ikinci cildin yazımı için görev bölümü yapmıştır[36].

Orhan Gazi'nin saltanat dönemini kapsayacak olan "Osmanlı Tarihi"nin ikinci cildi için bir program yayınlanmamıştır. 1913 yılında yayınlanan "Osmanlı Tarihi Programı" Orhan Gazi dönemini de kapsamasına rağmen, en-

Encümen Başkanı Abdurrahman Şeref.

Ahmed Refik (Altınay).

cümen, ikinci cildin yazımını bu programdan farklı bir anlayışla ele almıştır. Orhan Gazi dönemi; İslâm devletleri ile olan münasebetler, devrin fütuhatı, kitabeler, Bizans devleti ile olan münasebetler ve dönemin önemli kişilerinin teracim-i ahvali bölümlerine ayrılmış ve her bölümün erbab-ı ihtisası tarafından yazılması kararlaştırılmıştır. İslâm devletleri ile olan ilişkileri Ahmed Tevhid (Ulusoy), savaşları Necib Asım (Yazıksız), kitabeleri Halil Edhem (Eldem), Bizans'la olan münasebetleri Ahmed Refik (Altınay), biyografileri de Hüseyin Hüsameddin (Yasar) yazacaktı[37].

Encümen, "Osmanlı Tarihi"nin ikinci cildini tamamlayarak yayınlayamadı.

Tarih-i Osmanî Encümeni'nin "Osmanlı Tarihi" yazımında iki husus dikkat çekmektedir. Birincisi encümenin kendi varlık nedeni olan Osmanlı tarihi yazma işini çok ağır bir tempoda yürütmüş olması. İkincisi ise, yazılan tarihin, Osmanlı tarihini genel Türk tarihinin bir safhası olarak ele almış olması.

"Osmanlı Tarihi"nin tamamlanamamasının önemli bir nedeni, birinci cildin yazımının çok uzamış olmasıdır. Encümenin faaliyetlerini değerlendiren "Encümen Raporu"nda; encümenin kuruluşundan sonra öncelikle kitap yazma gayesini takip ederek çalıştığının bildirilmesine rağmen, birinci cild encümenin kuruluşunun sekizinci yılında yayınlanabilmiştir. İlk toplantısında bir mecmua yayınına karar veren encümenin mecmua yayını, Osmanlı tarihinin kaynaklarının toplanması ve "Osmanlı Tarihi"nin yazımı konuları arasında bir kararsızlık içinde olduğu anlaşılıyor. Encümen, kitap yazımı konusunda bu kararsızlıktan kaynaklanan bir isteksizlik içinde olmuştur. Birinci cildin yayınının gecikmesine, bu cildin yazımı ile görevlendirilen Necib Asım ve Mehmed Arif'in de etkileri olmuştur. Mehmed Arif, encümenin tek maaşlı üyesi olarak bir nevi encümen sekreterliği olan "hafız-ı kütüb"lük vazifesini de yerine getiriyordu. Bundan dolayı kitap basım işi de onun vazifesiydi. Necib Asım, kitabın kendisine aid kısmını yazıp Mehmed Arif'e verdiğini, fakat Mehmed Arif'in kalan kısımların yazımı ve kitabın basımı işini yıllarca uzattığını öne sürdü[38]. Ahmed Refik ise, encümenin hiçbir iş görmemiş olduğunu iddia ederek, bu durumun yegane sebebinin Mehmed Arif'in encümen üyelerine karşı nezaketsiz bir tutum takınması ve encümen başkanı Abdurrahman Şeref'in bu durumu "idare-i maslahat" siyaseti ile geçiştirmesi olduğunu öne sürdü[39]. Yazılacak cildin kapsamı konusunda genel bir mutabakatın olmaması da, "Osmanlı Tarihi"nin birinci cildinin yazımını ve yayını geciktirmiştir. Kitabın, Osmanlı devleti öncesi tarihlere çok yer vermiş olması, yayınlanmasını uzatan diğer önemli bir neden olmuştur.

Padişah Mehmed Reşad'ın "Osmanlı Tarihi"nin yazılmasının uzamasına, encümen reisinden telefonla bilgi almasının ötesinde çok önemli bir tepki göstermediği anlaşılıyor. İlk hamle-i icraatı, Osmanlı tarihi yazmak için bir komisyon oluşturmak olan Mehmed Reşad'ın bu çok sınırlı tepkisinin nedenlerini tarihçilere saygının ötesinde aramak gerekir. Özellikle Balkan Harbi'nden sonra yazılacak "Osmanlı Tarihi"nin politik işlevi ortadan kalkmıştı. Savaş sürecinde, yazılacak bir Osmanlı tarihinin muhtemel amaçlarından biri olan unsurların birlikteliğinin meşruiyetini göstererek "ittihad-ı anasır"a yardımcı olması fiilen yokoldu. Meşrutiyet'in ilânından sonra memlekette oluşan ve "Osmanlı Tarihi"nin yazılması düşüncesini koşullayan "unsurların bir-

liğine inanma, menfaatleri uzlaştırma, amaçları birleştirme ile vatan-ı müştereke aynı kuvvetle sarılma isteği"nden[40] savaş döneminde eser bile kalmamıştı.

Encümenin "Osmanlı Tarihi"ni tamamlayamamasının tayin edici nedeni, encümen tarihçilerinde, Osmanlı tarihinin ancak arşivler düzenlendikten ve yazma tarihler karşılaştırmalı olarak basıldıktan sonra yazılabileceği düşüncesinin etkin olmasıdır. Osmanlı tarihinin, Osmanlı belgeleri ve yazma tarihler içinden çıkacağı düşüncesi, encümenin Osmanlı tarihini tamamlayamamasını belirlemiştir.

"Osmanlı Tarihi"nin birinci cildinin kavmiyetçi bir tarih anlayışı ile yazılmış olması dikkat çekmektedir. Encümen talimatnamesinin, Osmanlı tarihinin her bölümünün uygun olan tarihçiye yazdırılacağını belirtmesine rağmen, birinci cildin yazımı, eski Türk tarihi uzmanı ve araştırıcıları Necib Asım ve Mehmed Arif'e verildi. Yazma görevinin iki Türk tarihçisine verilmesi, bu cildin muhtevasını belirlemeye yetmiştir. Öte yandan, "Osmanlı Tarihi"nin, padişah ve encümene rağmen iki Türkçü tarihçinin anlayışları doğrultusunda yazılması, encümen dışındaki gelişmelerle de ilgilidir. İttihad ve Terakki Partisi'nin elde ettiği siyasî hakimiyet, Mehmed Reşad'ın siyasî gücünü bir meşrutiyet yönetiminde olamayacak şekilde daraltti. İmparatorluk, Afrika'daki topraklarını tamamen, Avrupa'daki topraklarını Edirne'ye kadar kaybetti. Elde kalan topraklar içinde Türk unsuru belirleyici oldu. İttihad ve Terakki Partisi, politikasını Osmanlıcılıktan Türkçülüğe yöneltti. Bu siyasî gelişmeler sonucu, yazılacak "Osmanlı Tarihi"nin birinci cildinin yazımı ve yayınlanmasının uzamasında, Mehmed Arif'in "hastalığı"ndan başka, böyle bir değişim sürecinin de yaşanıyor olması etkili olmuştur. Sürecin determinizmi Türkçü tarih görüşünü geliştirmiş, giderek hâkim kılmıştır. Tarihin bu determinizmini, Padişah Mehmed Reşad'ın iradesi bile durduramamıştır. Mehmed Reşad'ın Osmanlı Devleti Tarihini yazdırmak için oluşturduğu kurul, Osmanlı tarihini, hâkim tarih anlayışı doğrultusunda, genel Türk tarihinin bir parçası olarak yazmıştır.

[1] "Peder-i müşfikimiz, sevgili padişahımız efendimiz hazretleri cülûs-u meyamini mütea'kib şan-ı devlete ve millete mütenasib ve mükemmel bir tarih-i Osmanî vücuda getirilmesini ve mesarif-i tab'iyyesinin ceyb-i hümayûn şehriyârîlarından tesviyesini irade ve ferman buyurmalarıyla (...) ta'limât hükmüne tevfikân Târih-i Osmanî Encümeni teşkil ve ba havalet-i âli ifa-i vazifeye mübaderet eyledi." (Tarih-i Osmanî Encümeni, "İfâde-i Merâm", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası (TOEM)*, No. 1, 1 Nisan 1326, s.2)

[2] Ahmed Saip, "Tarih-i Osmanî Cemiyeti", *Hakaik-i Tarihiye ve Siyasiye Mecmuası*, No. 1, 30 Haziran 1325.

[3] Abdurrahman Şeref, "Hüseyin Hilmi Paşa", *TOEM*, No. 49-62, 1 Haziran 1137, s.63.

[4] "İrade-i mahsuse-i şehriyarîları mucibince "mufassal ve muntazam bir tarih-i Osmanî" tedvini emr-i hami Abdurrahman Şeref Bey riyasetinde bir komisyona tevdi' olunduğu malûmdur." (Ahmed Saip, *op.cit.*).

[5] Ahmed Refik, "Encümen Raporu"nda *(Türk Tarih Encümeni Mecmuası (TTEM*, No. 19 (96), s.161-165.) "...Necib Asım Bey Efendi tarafından tanzim ve heyet-i umumiyece kabul olunan talimatname..." diyerek, talimatnamenin kaleme alındıktan sonra encümen üyeleri tarafından da onaylandığını belirtmektedir. Talimatname'de, "heyet-i umumiye" olarak encümen üyelerinin tamamı belirtilmektedir. Ahmed Refik de "heyet-i umumiye" tâbiriyle on iki kişiden oluşan encümen üyelerinin tamamını belirtmiş olmalıdır. Encümen talimatnamesi 27 Kasım 1909 tarihinde padişah iradesi ile yayınlandı. Ahmed Refik'in "Encümen Raporu"ndaki ifadesine göre, Encumen heyet-i umumiyesinin bu tarihten önce toplanmış olması gerekir. Öte yandan, Halil Edhem ise encümenin ilk toplantısını 9 Şubat 1910 (28 Muharrem 1328) tarihinde yaptığı söylemektedir. (Tarih-i Osmanî Encümeni-Türk Tarih Encümeni Fihristi, İstanbul, 1928). Halil Edhem'in verdiğitarih, TOEM'in birinci sayısındaki "İfade-i Meram" yazısında verilen tarih ile uyuşmaktadır. Encümen talimatnamesi ise, "reis ve âzâ bidayeten taraf-ı hükûmetten intihab olunur" demektedir. Talimatname'ye göre, encümen üyelerinin talimatname yayınlandıktan sonra seçilmiş olmaları gerekir. Abdurrahman Şeref'in 1909 Haziranı'ndan önce encümen reisi olduğunun açıklanması ve Necib Asım'ın talimatnameyi kaleme almış olması da bir gerçektir. Bu gelişmelerden şu sonuç çıkmaktadır Abdurrahman Şeref ve Necib Asım, encümeni oluşturmak için bir çekirdek kadro olarak çalışmışlar ve encümen talimatnamesi ile encümenin yapısını tesbit edip, encümen üyelerini seçmişlertir. Encümen üyelerinin seçimi ile talimatnamenin hazırlanmasının aynı süreç içinde olduğu anlaşılıyor. Encümen, ilk toplantısını talimatnamenin kabulünden üç buçuk ay sonra yapabilmişdir. Encümen üyelerinin listesi de 14 Nisan 1910 tarihinde yayınlanan TOEM'in birinci sayısında yayınlanmıştır.

[6] Tarih-i Osmanî Encümeni Talimatnamesi, *TOEM*, No. 1, s.4-7.

[7] "Beyandan müstağni olduğu üzere devlet-i Osmaniyenin ibtida-i zuhurundan eyyam-ı ahireye değin mufassal ve mükemmel bir tarihi lisanımızda henüz yazılmamıştır." (Tarih-i Osmanî Encümeni, "İfade-i Meram", *op.cit.)*

[8] "Meşrutiyet'in ilânından sonra (...) millî tarihimize aid ve "şahsî" hiçbir eser-i ilmiyenin meydana çıkmamış olması (...) Osmanlı tarihinin öyle metruk ve kimsesiz kalması (...) Beşinci Reşad'ın nazar-ı dikkatini celb etdi; ve ulum-u tarihiyeye vukufuyla ma'ruf olan hakanımız, milletin şevkat ve azametiyle mütenasib bir Osmanlı tarihi vücuda getirilmesi için vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi Hazretleri'nin riyaseti altında mütehassıslardan mürekkeb bir encümen teşkilini ferman buyurdular." (Köprülüzade Mehmed Fuad, "Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında", *Bilgi Mecmuası*, No. 2, 2 Kânunuevvel 1913 s.186.)

[9] Bu "millet", Osmanlı Devleti'ndeki mevcud etnik grubları kapsayan "Osmanlı Milleti"dir.

[10] Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası'nın birinci sayısında, encümen imzası ile yayınlanan "İfade-i Meram" yazısında; milletlerin geçmiş hayatlarını ve tarihlerini bilmelerindeki faydaların izaha muhtaç olmayacak kadar çok olduğu belirtiliyor ve bu faydaları sağlayacak bir eserin olmamasının devlet ve milletce telâfi edilmesi gerekli bir eksiklik olduğu öne sürülerek şöyle devam ediliyordu:

"Sergüzeştine vâkıf olmayan âba vû ecdatının fezail ve ihtimamatına ve nakais ve hatayatına mutali' olub da mahkeme-i vicdanında tahsin ve takabbuh hükmünü vererek mahesin ve maaliye meftuniyet ve taksirat ve kabaihe esef ve nefret hissiyatı uyanmıyan milletlerde vatan-ı azize, o mâder mihribanı irtibat ve mehabet tamamiyle tecelli edemiyor."

[11] "Usul-u meşrutiyeti istihsal eden Osmanlılar tevhid-i anasır, te'lif-i menafi', telfik-i âmal ile vatan-ı müştereke aynı kuvvetle sarılmak azmini izhâr edince tarih-i millîyi öğrenmek lüzumu tezâhur ediverdi." (Tarih-i Osmanî Encümeni, op.cit.)

[12] Encümene bir daire tahsis edilmemişti. Encümen, Bâbıâli'deki vakanüvislik odasında toplanıyordu. (Necib Asım, "Doktor Karaçon Emre", *TOEM*, No. 8, sh. 518)

[13] Tarih-i Osmanî Encümeni Talimatnamesi'nin "vazifeler" başlığı altında toplanan maddeleri, encümenin vazifelerini belirttikten sonra, Osmanlı Tarihi'nin nasıl yazılacağı konusundaki düzenlemeleri belirlemektedir. Talimatnamenin on ikinci maddesi, encümenin, Osmanlı Tarihini sırasıyla devirlere ve kısımlara ayırarak her bölümün yazımının üyelerinden uygun olana verileceğini ve yazılan kısmın heyet-i umumiyede okunduktan sonra gerekli düzeltmeler yapılarak basılacağını bildirmektedir. Üyeler, is-

عثمانلی تاریخی

پروغرامی

تاریخ عثمانی انجمنی طرفندن ترتیب اولنمشدر

اشبو پروغرام حقنده قارئین کرامك وقوعبوله جق مطالعات واخطاراتی
نظر دقته آلنه جقدر

مرجعی باب عالیده تاریخ عثمانی انجمنیدر

درسعادت باب عالی جاده‌سی ٦٦

مطبعه‌سی

١٣٣١.

Osmanlı Tarihi'nin Encümen Mecmuası'nın 1 Ağustos 1329 (1913) tarihli 21 sayısına ek olarak verilen Osmanlı Tarihi Programı'nın kapağı.

terlerse yazdıkları kısmın altına imzalarını atabileceklerdir.

[14] Encümen'in mecmua yayınlamasındaki amacı, yazılacak tarihin metnine aynen ve tamamen giremeyecek araştırmaları, vesikaları ve Türkçe veya yabancı lisanlardan tercüme edilmiş risaleleri yayınlayarak "Osmanlı Tarihi"ne zemin hazırlamak ve mütalâa meraklılarının bilgilerini genişletmeye ve fikirlerini uyandırmaya hizmet etmek olarak belirtildi. Mecmua'da, Osmanlı tarihinde bulunmayan veya yeteri kadar belirlenmemiş olan ve diğer dillerde yazılmış olan olaylar hakkında araştırma ve değerlendirmeler, ortaya çıkarılacak tarih vesikaları, diğer tarih encümenleri ve üyeleri ile yapılan haberleşmenin yayınlanmasına karar verilen kısmı, encümende kabul edilen kararlar, bütün lisanlarda Osmanlı tarihi ile ilgili eserlerin bibliyografyaları ve henüz yayınlanmamış olan Tarih risaleleri (tefrika olarak) yayınlanacaktı. (Tarih-i Osmanî Encümeni, "İfade-i Meram", op.cit.)

[15] TOEM'de ayrı basım ilâve olarak yayınlanan "Osmanlı Tarihi Programı"nın kapağında; program hakkında okuyuculardan gelecek değerlendirme ve itirazların dikkate alınacağı bildiriliyordu. Bu, encümenin kendisini "Osmanlı Tarihi" yazımı konusunda nihaî yetkili görmediğini belirtmesinin yanısıra, 1913 Ağustosu'nda daha "Osmanlı Tarihi"nin programını netleştirmediğini göstermektedir.

Bizim bu çalışmada kullandığımız "Osmanlı Tarihi Programı"nın üzerinde 1331 tarihi var. *Türk Yurdu Mecmuası*, 15 Ağustos 1329 tarihli nüshasında, 1 Ağustos 1329 tarihli TOEM'e ilâve olarak yayınlanan "Osmanlı Tarihi Programı"nı eleştirdi. Bu eleştiriden, bizim kullandığımız ve üzerinde 1331 tarihi olan program ile, Türk Yurdu'nun eleştirdiği programın aynı olduğu anlaşılmaktadır. "Osmanlı Tarihi Programı", TOEM'in 1 Ağustos 1329 tarihli 21. sayısında ayrı basım ilave olarak yayınlanmış, fakat üzerinde hicrî tarih olarak 1331 tarihi kullanılmıştır.

[16] Bu programa rağmen "Osmanlı Tarihi" yazımına TOEM'in ilk sayısında yer alan genel kapsama göre devam edildiği anlaşılıyor. 1913 Şubatı'nda, Mehmed Murad (Mizancı)'ın *İçtihad*'da (No. 14-20 Şubat 1329), Ahmed Refik'in yazdığı kitaplarda Encümen'in araştırma ve incelemelerini kullandığı iddiasına karşı Ahmet Refik, *İkdam*'da Encümen'in yazmakta olduğu tarihin henüz "giriş"in sonlarında olduğunu, "Osmanlılar" bölümüne bile gelmediğini belirtiyordu. "Osmanlı Tarih Programı", 1913 yılında yayınlanmadan önce "Osmanlı Tarihi" yazımının başladığı anlaşılıyor.

[17] T.Y., "Küçük Muhtıra". *Türk Yurdu*, cilt, 4 No. 23, Ağustos, 1913, T.Y (Türk Yurdu) imzası ile yayınlanan bu yazı, Mecmua'nın editörü Yusuf Akçura tarafından yazılmış olmalı.

[18] Köprülüzade Mehmed Fuad *op. cit.*

[19] Köprülü, burada, daha önce *Türk Yurdu*'nda encümenin Osmanlı Tarihi Programı'nı eleştiren Akçura'ya gönderme yapıyor.

[20] "Osmanlı Tarihi"nin birinci cildinin Encümen'e ne zaman sunulduğunu kesin bir tarih olarak tesbit edemedik. 1917 yılı Mayıs ayı içinde yayınlanan kitab, Encümen'e, Ahmed Refik'in, kitabın encümene sunulmasından sonra Encümen'in kitap yazma vazifesini ortadan kaldıran talimatname değişikliği için verdiği tarih olan 3 Kasım 1916 (21 Teşrinievvel 1332) tarihinin öncesinde sunulmuş olmalı.

[21] Ahmed Refik, "Tarih-i Osmanî Encümeni Meselesi", *İkdam*, No. 8477, 12 Teşrinievvel 1336 (1920).

[22] Ahmed Refik, *ibid.* Ahmed Refik, Encümen Raporu, *op.cit.*

[23] Ahmed Refik, "Tarih-i Osmanî Encümeni Meselesi", *ibid.* Tarih-i Osmanî Encümeni'nin vazifesinin vesika toplama ve tasnif etme olarak değiştirilmesi doğrultusunda Ahmed Refik'in çabaları önemli bir yer tutmaktadır. Encümenin vazifesinin ne olması gerektiği üzerine encümen içinde tartışma-

ların olduğu dönemde, ortaya çıkan iki gelişme dikkat çekmektedir. "Osmanlı Tarihi" yayınlandıktan sonra Tanin (13, 15 Temmuz 1917) ve *Yeni Mecmua*'da (No. 52, 13 Temmuz 1918) millî arşiv kurumunun oluşturulmasını isteyen makaleler yayınlandı. Tarih-i Osmanî Encümeni reisi Abdurrahman Şeref de yine bu dönemde Berlin'e giderek arşivlerde incelemeler yaptı. Arşiv çalışmalarına genel bir önemin verildiği bu dönemde, İttihad ve Terakki yönetimi ile yakınlığı bilinen Ahmed Refik, encümen içinde, encümenin vazifesinin vesika tasnifciliği ile sınırlandırılmasını savunuyordu. Bu gelişmeler sonunda, encümen ve vak'anüvislik müessesi dışında, "Sadaret Hazine-i Evrakı"na bağlı "Tasnif-i Vesaik-i Tarihiye Encümeni" kuruldu ve Sadaret Dairesi'nin arkasındaki kütüphaneye getirilmiş olan Topkapı Sarayı vesikalarının tasnifi ile uğraşmaya başladı. Tasnif Encümeni'nin reisliğine, artık Tarih Encümeni'ne devam etmeyen Ali Emirî Efendi'ye verildi. (Vakit, No. 37, 27 Teşrinisânî 1333) Ahmed Refik'in, encümenin vazifesini vesika tasnifi ile sınırlama önerisinin, bütün bu gelişmelerin dışında, Osmanlı tarihinin, arşivler düzenlenmeden ve yazma tarihler karşılaştırmalı bir tasnifden geçirilmeden yazılmasının koşullarının var olmadığı tesbitine dayandığını sanıyoruz.

[24] Bizim bu çalışma için kullandığımız kitabın üzerinde yayın tarihi olarak 1335 yazılı. Bu tarihin hicrî olması gerekir. 9 Mayıs 1917 tarihli *İkdam* gazetesi (No. 7259), Tarih-i Osmanî Encümeni tarafından yazılan "Osmanlı Tarihi"nin birinci cildinin bir haftaya kadar neşr edileceği ve on beş kuruşa satılacağının encümen başkanı Abdurrahman Şeref tarafından açıklandığını bildirmektedir. 21 Haziran 1917 tarihli *İkdam* gazetesi de (No. 7302) "Osmanlı Tarihi"nini birinci cildinin basılan 3000 nüshasından 2400 tanesinin satıldığını haber vermektedir.

"Osmanlı Tarihi"nin birinci cildi 1917 yılı Mayıs ayı içinde yayınlanmıştır.

[25] Tarih-i Osmanî Encümeni, "Önsöz", *Osmanlı Tarihi*, Birinci cild, İstanbul, 1335 H (1917), Matbaa-i Orhaniye.

[26] "Osmanlı Tarihi"nin birinci cildi toplam 638 sayfadır. Türklerin tarihine ayrılan bölüm 288 sayfadır. Bizans tarihine 150 sayfa, Anadolu Selçuklu Devleti'nin son dönemi ile Bizans'ın son dönemine 95 sayfa ayrılmıştır. Medhal kısmı toplam 534 sayfadır. Osmanlıların Anadolu'ya gelişinden Osman Bey'in ölümüne kadar geçen dönemi kapsayan Osmanlı Devleti tarihine ise 105 sayfa ayrılmıştır.

[27] *İkdam*, No. 7302, 8 Haziran 1333.

[28] Köprülüzade Mehmed Fuad, "Bizde Millî Tarih Yazılabilir mi?" *Yeni Mecmua*, No. 22 6 Kânunuevvel 1917.

[29] Ahmed Refik, "Tarih-i Osmanî Encümeni Meselesi," *op.cit.*

[30] Ahmed Refik, *ibid.*

[31] Encümenin vazifesini belirleyen talimatnamenin onuncu maddesi yeniden şu şekilde düzenlendi: "Onuncu Madde: Encümenin vazifesi Osmanlı tarihine aid monografiler tahrir ve vesaiki cem' ve gayr-i matbu asar-ı mühimmeyi yeniden ve vakanüvis tarihlerinin nüsan-ı musahhalarını tekraren tab' ve ecnebi müellefatını tercüme ve bunları icabında haşiyelerle neşr etmek ve idare-i Osmaniyyede bulunmuş olan memalik ve milletin tarihine dair tetebbuat icra ve âsârı neşr ve bu suretle mükemmel bir Osmanlı tarihi vücuda gelmesine hizmet eylemektir." (Ahmed Refik, "Tarih-i Osmanî Encümeni Meselesi", *ibid.*

[32] 1927 yılında Türk Tarih Encümeni'nin Fuad Köprülü'nün başkanlığında yeniden kurulmasından sonra, Ahmed Refik'in eski başkan olarak Encümen'in geçmiş faaliyetleri hakkında sunduğu rapor. *Türk Tarih Encümeni Mecmuası (TTEM)*, No. 19 (96), s.161-165.

[33] Ahmed Refik'in, Maarif Vekâleti'nin 25 Mayıs 1926 tarihli ve 3598/530 sayılı tezkeresine cevap olarak sunduğu rapor. *Maarif Vekâleti Mecmuası*, No. 14, Kanunevvel, 1927, s.425-430.

[34] Encümen'in külliyat olarak yayınladığı ilk eser 1916 tarihlidir.

[35] Temmuz 1927 tarihli ve 5419 sayılı kararnane ile ilân edilen "Türk Tarih Encümeni Hakkındaki Talimatname".

[36] *İkdam*, No. 7302, 8 Haziran 1333.

[37] *İkdam, ibid.*

[38] Necib Asım, "Arif Bey", *TOEM*, No. 49-62, 1 Haziran 1337, s.122-125.

[39] Ahmed Refik, "Tarih-i Osmanî Encümeni Meselesi", *op.cit.*

[40] Tarih-i Osmanî Encümeni, "İfade-i Meram", *op.cit.*

SERVER TANİLLİ
yüzyılların
gerçeği
ve
mirası
İNSANLIK TARİHİNE
GİRİŞ
III. KİTAP
XVI ve XVII.
YÜZYILLAR
3150 TL. (KDV içinde)
Ödemeli İsteme
SAY YAYINLARI
Nuruosmaniye Cad. Türbedar Sk.
4/1 Cağaloğlu/İST. Tel: 512 51 28-528 17 54

Georges Dumézil

ADNAN EKŞİGİL

Georges Dumézil artık yaşamıyor. Birkaç yıl daha yaşasaydı, 1982'den beri üzerinde çalıştığı *Mitoloji Taslakları (Esquisses de Mythologie)* adlı yapıtının dördüncü cildini de belki bitirebilecekti; ama 88 yaşında, tarihin yığınla bilinmeziyle birlikte sır olup gitti. Ancak her şeyde -en bereketli yaşamların böyle kesintiye uğramasında bile- bir hayır vardır. 1924'te *Ölümsüzlük Şöleni (Le Festin d'Immortalité)* adlı yapıtıyla başlayarak *Taslaklar*'a kadar birbiri ardından altmışa yakın çalışma yayınlayan Dumézil'e yetişmek, onun en sadık ve soluklu öğrencileri için dahi bir meseleydi. Tarihçinin ölümü, hiç değilse öğrencilerinin biraz olsun nefes almalarına yarayabilir.

Geçen sene kendisiyle yapılan bir söyleşide Dumézil, çağının önemli olaylarının tanığı olmadığını söylüyordu *(Lire, Mart 1985, sayı 114)*. Gerçekten de Dumézil'in XX. Yüzyıl'ın bazı canalıcı gelişmelerini ıskaladığı düşünülebilir. Yaşamının tamamını Milâd'ın iki bin yıl sonrası yerine öncesine adamış birinin dört bin yıl sonra olup bitenlere biraz uzak düşmesine şaşmamak gerek. Ama uzak düşmek derken, Fransız tarihçinin ömrünün tümünü asrın çalkantılarından uzak bir şekilde, Paris'in arşiv ve kütüphanelerinde geçirdiğini sanmak pek doğru olmaz, 1898 yılında doğan Dumézil, 1916'da liseyi bitirip de tam Ecole Normale Supérieure'e gidecekken, apar topar askere alınmış ve savaşın en ateşli cephelerinden birine sürülmüş. Savaş ertesinde tahsilini bitirdikten sonra lise öğretmeni olmuş, fakat kısa sürede işinden bıktığı için, bir dış ülkeye tayinini istemiş ve Fransızca okutmanı olarak Varşova'ya gönderilmiş. Dumézil'in ana konusu olan Hint-Avrupa mitolojileriyle derinlemesine ilgilenmeye başlaması, bu Varşova dönemine rastlar.

Dumézil'in daha sonra 1925'te İstanbul'a gittiğini ve Türkiye'de altı yıl kaldığını biliyoruz. Aynı söyleşide, "Türkiyeye geldiğim zaman" diyor Dumézil, "Mustafa Kemal iki yıllık cumhurbaşkanıydı... ve bir demokrasi kurduğuna inanıyordu. Üniversitelerde bir dinler tarihi kürsüsü oluşturulmasının Fransa'daki lâikleşme sürecinin en önemli işaretlerinden biri olduğunu bildiği için, Kemal hemen İstanbul'da böyle bir kürsü açtı ve bu kürsüde ders vermek bana nasip oldu. Millî Eğitim Bakanlığı yetkilileri benden bu derslerde İslâm'ın tarihsel bir rastlantı, bir kaza olduğunu ispatlamamı istiyorlardı ki benim buna hiç de niyetim yoktu. Bu bakımdan, altı yıl boyunca ne Yahudilikten, ne Hıristiyanlıktan, ne de Müslümanlıktan bahsettim."

Din tarihi derslerini Dumézil'in hangi konularla geçirdiğini bilemiyoruz, ama sonuçta, Türkiye'de ne Dumézil'in üniversitelerden (İlâhiyat ve Edebiyat fakülteleri), ne de üniversitelerin Dumézil'den fazla bir şey olmadığı ortada. Buna karşılık Fransız tarihçinin Türkiye'den aldığı çok şey var. Her şeyden önce Türkçe. Dumézil anlaşılan Türkçe'yi öyle bir özümsemişti ki, bildiği otuz civarındaki yabancı dil arasında en az Türkçe'yi unuttuğunu söylüyordu. Buna da şaşmamak gerek. Çünkü Dumézil'in daha sonraki analizlerinde Hint-Avrupa dil grubu dışında kalan başka dil gruplarının oluşturduğu nirengi noktalarına ihtiyacı var. Ural-Altay grubu, bu nirengi noktalarının en önemlilerinden biri ve Türkçe de bu grubun başlıca üyesi. Bu bakımdan tarihçinin çalışmasında belki fazla görülmeyen, fakat vazgeçilmez bir yeri var.

Dumézil'in Türkiye ganimeti yalnız Türkçe değil. Tarihçi bu arada Kafkas dillerini keşfediyor. "Bu keşif bana

yepyeni bir ufuk açtı...'' diyor Dumézil aynı söyleşide. Bu bakımdan ''Türkiye benim için büyük bir fırsattı.'' Tarihçi, bu fırsatı yakalamanın bilinciyle, imkân bulur bulmaz Doğu'ya gidiyor. ''O sıralarda Türkiye'de 1864 istilâsından sonra Kafkasya'dan göç etmiş birçok değişik etnik grup bulunuyordu. Bir vilâyetten ötekine geçmek için özel izin gerektiğinden, Anadolu'yu dolaşmak kolay değildi. 1928'den itibaren Kafkasya'dan gelen İran asıllı ve savaşçı bir topluluk olan Dset'leri aramaya koyuldum. Bu arada Kuzey Kafkasya'dan göç etmiş Çerkezler'le karşılaştım... Çalışmalarım için bu grupların birincisi mitolojileri, ikincisi ise dilleri açısından önemliydi. Dinbilimci ve din tarihçisi sıfatlarıyla çatallaşan çifte hayatım işte bu dönemde başladı.''

Fakat Dumézil'in bu dönemde belki asıl keşfi Tevfik Esenç'le karşılaşması. Şimdi 80 yaşının epey üstünde olması gereken Tevfik Esenç, Kafkas familyasına ait Ubik dilini konuştuğu bilinen tek kişi bugün. Tevfik Esenç herkes gibi bir fâni, ama çok az fâniye rastlayabilecek tuhaf -ve düşünülürse dehşet verici- bir akıbeti var: Ölümü, yalnız seksen küsur yıllık bir yaşamın sonu değil, aynı zamanda binlerce yıllık bir kurumun, bir dilin sonu demek olacak. Dumézil, o yıllardan itibaren Tevfik Esenç'le irtibatı hiç kesmemiş, daha sonraları Fransa'ya döndüğünde onu dört defa Collège de France'a ve Institue de Phonétique'e davet etmiş. Ve sonunda sistematik bir Ubik sözlüğü çıkmış ortaya. Böylece, Tevfik Esenç'in hüzünlü kaderi değişmemiş, ama hiç değilse bu kader karşısındaki mutlak yalnızlığı bir nebze olsun azalmış. Ve ölmekte olan bir dili kaybolmasına meydan vermeden mumyalamak gibi çok az dilbilimciye düşebilecek bir fırsat da böylece Dumézil'in mutluluğu olmuş. Tarihçinin bu konuyla ilgili iki kitabı var: *Ubikler'in Masal ve Efsaneleri (Contes et Légends des Dubykhs,* 1957) ve *Ubik: Betimlemeli ve Karşılaştırmalı Araştırmalar (Le Verbe Dubykh: Etudes Descriptives et Comparatives* 1975). Ayrıca, Dumézil'in *Lâz Masalları (Contes Lazes,* 1937) ve *Hemşinli Müslüman Bir Ermenide İfade Tarzı (Notes sur le Parler d'un Arménien Musulman de Hamsin,* 1964) adlı çalışmaları da Türkiye dönemine ait gözlemlerin doğrudan birer ürünü sayılabilir.

Hayatının en mutlu yıllarını geçirdiğini söylediği Türkiye'den sonra, Dumézil İsveç'e gitmiş ve bir süre Uppsala'da İskandinav tanrılarıyla uğraşmış. Daha sonra Fransa'ya dönen tarihçi, Paris'teki Ecole Partique des Hautes Etudes'de dinler tarihi üzerine bir dizi seminer düzenlemiş. Kendi deyimiyle, ışık, işte bu seminerleri verdiği sırada, 1938 yılında, görünmüş: ''dersler vesilesiyle *Flamen Brahman* adlı kitabımı tekrar okurken, kitabın baştan aşağı yanlış olduğunu farkettim. Yıldırıma çarpılmış gibiydim. Çalışmamdan hiç memnun değildim, kitabın da ayakta duramadığını açıkça görüyordum artık. Böylece her şeye sıfırdan başlamaya karar verdim. Ve her şey birkaç ay, hattâ birkaç hafta içinde büyük bir hızla gelişti. Temmuz'da seminerlerin sonuna geldiğimde, oldukça rahatlamıştım. Keşif çok hızlı, fakat kontrollü ve metodik bir şekilde gerçekleşmişti.'' Kimi yazarın düşünce çizgisi ölümünden sonra ayrı ayrı dönemlere bölünür, inceden inceye otopsi çıkarılır ya, Dumézil işte bu işi ölümünden sonra başkalarına bırakmayıp kendisi yapmıştı. Hem de çok net, hattâ dramatik bir şekilde. Artık tarihçi için 1938'den önce Hint-Avrupa konusunda yazdığı kitaplar kendisine ait değildi, ya da düşüncesinin tarihöncesiydi. Dumézil'in çok az araştırmacıda rastlanan bu cesaretinin karşılığını gördüğü muhakkak. Nitekim 1938 baharı keşfinin Dumézil'in adıyla özdeşleştirilebilmesinde bu acımasız cesaretin getirdiği açıklığın önemli bir rolü olsa gerek.

Bu ''keşif'', kısaca şöyle ifade edilebilir: Eski İran ve Hint toplumlarının üç kast sistemine bölünüş şekliyle, eski Roma dininin üç tanrıya göre düzenleniş şekli arasında dikkat çekici bir benzerlik, benzerliğin de ötesinde bir karşılıklılık (mütekabiliyet) vardır. Daha yakından, yeterli bulgularla bakıldığı takdirde, bu mütekabiliyetin arkasında üç ana işlevden oluşan yapısal bir birlik görülür: Din adamının, savaşçının ve üreticinin işlevleridir bunlar. Buna göre, nasıl Roma tanrıları Jupiter, Mars ve Quirinus, sırasıyla din adamını, savaşçıyı ve üreticiyi temsil ediyorsa, aynı şekilde Hint kast sistemindeki brahman, ksattriya ve vaisya (yahut İran'daki athravan, rathaesta ve vastrio fsuyant) da sırasıyla bu üç işlevi simgelemektedir. Üstelik bu üç işlevli yapısal birlik, yalnız din ve tanrılar düzeyinde değil, Mahabhavata'dan Platon'un *Devlet*'ine varıncaya dek, masalları, efsaneler, edebiyat, hukuk, psikoloji, felsefe olmak üzere değişik birçok düzeyde hissettirir varlığını. Hint felsefe sistemlerinin ahlâk-tutku-maddî çıkar (dharma, kama, artha) üçgeni etrafında toplanması gibi örneğin. Örneğin yönetici filozofların (filozof-kralların), savaşçıların ve servet yaratıcılarının Platon'un İdeal Devlet'inin kilit ögelerini oluşturması gibi. Yahut, örneğin, İrlanda'nın efsanevî kraliçesi Medb'in kendisiyle evlenecek koca adaylarında ''kıskançlıktan, korkudan ve cimrilikten uzak'' olmaları koşulunu araması gibi. Ya da, keza, mükemmel insan Zoroastr'ın [Zerdüştü yöneticilik, savaşçılık ve üreticilik ilkelerinin bir bileşimi şeklinde ortaya çıkması gibi]. Kısacası, Roma'nın, İran'ın Hindistan'ın ve kökeni üçbin yıl öncesindeki Hint-Avrupa dil birliğine dek uzanan tüm toplulukların üstyapılarını çeşitli düzeylerde birbirine bağlayan belirli bir dil-ötesi eksen vardır ve bu eksen en belirgin şekilde sözkonusu üçlü işlev çerçevesinde görülebilmektedir.

Bu gözlemle kastedilen, bu üç ana fonksiyonun Hint-Avrupa topluluklarıyla sınırlı olduğu değildir, elbette. Gözlemin işaret ettiği sorun, sözkonusu fonksiyonların niçin ve nasıl olup da yalnızca Hint-Avrupa topluluklarının üstyapılarında yer tuttuğu, yalnızca bu toplulukların bilincine yansıdığıyla ilgilidir. *Hint-Avrupalılarının Üçlü İdeolojisi (Idéologie Tripartie des Indo-Européens)* adlı yapıtında Dumézil, bu noktanın altını şöyle çiziyor: ''Yönetimi güvenceleyen bir din, istikrarlı bir hukuk ve ahlâk sistemi; koruyucu veya istilâcı bir kuvvet; ve nihayet yemek ve yaşamak için gerekli bir üretim düzeni; insanlık durumunun ve kolektif yaşam koşullarının her dönemde ve her yerde kaçınılmaz olarak bu üç gereksinim üzerine kurulu olduğunu görmemek mümkün mü? Hangi kabile veya topluluktan olursa olsun, insanın karşılaştığı günlük tehlikeler ve eylemi üzerine kafa yorduğu zaman, bu üç gereksinimi öngören yaklaşık bir şema çerçevesinde düşünmesi gerekmez mi? Oysa Hint-Avrupa dünyasının dışına çıktığımız zaman, bu şemalara hiç rastlamıyoruz ve böylece bunların sanıldığı kadar genel bir nitelik taşımadığını görüyoruz. Sözkonusu üç işlevi içeren bir formül veya şema, ne Mısır, ne Sümer, ne Akad, ne Fenike metinlerinde, ne Sibirya topluluklarının halk edebiyatında, ne de, o kadar yaratıcı, şemacı ve sınıflamacı olmalarına rağmen, Konfüçyusçu ve Taocu düşünürlerde mevcut. Bu durumun nedeni basit: Bir top-

lumun belirli gereksinimleri hissetmesi, ona göre düzenlenmesi bir şeydir, bu gereksinimleri yaşamının ötesinde bir bilinç düzeyine taşıması, onlar üzerinde düşünmesi ve düşünsel bir yapı haline dönüştürmesi ise başka bir şey. Elimizdeki bulgular, bu felsefî adımı eski dünyada yalnız Hint-Avrupa topluluklarının attıkları sonucuna götürüyor bizi..." (s.23)

Kısacası, Dumézil'in amacı, üçlü işlev fikrinden yola çıkarak Hint-Avrupa kökenli toplumların düşünsel yapısını ve bu yapının ayırıcı özelliklerinin uzaktarih içinde nasıl evrildiğini araştırmak. İdeolojinin asimetrik belirleniminden dil-düşünce ilişkisine varıncaya kadar bir yığın daha genel sorunu da öngördüğü için, çok iddialı bir proje bu. İşte Dumézil, 1938'den itibaren, bu projeyi gerçekleştirmek üzere çizgisi artık pek değişmeyecek olan yoğun bir çalışmaya giriyor. Ancak 2. Dünya Savaşı patlayınca, kendini tekrar cephelerde buluyor Dumézil. Fakat tarihçi, savaş sırasında bile birkaç kitap yayınlamaktan geri kalmıyor. Kaderin bir cilvesi bu ya, *Germenler'in Efsane ve Tanrıları (Mythes et Dieux des Germains)*, Alman saldırısının başladığı yıl yayınlanıyor. Bunu sonra *Mitra-Varuna* (1940), *Jupiter, Mars Guirinus* (1941), *Horace et les Curiaces* (1942), *Servius ve Talih (Servius et la Fortune)* ve *Roma'nın Doğuşu (Naissance de Rome* 1944) izliyor. 1948'de Collège de France'a daimi konferansçı seçilen Dumézil, aynı ışık huzmesi içinde, fakat Emile Benveniste gibi dilbilimcilerin de katıldığı daha geniş bir platformda araştırmalarında devam ediyor. *Başmeleklerin Doğuşu (Naissance d'Archanges* 1946), *Tarpéia* (1947), *Loki* (1948), *Efsaneden Romana (Du Mythe av Roman, la Saga de Hadingus*, 1953), *Roma'da Hint-Avrupa Âyinleri (Rituels Indo-Européens à Rome,* 1954), *Savaşçının Talih ve Bahtsızlığı (Heur et Malheur du Guerrier,* 1956), tarihçinin savaşsonrası on yıllık dönemde kaleme aldığı başlıca yapıtlar. 1958'de Dumézil çalışmalarının bir bilançosunu çıkarmak amacıyla, *Hint-Avrupalılar'ın Üçlü İdeolojisi*'ni yayınlıyor. Ama bilânçonun da ötesinde, asıl sentez çalışmaları 1966'dan itibaren, *Arkaik Roma Dini (La Religion Romaine Archacique)*, üç ciltlik *Efsane ve Destan (Mythe et Epopee)*, (1968-73) ve *Hint-Avrupalılar'ın Hükümdar Tanrıları (Les Dieux Souverains des Indo-Européens*, 1977) gibi yapıtlarla boy gösteriyor. Tabiî bu arada tarihçi, *Idées Romains* ("Roma Düşünceleri", 1969), *Hint-Avrupa Evlilikleri (Mariges Indo-Européens*, 1979) gibi monografik yönü ağır basan ve "kendi kendine yeten" etüdleri sürdürmeyi de ihmal etmiyor. Ve nihayet ödüller de geliyor. İleri yaşta ödüllendirilmek, tıpkı emekli olmak gibi, ölümcül olabilir. Fransız Bilimler Akademisi'ne üye olmak, hem ödüllendirilmek, hem de emekli -ruhen emekli- olmak demek. Ama Dumézil'in 1978'de Akademi'ye seçilmesi, her nasılsa, belki de tanrılardan aldığı insan-üstü bir güçten ötürü, vız geliyor ona; çalışmasını ağırlaştırmak şöyle dursun, hızlandırıyor nerdeyse: Nitekim tarihçinin, son yapıtı *Mitoloji Taslakları*'nın orta yerinde bir fosil gibi değil bir şövalye gibi, hızını alamadan öldüğünü biliyoruz.

Herhalde binlerce yıl öncesinin bugünü etkileyen bir yönü var ki, "tarihöncesi" sayılabilecek bir dönemin tanıklığı bile kavgasız olamıyor. Dumézil'in de hayatında bu bakımdan kavga eksik değil. İlk ve belki de en büyük kavgası, sözünü ettiğimiz keşfiyle yakından ilgili. Bilindiği gibi, Dumézil her şeyden önce bir filolog ve gözlemlerinin büyük bir bölümünü filoloji çerçevesinde yürütüyordu. Oysa filoloji bu yüzyıl başına hattâ ortalarına kadar, kuşkusuz yetkin, fakat dar, çok kapalı bir Elenizmin gölgesi altında kalmış. Öyle bir Elenizm ki Antik Yunan'ı XIX. Yüzyıl Avrupası'nın izdüşümü dışında görmesi çok zor; ufku, bir bakıma Büyük İskender'in ufku kadar bile geniş değil. Dumézil, Avrupa'yı Hint-İran düzlemine yayıp, Antik Yunan'ı da bu potaya yerleştirince, Antik Yunan'ın Hint-İran bağlantısını yalnızca Salamis-Marathon savaşlarının optiğinden görmeye alışmış bazı Elenistlerden şiddetli tepki topluyor. Tarihçinin filoloji dünyasında -özellikle akademik çevrelerde- çok uzun bir süre marjinal kalmasında, bu Elenist gelenekten kopmasının rolü büyük.

Dumézil'in diğer bir kavgası da -buna sıkıntı demek belki daha doğru olur- Hint-Avrupa kuramının siyasal uzantılarıyla ilgili. Kuramı bilimsel içeriğinden dolayı değil, sırf görünürdeki siyasal sonuçlarından ötürü reddeden insan az değil. Üstelik bunlar arasında konuyu yakından değerlendirebilecek kuramcılar-tarihçiler de var. Örneğin İtalyan tarihçi Arnoldo Momigliano'nun, kuramın öncülerinin Sylvain Lévi, Jules Bloch, Emile Benveniste gibi kişeler olmasını bile dikkate almaksızın Hint-Avrupa sözünü antisemitizm öngördüğü gerekçesiyle duymak dahi istemediği biliniyor. Dumézil'in sıkıntısı, kuramını bu duyarlılığı haklı çıkaracak şekilde ırkçı-Aryan bir renge sokan bazı sahte-kuramcıların varlığı. Bunlara karşı kuramını korumak, tarihçinin başlıca uğraşlarından biri olmuş. Ama ölümünden kısa süre önce yapılan bir başka söyleşide, bu konudan bıkmışçasına, kuramının ırkçı tasarrufuyla ilgili olarak şu kadarını söylemekle yetiniyor Dumézil: "Benim işim, gerçekleri ortaya koymak. Ben efsaneleri araştırır, bunları toplar, birbirleriyle karşılaştırırım. Hepsi bu. Bunlar üzerine kurulan tüm genellemeler, suistimaldir, daha da açıkçası, aptallıktır." *(Le Nouvel Observateur,* 17 Ekim 1986).

Dumézil'in Hint-Avrupa kuramı, genellemelere -ve özellikle de ırkçı genellemelere- kapalı sayılabilir mi gerçekten? Bilindiği gibi, Hint-Avrupa kuramı Dumézil'in sağlam ve daha güvenilir temellere oturttuğu söylenebilir. Bunda tarihçinin müstesna araştırıcılığı kadar, gerçekleri biraraya getirme ve kullanma tarzının da rolü var elbette (Dumézil'in "karşılaştırmacı" diye genel bir terimle nitelediği, ancak birçok ilginç özgüllüğü bulunan yöntemi hakkında çok sistematik olmamakla birlikte bir fikir edinmek için bkz: *L'éritage Indo-Européen à Rome, s*(Matière, objet, et moyens de l'étude, 1949). Ayrıca yazarın genel perspektifi için bkz: Mircea Eliade, *Traité d'histoire des Religions,* (Dumézil'in önsözü, 1964). Bu açıdan bakıldığında, Dumézil'in çalışmasının Adalbert Kuhn ve Friedrich Max MÜller gibi birtakım 19. Yüzyıl Hint-Avrupa kuramcılarının çalışmalarına oranla genelleme ve ideolojileştirmelere çok daha zor geçit verdiği rahatlıkla düşünülebilir. Aynı söyleşide, çalışmasını Claude pévi-Strauss'unkiyle kıyaslayarak, bu genelleme konusunda şöyle diyor Dumézil: "Lévi-Strauss'da insana ait birtakım evrensel işleyiş kuralları vardır. Bir bakıma, Eliade'da da böyledir bu: ona göre insan, kendi içinde, bilinçaltında, belirli sayıda bazı ilkel tasarımlar, 'archétype'ler taşır. Benim işim, benim derdim farklı. Ben, tıpkı kimisinin Yunan filolojisi yaptığı gibi, Hint-Avrupa filolojisi yapıyorum: işim, birinci derece gerçeklerden -ki bunlar tartışılabilir gerçeklerdir, ama herhalükârda tikel gerçeklerdir- çıkarsanmış muhtemel prototipleri, yani

ikinci dereceden gerçekleri ortaya koymak. Elbette kitaplarımın şurasında burasında insanlık durumuna ilişkin bazı iddialı yargılara rastlanılabilir; ama bunlar dayanak noktaları değildir kitaplarımın. Bu tür yargılar olsa olsa bir oyun, bir lükstür benim için; ya da bir tür konaklama, şairane bir konaklama... Her birimiz kaçınılmaz olarak öğrenim formasyonumuzun damgasını taşıyoruz... Lévi-Strauss felsefe içinde yetişti, ben ise filolojide... Bu bakımdan, bazen ufukta hayal meyal seçebilsem dahi, ben onun gibi büyük sorular sormam. Sık sık 'Dumézilyen teori'den bahsediyorlar ama, ben teorisyen değilim; Dumézilyen hele hiç değilim."

Her tarihçinin, tarihçilik namusunu korumak için söyleyeceği saygıdeğer sözler bunlar. Ne var ki, Dumézil burada itiraf edebileceğinden çok daha "teorisyen"dir aslında. Büyük sorular sormadığı, hattâ hiç soru sormadığı yerlerde bile, tarihçinin çalışması hayli geniş ve meşru genellemelere zemin olabilir. Bu genellemelerin aynı zamanda meşru ırkçı genellemeler olup olamayacağı konusuna gelince: ortada Dumézil'in çalışmasından heveslenen birtakım ırkçılar bulunduğuna göre, bu çalışmanın ırkçılığa kapalı olduğunu söylemek pek anlamlı değil. Ancak tarihçinin gözlemlerinin ırkçılığı davet ettiğini ileri sürmek de düpedüz saçma olur. Doğrusu, Darwin'in evrim kuramı liberal ekonominin meşrulaştırılmasına ne kadar elveriyorsa, Dumézil'in Hint-Avrupa kuramı da ırkçılığa o kadar elverir. Herhalükârda, Dumézil'in gözlemlerini biraz sabır ve dikkatle izlemesini bilenlerin, bu tarihçinin çalışmasında ırkçılıktan çok daha aydınlık şeyler bulacakları ortadadır. Marc Bloch'tan Maurice Halbwachs'a, Claude Lévi-Strauss'tan Michel Foucault'ya kadar, Dumézil'in sergilediği gerçeklerden ve içgörülerden yararlanmayı bilmiş birçok düşünürün, fazlasıyla bulduğu gibi.

Ardında hatırı sayılır bir öğrenci-araştırmacı grubu bırakmasına rağmen, Dumézil çağrılı olarak gittiği dönemler dışında, hayatı boyunca hiçbir üniversite veya akademik kurumun bünyesinde sürekli şekilde kalmamış. Ders vermekten pek hoşlanmadığı belli. Belki de bunun bir nedeni olarak, bir öğrenciye not vermek fikrinin dahi "tüylerini diken diken ettiğini" söylüyordu aynı söyleşide. Bakalım, öğrencileri Dumézil'e tüyleri kalkmadan bir not verebilecekler mi?

Georges Dumézil'in Gizli Şölenleri

Çev. Mehmet Ali Kılıçbay

Yarım yüzyıldan daha fazla süreden beri Dumézil bir bilim adamı ketumluğu içinde tek başına çalışıyor. 50 kadar kitap ve sayılamayacak kadar çok makaleyle zengin olan eseri Georges Duby, Michel Foucault, Jacques Le Goff, Claude Lévi-Strauss, Michel Serres ve psikanalistleri unutmaksızın, çok kimsenin çalışmalarına ilham vermiştir. 30 veya 40 dil kullanan bu dâhi mitos-çözücüsü, büyük Hind-Avrupa dağılmasının izlerini derleme faaliyetine son vermemiştir. "Ölümsüzlük Şöleni"nden (1924) 1982'de çıkan "Sesli Apollon"a (Apollon Sonore) kadar Georges Dumézil'in kitapları, hem bu yüzyılın insani bilimlerinin birer anıtı, hem de sağlamlıklarının cazibesi hiç de düşük olmayan birer bilginlik şiirselliği olmuşlardır. Şereflere gark olmuş olan, Collége de France onursal profesörü ve Académie Française üyesi olan Dumézil, 84 yaşındadır ve bir dogmatiğin tersidir. Sistemleri ve doktrinleri reddeden özgür bir zihin olarak, her zaman modaların ve kitle haberleşme araçlarının dışında kalmıştır. Bu durumda, Georges Dumézil'in Maurice Olender'le yapmaya razı olduğu -ve efsanevî titizliğiyle yeniden okuma lütfunu bağışladığı- görüşme başlı başına bir olaydır.

Georges Dumézil — Anlatabiliyor muyum, benim idealim Thales'tir. İşte varoluşu bir teorem halinde özetlenebilen bir adam. Pythagoras da diyebilirim. Fakat burada güzel bir teoremden fazla olarak, bir de hayalî bir öykü vardır. Benim için, tabiî ki hayalî bir öykü bulunmamaktadır. Ve ben tarih olmasına da katkıda bulunacak değilim.

Kendini böyle gündeliğin hayhuyundan ve modalardan uzak bir şekilde huzur içinde ifade eden insan, kendini tamamen ve sadece işiyle özdeşleştirmektedir. Kendi için tanıdığı yegâne biyografi, eseridir. Binlerce yılı kat'ederken, coğrafyasının Hind-Avrupa[1] dillerinin zihinsel temsilinin haritasının çizgilerinden başka sınırı yoktur. Bir efsane, bir âyin, dinsel bir öykü, bir kralî macera veya efsanevî bir soy zincirinden bahsederken, Dumézil okuyucusunu, tarihin şafağında Hindistan ile Avrupa'nın batı uçları arasındaki bölgede dağılan şu Hind-Avrupalı halkların izleri üzerine sürüklemektedir. Fakat, acaba şu "Hind-Avrupalı" kavramı, kesin olarak neyin örtüsüdür?

Georges Dumézil — Bildiğiniz gibi, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Romence vb., Latince adını verdiğimiz diller, bilinen tek bir dilin evrimleşmiş biçimleridir. Aynı şekilde, Avrupa, Hind ve İran dillerinin pekçoğu tarihöncesine ait ortak bir dilsel bütünden gelmektedirler. Ve bu ortak gövdeyi işaret etmek için Hind-Avrupalı gibi garip bir kelime icad edilmiştir. Bu iki durum arasındaki büyük fark, demek ki, Latincenin metinlerde iyice teyid edilen ta-

Tevfik Esenç.

rihsel bir dil olmasına karşılık, Hind-Avrupa dilinin ilkel biçimlerinin oluşturulması söz konusudur -ve hiçbir belge yoktur. Fakat, Hind-Avrupa varsayımı, zaman ve mekân içinde birbirlerine çok uzak diller arasındaki mütekabiliyetlerin anlaşılması için gereklidir; tıpkı Germanik deyimlerle, eski Farsçanınkiler arasındaki veya Sanskritçeyle bir Kafkas lehçesi arasındaki mütekabiliyetler gibi. Karşılaştırmalı gramer çabaları sayesinde, Hind-Avrupa dilsel gerçeğinin keşfi, bir dilsel aktarım teorisine başvurmaya gerek kalmaksızın, neden *père* (baba) *mère* anne terimlerinin Sanskritçede *pitar* ve *matar* diye söylendiğini ve eski Yunancadaki *pater* ve *meter*'e tekâbül ettiklerini anlamamıza izin vermektedir. Veyahut örneğin İngilizcedeki *father* kelimesindeki f sesinin neden Latincedeki *pater*'deki p sesine tekâbül ettiğini anlamamıza izin vermektedir. Böylece kelimelerle oynayarak, karşılaştırma unsurlarının birbirlerini teyid ettikleri diziler yazılabilir.

Le Nouvel Observateur — Bunlara bakılırsa, Hind-Avrupa tam bir gerçeklik olmakta.

Georges Dumézil — Evet. Fakat tamamen dilsel bir gerçeklik. Çoğu zaman 19. yüzyıl modasına uygun olarak dil kavramı ile "ırk" kavramı karıştırılmıştır ve bunun trajik sonuçları olmuştur; aynı şekilde dil ile ulus kavramları da karıştırılmıştır. Oysa gayet iyi biliyoruz ki, bilgi kaynağımız yalnızca Eski Çağ Yunanlıları olsa bile, ulusallık zorunlu olarak bir ulus gerektirmemektedir. Böylece, Hind-Avrupalılar kuşkusuz hiçbir zaman siyasal bir bütünlük meydana getirmemişlerdir ve çeşitli tarihöncesi "ırklardan" meydana gelmişlerdir. Çünkü doğal olarak, Hind-Avrupa dilinden sözetmeye hakkımızın olmaya başladığı anda, insanlık zaten yeteri kadar yaşlıydı. Fakat bütün bunlar Hind-Avrupa dilsel olayının önemini azaltmaz. Gerçekten de, bir dil kendinden daha fazla birşeydir: hem bir evren temsilini, hem de ondan kaynaklanan bir uygarlığı gerektirmektedir.

Acaba Georges Dumézil ziyaretine gittiğimiz bu sıralarda ne yapmaktadır? Son buluşu nedir? Dört defa yirmi yaşından daha büyük olarak Dumézil oyun ve inceleme için olan ihtirasını tam anlamıyla muhafaza etmektedir - studium onun için, zaten hem oyun hem de inceleme anlamına gelmektedir. Bilimine gelince, o bunu oyunsal alanın bir kategorisi olarak algılamaktadır. Son ihtirası? Bu tutku Afrika'ya ilişkindir. Bir Dahomey dili olan Fonca grameri.

Georges Dumézil — Evet, gramerler beni her zaman cezbetmişlerdir. Çocukken bir dilin unsurlarıyla tıpkı tahta küblerle oynar gibi oynardım. Bu oyun tutkusu daha sonra yeniden ortaya çıktı. Vakit geçirmek, can sıkıntımı gidermek için dil öğrendiğim olmuştur. Macarcayı böylece iki ayda öğrendim.[2] Hattâ Macarca bir roman okudum, daha sonra bir dil kullanılmaya kullanılmaya unutuluyor.

Binlerce metin içine dağılmış 30 veya 40 dilin şifresini çözen bu bilim adamı acaba nasıl çalışıyor? Ve Hind-Avrupa hafızasının bu küçücük kalıntılarından onu harekete geçiren ideolojik modelleri çıkartmak için laboratuvarında nasıl bir yöntem izliyor? Tıpkı hem bir böcekbilimcisi ve hem de arkeolog olan bir kimse gibi. İnsanlık tarihini bir boy artırabilmek, "ultra-tarih" adını verdiği birşeyi inşa edebilmek, yani tarihöncesinin sonuncu parçasını oradan kopartabilmek için, Dumézil her zaman sadece ilkel bir araçla çalıştığını ifade etmiştir: karşılaştırmalı yöntem. Demek ki, şurada bir efsaneyi, burada bir âyini hattâ bir toplumsal kurumu iğnesine takacaktır. Ve bir metin çözümlemesinin dönemecinde, İskandinav tanrıları arasındaki çarpışmaların terimi terimine Eski Roma'nın kaderine egemen olan siyasal mücadelelere tekâbül etmesi durumuyla karşılaşılabilmektedir. Çeşitli Hind-Avrupa eyaletlerinden ayıklanmış bu olay ve hareketlerin bütününden, böylece ortak prototipler ortaya çıkmaktadır. Bu oluşturulmuş modeller, tıpkı onları anlatan dil

1. Baskça, Türkçe, Fin-Uygur dilleri hariç bütün Avrupa dilleri ile Güney-batı ve Güney Asya dillerinin çoğunu kapsayan aile.
2. Avrupa'da, Hint-Avrupa ailesinden olmayan çok ender dillerden biri.

ailesi gibi, bu durumda Hint-Avrupa miraslarında açıklamalarını bulmaktadırlar. Ve Dumézil tarafından ortaya konulmuş olan ünlü üçlü işlev ideolojisi bu mirasın tam göbeğinde bulunmaktadır: sihirsel ve hukuksal çifte veçhesiyle İktidar, Savaşçı güç ve Verimlilik. Fakat acaba bu üç işlev, neden ötürü evrensel olmaktan daha çok, Hind-Avrupalıdırlar?

Georges Dumézil — Uç işlev aslında önce doğada vardır: beyin, kaslar ve ağız bireylerin ve toplumların hayatlarını yönetmektedirler. Ve kendini yönetmek, kendini savunmak ve kendini yeniden üretmek herhangi bir toplumda karşımıza çıkmaktadır -ve hattâ hiç kuşkusuz, bir karınca topluluğunda bile. Bir toplumun aynı anda hem hayvan yetiştiricisi hem de savaşçı bireylere sahip olması mümkündür. Sibirya toplumlarında ikinci ve üçüncü işlev arasında ayırımı yapılmamaktadır. Ve Afrika'da savaşçı sıkı bir şekilde iktidara ortak olmuş olabilir.

Fiilen bütün bireysel ve ortaklaşa organizmalarda üç işlevin varlığı birşeydir; bu doğal yapının bilincine varmak ve ondan kavramsal bir model, bir toplumun, onun edebiyatının ve âyinsel yanının bütününe nüfuz eden ve onu yönlendiren bir ideoloji üretmek ise başka birşeydir. Eğer isterseniz Sokrates öncesi Yunan felsefesinden bir örnek alalım. Kin ve aşk, bu felsefede her zaman her yerde vardır. Her zaman dostlar ve düşmanlar bulunmaktadır. Fakat dünyayı böylesine bir zıtlık üzerine inşa etmek ve bunu doğal, toplumsal vb. olguların açıklama ilkesi haline getirmek başka birşeydir: bu bir felsefedir. Evet Hind-Avrupalılar her organizmanın üç işlevin uyumlu işbirliğini gerektirdiği farkına varışı üzerine felsefeler inşa etmişlerdir. Ve, eğer bütün toplumlar bu üç işlevi sağlamışlarsa da, Hind-Avrupa uzayının dışında, bundan bir felsefe, bir dünya görüşü çıkarmışa benzeyenleri nadirdir. Ben bu konuda Orta Amerika'dan birkaç örnek biliyorum ve Afrika'nın birkaç noktasıyla Polinezya'da bunun yapılmak istenmesine rağmen, yapma konusundaki yetersizliklere dair örneklere sahibim.

Le Nouvel Observateur — Bu üç işlev Hind-Avrupa toplumlarında somut olarak nasıl icra edilmişlerdir?

Georges Dumézil — Bu üç işlevin toplumsal gerçeklik içinde ete kemiğe bürünmeleri sorunu çözümsüz bir problemdir. Bu kendi kendime sormadığım bir sorudur ve bilimsel bir soruşturmayla hiçbir bağlantısı yoktur. Karşılaştırmacılar Hind-Avrupa dil ailesinin çeşitli dallarının ortak atalarının dillerinin ve uygarlıklarının ne olduğunun canlı ve dramatik yeniden inşaının olanaksız olduğunu bilirler. Bunun nedeni çok basittir, belgeleri hiçbir şeyle ikâme etmek mümkün değildir ve belge yoktur. Demek ki Hind-Avrupalılar zamanında ne olduğunu mutlak olarak bilmiyorum. Buna karşılık, Hind, Roma, İskandinavya vb. yerlerdeki birbirlerine benzer olayların saptanması ve yakınlaştırılması sayesinde, çeşitli anlatıları örgütleyen düşünce "sistemi"ni anlamak mümkündür. Böylece evrenin bu üçişlevli algılanışını metinlerde tıpkı zorlayıcı bir zihin hali gibi, fosil halinde bulmaktayız. Veyahut da eğer isterseniz, üçişlevli tarihsel "gerçekçiliklere" elle dokunmak mümkün değildir ve hiçbir durumda pitoresk olayları inşa etmek mümkün değildir ve soyut kavramlar yakalanabilir niteliktedirler: bunlar teoloji, destan veya Roma'da olduğu gibi kökenler öyküsü halinde gizlenmiş olabilirler.

Le Nouvel Observateur — Acaba bu Hind-Avrupalılar nereden gelmektedirler? Ve acaba arkeoloji Hind-Avrupalılara ait bir yerleşim yerini veya tarihöncesi bir eşyayı belirleyememiş midir?

Georges Dumézil — Kuşkusuz hayır. Bunu nasıl yapabilirdi ki? Bu konuda ancak binyıllar, yüzyıllar itibariyle belirleme yapılabilir. Şu veya bu yer, bir bölgeye doğru ilerlemekte olan Hind-Avrupalılar tarafından işgal edilmiş olabilir. Fakat bunun ne gibi bir yararı vardır? Kökenleri itibariyle Hind-Avrupalılar herhalde Doğu Avrupa'nın belirsiz bir noktasından gelmektedirler. Fakat işaretler taşıyan izler bırakmamışlardır. Ve yazı kullanmadıkları için topraktaki bir mezarın Hind-Avrupalılara ait olduğunu belirlemek nasıl mümkün olacaktır? Bir nesnenin Hind-Avrupalılara mı, yoksa komşuları Türkler, Moğollar veya diğerlerine mi ait olduğu nasıl ayrılabilecektir? Zaten "Hind-Avrupa" kelimesini bir yerleşim yerine veya bir nesneye bağlayabilecek rasyonel bir yöntem göremiyorum. Sonuç itibariyle bunlar beni ilgilendiren sorunlar olmanın uzağındadırlar. Benim için Hind-Avrupalıların nereden geçtiklerini bilip veya bilmemek arasında fark yoktur.

Fakat Georges Dumézil birden fazla ihtirası olan bir bilim adamıdır. 1925'le 1931 arasında İstanbul'da öğretmenlik yaparken Anadolu Araştırmalarına yönelmiştir. Kaydettiğine göre, bu araştırmalara yok olmakta olan şu Kafkas dillerini kurtarmak için katılmıştır. 40 kadar olan bu diller -yüzlerce lehçeyi hesaba katmaksızın- birbirinden farklı üç gruba dağılmaktadırlar: Güney, Kuzey-Doğu ve Kuzey-Batı Kafkasçaları[3]. İşte bu sonuncu bölgede Dumézil sonuncu Ubik'leri keşfetmiştir. Karadeniz kıyısında yaşayan bu halk Rus istilâsı sırasında Kafkas direnmesinin tam kalbinde yer almıştır. Bu olay 1864 yılında meydana gelmiştir. Fizik ve resmî olarak soykırıma tâbi tutulan ve haritadan silinen bu halktan birkaç bin Ubik gene de Türkiye'ye ulaşmayı başarabilmişlerdir.

Georges Dumézil — 1930'da henüz Ubikçe konuşulan beş köy bulunmaktaydı. Ancak 1954'de öğrendiğime göre, Marmara Denizi'nin kıyılarından uzak olmayan bir yerde sürekli olarak Ubikçe konuşulan iki başka köy daha vardı. Tabiî ki hemen oraya gittim. Bugün sadece bir tane köy var ve burada bana bilgi veren hariç, yalnızca birkaç yaşlıdan başka kimse Ubikçe konuşmuyor. Fakat bunlar da konuşurlarken benim kadar hata yapıyorlar.

Ubikçenin seksen iki sessiz harfiyle -iki veya üç sesli harfe karşılık- dünyanın en zor dillerinden biri olduğunu söylemek zahmetine değer. Ve eğer bugün Ubikçe insanlığın arşivlerini zenginleştirebiliyorsa, bunu uygulamada sadece Dumézil'e borçluyuz. Şimdiki durumda Dumézil artık Kafkaslara gitmiyor, orası Paris'e geliyor. Çünkü çalışmaların devamını sağlayabilmek için Dumézil'in rehberi Tevfik Esenç -bir Kafkas köylüsü- Collége de France'ın ve C.N.R.S.'in davetlisi olarak Paris'e geliyor.

Le Nouvel Observateur — Fiilen bir canlı varlığın dilini, tıpkı bir fosili anlamaya çalışmak gibi inceliyorsunuz.

Georges Dumézil — Evet, yaptığım iş tam da budur. 1930'dan beri Ubik dili hakkında toplayabildiğim herşeyi onunla birlikte gözden geçirdim.

Le Nouvel Observateur — Acaba katılımda bulunma duygusuna sahip mi?..

Georges Dumézil — Mükemmel bir şekilde. Bu çalışma onda tutku haline gelmiştir.

Le Nouvel Observateur — Fakat, acaba orada, Türkiye'de ne iş yapmakta?

Georges Dumézil — Uzun süre bir köylü olarak kaldı. Daha sonra Sular İdaresi'ne hizmetli olarak girdi. Bugün seksen iki yaşında ve emekli. Büyük adam olduğu köyünde emekliliğini geçiriyor. O "Ubiklerin sonuncusu" diye adlandırılması gereken kimsedir.

Le Nouvel Observateur — Çok şaşırtıcı, bir insan hafızasıyla bir bilimsel cemaatin inceleme nesnesi oluyor.

Georges Dumézil — Söylemek gerekir ki, dikkat çekici derecede zeki bir adam. Ne dilsel, ne de edebî eğitimi olmamasına rağmen sorunları hemen kavramaktadır. Onunla çalışmak bir sevinç kaynağı olmaktadır.

Le Nouvel Observateur — Nasıl çalışıyorsunuz? Ona ne tür sorular soruyorsunuz?

Georges Dumézil — Örneğin fiilin statüsünü belirlemek söz konusu olmakta. Bu konuda üzerinde birlikte düşündüğümüz bin veya binbeş yüz sahifelik notlarım var. Nüanslar konusunda birbirimize sorular soruyoruz. Eğer şunu söyleseydim, bunun anlamı ne olurdu gibisinden sorular soruyoruz birbirimize veyahut da "şunu söyleyebilir miyim" vb. diye soruyoruz. Elyordamıyla gidiyoruz. Ben elyordamından başka bilimsel uygulama yöntemi bilmiyorum. Ve sonra, Tevfik Esenç bir rehberden daha fazla birşey. "Ubikçe'nin fiilleri" adlı kitaba imzamızı birlikte attık. Benim için, o bir meslekdaştır. "Ubik Akademisi"ni temsil etmektedir. Bugünlerde, vasiyetname biçiminde, Kuzey-Batı Kafkas dillerinin karşılaştırmalı grameri hakkında bir kitap hazırlıyorum. Ve Georges Charachidzé'yle[4] birlikte Ubikçe sözlük hazırlıyoruz. Güzel olanın ne olduğunu görüyor musunuz, bütün bu çalışmalar hiçbir şey hakkında yapılıyor. Çünkü Ubikçe nedir? Artık hiç kimsenin konuşmadığı bir dil. Ve bir de adam. Bana şöyle söyleyen yaşlı Ubikleri hatırlıyorum: "Neden Ubikçeyle ilgileniyorsun? Biz bile bunu çocuklarımıza artık öğretmiyoruz. İngilizce öğrensen daha iyi edersin". Benim için bu çalışmanın yapılma nedeni, kendimi meslekî olarak sadece benim yapabileceğim bir işin karşısında bulmuş olmamdır.

Ve sonra benim Kafkaslarla olan ilişkilerimde romantik olan bir unsur bulunmaktadır. Önce Kafkas efsanelerini incelerken, daha sonra üçlü işlevsel ideoloji biçiminde belirlenecek olan şeyi ilk kez hissettim. Ama Kafkasyalılar bütün hayatımda kuşkusuz başka bir rol daha oynamaktadırlar. Hind-Avrupalılar; bu çok iyi, ama bu bir düş. Hind-Avrupalılara dokunamıyorum. Burada Kafkasyalılarla bir temas kurulabildi.

Le Nouvel Observateur — Bugün sizin çalışmalarınızdan ilham alan çok sayıda kimse var. Ancak siz hiçbir zaman genel bir teori formüle etmediniz. Hattâ çoğu zaman bir teori yapmanın size yararsız göründüğünü ifade ettiniz. Neden?

Georges Dumézil — Çünkü bana büyük sorunlar koymak için erkenmiş gibi geliyor. Ve bütün öncelleri gibi yok olacak olan bir sistem imâl etmeye değmeyeceğini düşünüyorum. Getirilebilecek yegâne şey, birçoklarından daha değerli olan karşılaştırmalı olgulardır. Ve sonra, bütün bunlar hayal etmek istediğim, ama bir türlü beceremediğim sonraki bir sentezde yerlerini alacaklardır.

Le Nouvel Observateur — Karşılaştırmacının tevazuu konuşuyor...

Georges Dumézil — Hayır, bu tevazudan değil ama çalışma koşullarının ilkel olması duygusundan kaynaklanmaktadır. Herşeyden önce, benim kendi hatalarımın gösterisi bulunmaktadır. Biliyorum ki, ayağım sürçtü; bugün ayağımın sürçmediğini düşünürken, neden gene sürçmesin? Ayrıca diğerlerinin hatalarının gösterisi de bulunmaktadır. Fakat hatalar verimli olabilirler. Beni hiçbir şey, biliminin sonuna geldiğine inanan bilim adamı kadar rahatsız etmez. Bu yüzyılın başlarının karşılaştırmalı gramer üstadı Antoine Meillet varsayımları bir kenara atarak, kendinin nihaî olduğuna inandığı şeylerin muhafaza edilmesi gerektiğinden emindi. Oysa bunlar çoğu zaman gelecek taşıyıcısıydılar. Bazı bakımlardan Meillet'ye büyük hayranlık duymaktayım, fakat bu temizlikçi eğilimi için değil. Bu yetersizdir. Temkinlilik erdemi, evet temkinli olmak gereklidir. Ancak, bilim böyle ilerlememektedir.

Le Nouvel Observateur — Hocalarınızın arasında, Payot'dan "Çinlilerin Dini" adlı kitabının yeni baskısına önsöz yazdığınız Marcel Granet var.

Georges Dumézil — Granet'ye neler borçlu olduğumu size söylemek benim için çok zor. O benim için bir modeldir. Önce olağanüstü bir hocalık yeteneğine sahipti. Yalnızca eserlerini okuyarak Granet'nin ne olduğunu anlamak olanaksızdır. 1938'deki keşfimi, metinlerde üçişlevli ideolojiyi okumama izin veren küçük vahyi ona borçlu olduğumdan eminim. Fakat acaba hangi simyanın yardımıyla?.. 1933'le 1938 arasında bütün işimi hemen hemen terkederek, çokça Çinceyle uğraşarak ve Granet'nin derslerini bekleyerek yaşadım.

Le Nouvel Observateur — Aynı zamanda Marcel Mauss'un seminerlerini de izlediniz.

Georges Dumézil — Marcel Mauss'la çalışmaya 1923-24'de başladım; 1925'le 1933 arasında Paris'te değildim ve döner dönmez onu buldum. Mauss da tamamen başka birşeydir. Mauss'a neler borçlu olduğumu size söylemekten âcizim. Mauss Granet'nin tam zıddıdır. Granet ne kadar aydınlıksa ve konuşurken herşey ne kadar örgütleniyorsa, Mauss'la da o kadar inanılmaz bir karmaşa meydana gelmektedir. Hiçbir zaman biraraya getirmesini bilemedi, ama o kadar çok söyleyecek şeyi vardı ki!.. Mauss, Granet, bunlar büyük iyi insanlardı. Mauss'la çabucak duygusal bağlar kurduk. Adalet ve iyi niyete ihtiyacı vardı. Savaş sırasında hayranlık duyulacak bir durumdaydı. Olağanüstü bir liyakattaydı. Mauss sevdiğim bir insandı ve bunu hocalarımın çoğu için söyleyemeyeceğim.

Le Nouvel Observateur — Sizi Académie Française'e kabul ederken Claude Lévi-Strauss sizin bugün hâlâ bir "Hind-Avrupalı" ruhunun rüyasını görenlerden ne kadar koptuğunuzu hatırlatıyordu.

Georges Dumézil — Bir halkın "ruhu" nedir ve "Hind-Avrupalı ruhu" nedir? Size söyleyebileceğim bütün herşey, Hind-Avrupalı dünyasına dair kapı aralığından görebildiğim herşey, bana dehşet verirdi. Bir *Männerbund*'un veyahut da *druide*'lerin olduğu bir toplumda yaşamaktan hoşlanmazdım. Mirasçılarından itibaren hayal edilebileceğine göre, Hind-Avrupalılar bunları ziyaret ederlerken pek zevk almıyorlardı. Üçişlevli bir sistemde yaşamak bana bir hapisanede olduğum izlenimini verirdi. Demek ki bu üçişlevi inceler-

[3] Dumézil, Georges Charachidzé'yle birlikte, üç büyük aileye mensup dillerin çoğu hakkında doğrudan bilgi sahibi olan yegâne Kafkasologtur.

[4] Georges Charachidzé yakınlarda ayrıca bir Hind-Avrupa ve Kafkasya Mekânı üzerinde Araştırma Merkezi kurdu. Buranın adresi: I, Rue Clouis, 75005, Paris.

ken, bu hapishaneyi keşfediyorum, ama orada yaşamak istemezdim. Yamyamların arasına düşersem onlar hakkında mümkün olduğu kadar fazla şey bilmeye uğraşırım, ama kazanın da uzağında da kalmaya çalışırım.

Hayır, Yunanlıları daha fazla seviyorum[5]. Ve eğer herhangi bir dönemde yaşamayı isteseydim, bu daha çok Perikles çağı veya Büyük İskender çağı olurdu. *Onesikrates* olmayı isterdim[6].

Le Nouvel Observateur — Ancak, bazıları bir Hind-Avrupa ideolojisinin methiyesini bulabileceklerini hayal ederek sizin eserinize başvurmaktadırlar.

Georges Dumézil — Sadece yaptıklarımın veya kamu önünde onayladıklarımın sorumluluğunu üstlenirim. Benim çalışmalarımın doğrultusunda ilerlediklerini iddia eden ve tüylerimi diken diken eden incelemeler var. Bunları bildirmeye gerek yok. Diğerlerinin hezeyanlarıyla uğraşmak istemiyorum. Bunları tasvib etmiyor ve zikretmiyorum. İşte hepsi bu. Gençliğimde çok polemik yaptım, çünkü bu yaşamak için bir savaştı. Söyleyeceklerimi söylememi engellemek isteyen Piganiol'le savaşmam gerekiyordu. Bugün artık değmez...

Le Nouvel Observateur — Kuşaklar boyunca, mitik düşünceyi yeniden tanımlamaktan vazgeçilmedi. Size göre efsanenin rolü nedir? Örneğin ideolojik etkinliği nedir?

Georges Dumézil — Bu bana çok büyük olarak gözüküyor. Fakat mitos (efsane) kelimesi bugün her anlamda kullanılıyor. Ben kişisel olarak kelimeyi modern anlamları içinde kullanmaktan kaçınıyorum. Ben mitos kelimesini daha çok acı veren bir duygusallığa yol açan birşey, bir anlatı, bir kavram anlamında kullanmayı yeğlerim. Eğer 14 Temmuz'dan saygısız bir şekilde söz edecek olursam, bunun sert tepkileri olacağını, Fransız kamuoyunun bir bölümünü ayağa kaldıracağımı biliyorum. Bir mitos yaşamaya yardım eden birşey, ya toplumdaki bazı önemli davranışları, ya da âyinleri meşrulaştıran bir öyküdür. Eğer Stalin'den saygısızca bahsedersem, bana fenalık etmek isteyecek bazı insanlara acı vermiş olurum. Demek, bu bir mitosdur. Burada çok fazla miktarda duygusal bir yüklem bulunmaktadır.

Le Nouvel Observateur — Psikanalizin mitosların okunmasına yeni ışıklar getirebileceğine inanıyor musunuz?

Georges Dumézil — Teori yapmayışımla aynı nedenden ötürü, insan zihninin ne olduğunu bilmiyorum. Bunun varlığını inkâr etmiyorum ve bu alanda yollarını bulmasını bilen insanlara hayranlık duyuyorum. Zaten psikanaliz alanında ayrım yapmak gerekmektedir. Uygulama, teknik elde ettikleri mutlu sonuçlarla kendilerini meşrulaştırmaktadırlar. Bu deneysel başarıyı açıklamak isteyen teori/teoriler ise Freud'ün beni, üst-ben'i gibi vb., benim bilinmezciliğimin genel konumuna düşmektedirler. Ben *zihin, bilinç, bilinçsizlik, hafıza* gibi kelimelerin neyi kapsadığını bilmiyorum. Ancak her atomda ve her nöronda neler olduğunun sadece istatistik olarak değil, aynı zamanda hem bireysel, hem de sentetik olarak aşırı bir ayrıntı içinde bilemedikçe, psikolojiden söz edilemez. Bu, bir geceden ertesi sabaha olabilecek birşey değildir. Yeni bir düzen olana kadar hiçbir şey bilinmemekte, görüntüler içinde yaşanmaktadır. Anılar nasıl birikmektedirler. Bunu biliyor musunuz? Ve bunun sonucu olarak, benim meşgul olduğum şeylerin neden ve nasıllarının çoğu bu gelecekte ortaya çıkacak olan bilimin parçaları olacaklardır.

Le Nouvel Observateur — Bununla birlikte, bütün bunlara bir bilim adamınınkinden farklı bir amaçla yaklaşabilirdiniz.

Georges Dumézil — Bu durumda metafiziğin içine düşerdim.

Le Nouvel Observateur — Metafiziğe dair hiçbir zevkiniz yok mu?

Georges Dumézil — Şeyler değişmekte, benim için olduğu gibi herkes için de. Bir gün Stoacıyım, bir başka gün Epikuroscu oluyorum. Bu yaşamaya yardım etmiyor... Fakat zaman geçirmeye yardımcı oluyor.

Le Nouvel Observateur — Bir başka iç yolculuğu, anılarınızı yazarak bir otobiyografiyi düşünebilirsiniz.

Georges Dumézil — Bu özeldir. Ben bunu arzu etmiyorum. Üstelik böyle bir şeyi yapabileceğimi de bilmiyorum. Ve sonra güzergâhım hakkında çok aydınlık değilim. Özellikle çok sayıda tesadüf görüyorum... Hayır hangi dereceden olursa olsun, anılara benzeyen hiçbir şey yok. Herkes romanını yaşamakta, çünkü sonuç itibariyle hayat bir romandır - ama bu tedavüle çıkartılmamaktadır.

Demek ki Dumézil'in çağdaşlarını okuyup okumadığını ve onlar hakkında neler düşündüğünü öğrenmek mümkün olmayacak. Daha kişisel olarak kabul ettiği sorulan birçok sorunun mantığını anlayamıyor.

Georges Dumézil — Verdiğim hizmetle kendimi sınırlamak ve kendimi onunla özdeşleştirmek zorundayım, yani işimle... Geri kalanı o kadar önemli değil. İnsan kendiyle çelişebilir, ama bu kişiseldir. Tıpkı siyasal kanaatlerim gibi. Bunları değiştirme hakkını kendim için saklı tutuyorum. Nihaî hiçbir angajmana girmiyorum. Hayvanî tepkilerim var, ama çağdaşlarıma bunlarla hizmet veremem.

Le Nouvel Observateur — Değerli olduğuna inandığınıza sıkı sıkıya sarılıyorsunuz...

Georges Dumézil — Geçerli olan sadece budur. Geri kalanı daha şimdiden cesettir. Ben kişisel hırslara sahip değilim. Bunu söylemek aptalca gözükebilir, çünkü hayatımın son yıllarında beni şereflere boğdular. Bunlar için yaşamadım. Beni ilgilendiren şeylerin yayılmasına hizmet ederlerse bu şerefler iyidir. Biliyorsunuz, ait olduğum bütün bilimsel cemiyetlerden istifa ettim, sadece beni eskiden ilk kabul eden olan Société Asiatique hariç.

Le Nouvel Observateur — Hangi nedenle böylece hepsinden birden istifa ettiniz?

Georges Dumézil — Çünkü ben zamanımı doldurdum. Bir genel kurmayın içinde olmaksızın ölmek istiyorum. Özgür olarak ölmek istiyorum.

---

5. Geniş Hind-Avrupa kültürel alanı içinde Dumézil her zaman eski Yunanistan'ı yeğlemiştir, üçişlevsel ideolojinin güzel âsisini. *"Mythe et Epopée"* (Efsane ve Destan)'nin I. cildinin sonunda (Gallimard, 1968, s.633) şunlar okunmaktadır: "Kısacası Yunanistan her zamanki gibi en iyi payı seçmiştir: Kuzeyli atalarının ona önerdiği önceden hazırlanmış düşünceler, insanlar arasında ve nesneler arasında önceden belirlenmiş ilişkiler yerine, Yunanistan eleştiri ve gözlemin risk ve şanslarını tercih etmiştir, o insana, topluma, dünyaya yeni gözlerle bakmıştır". Ve yakınlarda yayınladığı *"Apollon sonore"* (Gallimard, 1982) adlı kitabında Dumézil bizzat marjinal olarak gördüğü bazı üçişlevsel bölümleri Yunan metinlerinden ayıklamakta ve şunu da belirtmektedir: "Daha sonraki trajiklerde de olduğu gibi, *aede*ler insan ruhu hakkında çok ayrıntılı bilgilere sahiptiler ve bunun sonucu olarak kişilerinin davranış ve ilişkilerini üçişlevsel çerçevenin dayattığı hem fakir hem de katı formüllere indirgeyebiliyorlardı."

6. Büyük İskender'e Hind seferinde refakat eden tarihçi.

Truman Doktrini'nin ve 1947 ABD- Türkiye Yardım Anlaşmasının 40 Yılında

Bir İkili Anlaşma Belgesi

GALİP L. YALMAN

II. Dünya Savaşı'nın bitiminden günümüze değin, Türkiye'nin dış ilişkilerindeki en önemli ve çoğu kez belirleyici boyutun, ABD ile olan ilişkileri olduğuna kuşku yoktur. 1945'ten itibaren sürekli olarak ülkenin güvenliğini ABD ile olan ilişkilerin sıkılaştırılmasında gören Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri, zaman zaman da ABD ile **ikili bir güvenlik antlaşmasının** arayışı içinde olmuşlardır. Türkiye'nin 1952'de NATO'ya üye olmasına değin geçen sürede belirgin olan böyle bir antlaşma talebinin, son dönemde SEİA'nın yenilenmesi görüşmeleri sürecinde tekrar ortaya çıkması dikkat çekicidir.[1] Bu tür talepleri dikkate almayan ABD yönetimleri ise, Türkiye ile ilişkilerini bir **ikili anlaşmalar** sistemi çerçevesinde yürütmeyi yeğlemişlerdir.

II. Dünya Savaşı öncesinde, sırasında ve hemen sonrasında bazı ticaret, ödünç verme ve kredi anlaşmaları da yapılmış olmakla birlikte, Türkiye-ABD ikili anlaşmalar sisteminin başlangıç noktası 12 Temmuz 1947 tarihli Türkiye'ye Yardım Anlaşması'dır.[2] ABD Başkanı Truman'ın 12 Mart 1947'de Kongre'de yaptığı konuşma ile açıklanan Truman Doktrini olarak tarihe geçen, ABD'nin yeni dış politika ilkelerinin somut bir uygulaması olan sözkonusu anlaşmanın özellikle 4. maddesi, ABD yardımlarının veriliş koşullarını düzenleyen temel ilkeyi belirlemiştir. Buna göre ABD yardımlarının, kullanılış biçimi ABD hükümetinin onayına bağlanmakta, bu yardımlarla sağlanan askeri malzeme ve teçhizat veriliş amaçlarının dışında kullanılamamaktadır. İlişikte metni yayınlanan ikili anlaşma örneğinde olduğu gibi, birçok ikili anlaşmada da bu ilke nedeniyle 1947 anlaşmasına atıfta bulunulmuştur.

Aradan geçen kırk yıllık süre, ikili anlaşmalar sisteminde gözlenen değişikliklere bağlı olarak üç alt döneme ayrılabilir. Belirtilmesi gereken bir nokta

Fatin Rüştü Zorlu

Selim Sarper

da, bu değişikliklerin, Türkiye-ABD ilişkilerinde yaşanan bunalımlara çözüm bulmak amacıyla gündeme getirilmesidir. Bunalımların ortaya çıkışında önemli bir etken ise hep Kıbrıs konusundaki görüş ayrılıkları olmuştur.

1947'den 1969'a değin süren ilk dönemde, 12 Temmuz 1947 anlaşması yürürlükte kalmış ve bu anlaşma temel alınarak iki ülke arasında çok sayıda ikili anlaşma imzalanmıştır. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in 1970 Şubat'ında yaptığı açıklamaya göre bu tür anlaşmalar toplam 91 adettir.[3] Büyük çoğunluğu 1952-1960 döneminde imzalanan bu anlaşmaların sadece 16 tanesi kanunla onaylanmış, diğerleri açık ya da gizli nota teatisi biçiminde gerçekleştirilmiştir. Bu anlaşmalar yolu ile ABD, Türkiye'ye sağladığı askeri ve ekonomik yardımlar karşılığında, çeşitli ve ekonomik kolaylıklar elde etmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'de askerî üs ve tesisler kurmasına olanak tanıyan 23 Haziran 1954 tarihli nota teatisi biçiminde gerçekleşen anlaşma, 12 Temmuz 1947 anlaşması ile birlikte, yapılan birçok ikili anlaşmanın temelini oluşturmuştur.

İkili anlaşmalar sisteminde ikinci dönem, 23 Haziran 1954 tarihli anlaşmanın değiştirilmesi görüşmeleri sonucunda, 3 Temmuz 1969'da imzalanan "Savunma İşbirliği Anlaşması" ile başlar. O güne kadar imzalanmış olan tüm ikili anlaşmaların yerine geçen ve asıl metni bugüne kadar açıklanmayan bu temel anlaşma da TBMM'den geçirilmeden yürürlüğe konmuştur. Öte yandan, 1947 anlaşmasından farklı olarak, ABD yardımlarının Kongre'nin onayına bağlı olarak yapılacağı anlaşmada belirtilmiştir.[4]

İçinde bulunduğumuz üçüncü dönem ise, 29 Mart 1980'de imzalanarak, 18 Aralık 1980'de yürürlüğe giren Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA) ile başlamıştır. Daha önceki anlaşmalardan farklı olarak belirli bir süre (beş yıl) geçerli olan anlaşma, bilindiği gibi 16 Mart 1987'de yeniden beş yıllık bir süre için uzatılmıştır.

İkili anlaşmalar sisteminin değişmeyen niteliği eşitsiz bir ilişkiyi simgelemesidir. Bu sistem çerçevesinde Türkiye çeşitli yükümlülükler üstlenmesinin yanısıra, dış politikada bağımsız karar verme olanakları da önemli ölçüde daralmıştır. Buna karşılık ABD, hiçbir yükümlülük altına girmediği bu sistemde, yapılacak yardımın miktarı ve niteliği konusunda bile kesin bir taahhüde girmekten kaçınmıştır.

İlişikte yayınlanan ikili anlaşma belgesi ise birkaç açıdan ilginçtir. 1959 Londra ve Zürih anlaşmaları ile Garanti Antlaşması gereğince Kıbrıs'a Türkiye'nin yollamak durumunda olduğu askeri birliğin, ABD yardım programından sağlanan malzemeleri kullanabilmesi için, ABD'nin onayı gerekmiştir. 1947 anlaşmasının hükümlerinin bilincinde olan dönemin DP hükümeti, ABD'nin onayını istemiştir. ABD ise bu onayı ayrı bir ikili anlaşma çerçevesinde vermeyi uygun görmüştür. Ancak, olayın zamanlaması ilginç olmuş ve ikili anlaşmayı imzalamak, 27 Mayıs 1960'tan sonra kurulan Milli Birlik hükümetine kalmıştır. Bu, yeni hükümetin ikili anlaşmalar sistemi ile kendisini bağlı saydığının somut bir göstergesi olarak önemli bir belgedir. Daha da önemlisi, 1964 Kıbrıs bunalımı sürecinde, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini engellediği için büyük tepkilere yolaçan meş-

Harry Truman

A.B.D. Senatosu, Dış İlişkiler Komisyonu, Birleşik Devletler Güvenlik Anlaşmaları ve Yabancı Ülkelerdeki Taahhütler Alt-Komisyonu Görüşmeleri, 91. Kongre, Cilt II, 1971.
9 Haziran 1970: Dış İşleri Bakanlığı, Alt-Komisyonun istemi üzerine Komisyona aşağıdaki açıklamayı yapmıştır.

Ekselans Fatin Rüştü Zorlu — *16 Mayıs 1960, Ankara*
Dış İşleri Bakanı

Türkiye Hükümetinin bazı Askeri Yardım Programı malzemesinin Kıbrıs için planladığı askeri kuvvetlere tahsis edilmesi yolundaki arzusuna ilişkin olarak; Temmuz 1947 Yardım Anlaşmasının 4. maddesi hükümlerine ve sözkonusu malzemenin verilmiş bulunduğu amaç dışında başka bir amaca yönelik olarak kullanılması için, Türkiye'nin Birleşik Devletler Hükümetinin resmî onayını talep etmesi gerektiği hususuna hükümetinizin dikkatini çekmekten onur duyarım.

Hükümetinizin sözkonusu teçhizatın Kıbrıs'ta kullanılmasına ilişkin talebi tarafımıza ulaşır ulaşmaz bu konuda derhal verilecek olan Birleşik Devletler onayının, ek ve yeni Askeri Yardım Programı malzemesi istemleri için bir esas oluşturmayacağı hususunun açıklıkla anlaşılması gerekiyor.

İşbu mektubun Ekselanslarının Hükümeti tarafından kabul edilmesi halinde, bu mektup ile Ekselanslarının resmî Birleşik Devletler onayını talep eden ve ibraz edilen listeye mutabakatlarını gösteren yanıt mektuplarının, Hükümetlerimiz arasında, Ekselanslarının yanıt mektubu tarihi itibariyle yürürlüğe girecek bir anlaşma oluşturmasını önermekten onur duyarım.

Fletcher Warren

Ekselans Fletcher Warren — *16 Haziran 1960, Ankara*
A.B.D. Büyükelçisi
Ankara

*Yanıt olarak, Hükümetimin, yukarıda belirtilen hususlara mutabakatını bildirmekten onur duyarım.**

Selim Sarper

** Selim Sarper'in mektubunun başlangıç bölümü Büyükelçi Fletcher'in mektubunun alındığını teyid etmekte ve anılan mektubun içeriğini aynen yinelemektedir.*

hur Johnson mektubu ile bu ikili anlaşmanın ortak bir noktasının bulunmasıdır. Bilindiği gibi, ABD Başkanı Johnson da, 1947 anlaşmasının 4. maddesine atıfta bulunarak, Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı bir müdahalede ABD yardımı ile sağlanmış malzemenin kullanımına ABD'nin izin vermeyeceğini belirtmişti. Aslında, ilişikteki ikili anlaşmanın da belgelediği gibi, T.C. hükümetleri Kıbrıs'a uluslararası anlaşmalara uygun biçimde asker göndermek için bile ABD'nin onayına gereksinimleri olduğunun bilinci ile hareket etmişlerdir. Bu nedenle, ikili anlaşmalar sistemi geçerliliğini koruduğu sürece, ABD'nin onayını almayan dış politika girişimlerinin ancak ABD ile ilişkilerin bozulması pahasına gerçekleştirilebileceğinin de bilincinde olmaları gerekirdi.

Günümüzdeki, ikili anlaşma sisteminde ise, 1947 anlaşmasının 4. maddesi niteliğinde bir hüküm bulunmamaktadır. Bununla birlikte, yürürlükteki SEİA anlaşmasının iki numaralı eki, Türk silahlı kuvvetlerinin modernizasyonu çerçevesinde, Türkiye'ye sağlanacak yeni teknolojilerin kullanımına sınırlamalar getirmekte ve ABD'nin onayı olmadan, hiçbir şekilde üçüncü ülkelere transferine izin vermemektedir. Bu bağlamda, KKTC'deki T.C. birliklerinin modernizasyonundan ABD yönetiminin "kaygı" duyduğu ve Türkiye'yi uyardığı şeklindeki haberler önem kazanmaktadır.[5] Sonuç olarak, ABD Yardımlarından sağlanan malzemelerin kullanımına kısıtlamalar getiren ve Türkiye'nin bağımsız dış politika girişimlerinde bulunmasını engelleyen ikili anlaşmalar sistemi, günün koşullarına bağlı uyarlamalarla birlikte, varlığını sürdürmektedir.

[1] **Milliyet**, 31.7.1985, 23.9.1985.
[2] Bu anlaşmanın tam metni için bkz. Haydar Tunçkanat, **İkili Anlaşmaların İçyüzü**, üçüncü basım, 1975, Tekin Yayınevi
[3] Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri** 1947-1964 Ankara 1979, s.103.
[4] 3 Temmuz 1969 tarihli T.C. Dışişleri Bakanlığı Basın Bildirisi. Bu metnin önemli noktaları için bkz. H.Tunçkanat. a.g.e.
[5] **Cumhuriyet**, 26.10.1986

1930'lar Ankarası'nda Bakanlıkların görünümü.

Almanya'nın ilk Ankara Büyükelçisi Rudolf Nadolny'nin gözüyle

Başkent Ankara

Auswaertiges Amt (AA-Alman Dışişleri Bakanlığı - Bonn), Abteilung III, Türkei, Po 5, Bd.1

Alman Elçiliği
J.Nr. A 775
(21 Haziran 1924 Tarihli
ve A 25 Sayılı Habere İlişkin)

İçerik: Türk Başkenti
(3 Kopya)

İstanbul, 13 Aralık 1924
Alman Dışişleri Bakanlığı
III O 1085
Geliş Tarihi: 20 Aralık 1924

Yaklaşık altı aylık bir ayrılıktan sonra Ankara'ya yaptığım yolculuk öncesinde, kentin benim yokluğumda ne derece geliştiğini çok merak ediyordum. Bu merakım, gerek başkent sorununun eskiden olduğu gibi şimdi de Türk iç ve dış politikasının en çok tartışılan konularından biri olmasından, gerekse Terakkicilerin kısa bir süre önce kurdukları muhalefet partisinin, [Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası] hükûmet merkezinin İstanbul'a geri dönmesini programının önemli bir noktası olarak sunmasına karşılık, yönetimdekilerin Ankara'nın başkent olarak kalmasında ve yakın bir gelecekte de modern bir metropole dönüşmesi gerektiği konusunda

kesinkes ısrarlı olmalarından kaynaklanıyordu.

Her ne kadar beklentilerimi, Doğu'nun hiç de aceleci olmama eğilimini abartılı bir şekilde göz önünde bulundurmak suretiyle ayarladıysam da, buna rağmen, büyük bir geçmişin ve sözümona daha da büyük bir geleceğin merkezi olan yeni başkenti terk ettiğimden hemen hemen farksız şekilde, yine aynı ilkel pislik yuvası olarak karşımda gördüğümde, oldukça hayal kırıklığına uğradım.

İncesu bataklığı, hâlâ istasyon ile şehir arasında bir genç kız dokunulmamışlığı içinde uzanmakta. Hâlâ eski iç kalenin bulunduğu dağda, şehrin balçık grisi, yanmış yıkılmış yerlerinin hâkim olduğu bir perişanlık içinde yükseldiği bataklığın öbür kıyısında, Evkaf Vekâleti'ne ait olan ve bizim iki katlı işçi villalarımızı andırır stilde inşa edilmiş dört açık renkli evcik bize el sallamakta. Bu evcikler, sözümona müthiş bir inşaat ve meskenlendirme girişiminin, böbürlenme vesilesi olarak başlangıcını teşkil edeceklerdi. Bu yıl inşa edilmesi plânlanan önce 280, sonra da 40 evden halen ancak dört tanesinin sadece temelleri atılabilmiş. İnşaatın geriye kalan kısmı ise tamamen durmuş. Bununla birlikte, bir Türk camisi ile Avrupaî bir villanın karışımını barındırmasıyla çok şirin görünen ve içi de hoş görünümlü olan parlamento binası ayrıca yine aynı şekilde yeni inşa edilmiş olan Maliye Vekâleti binası tamamlanmış. Ayrıca parlamentonun karşısına bir Alman inşaat firması tarafından oldukça büyük bir otel binası [Ankara Palas] inşa edilmekte, çeşitli hükûmet binalarında tamirat yapılmakta, ana yola kaldırım döşenmekte ve pek çok yerde yol ve köprü çalışmaları görülmekte. Fakat bütün bunlar ne anlam taşıyor ve nasıl çalışılıyor! Örneğin ana yola kaldırım yapılması çalışmaları benim orada bulunduğum bütün bir hafta boyunca on metre bile ilerlemedi. Ayrıca taşlar döşeme olmaksızın toprak zemin üzerine konulduğundan, birkaç hafta içinde, şimdikinden farksız bir şekilde, yayalar yine taştan taşa atlayacaklar ve arabalar dalgalar tarafından sarsılırcasına deliklerin arasından ızdırapla ilerleyecekler. Ve esas önemlisi, bataklık arazinin kurutulması ve geniş çaplı bir lojman inşaatı konularında, dediğim gibi, henüz hiçbir gelişme yok. Almanlar tarafından *Heeresgruppe Rabe* (Karga Ordular Grubu) olarak adlandırılan Alman inşaat grubu da henüz doğru dürüst kendini göstermiş değil, hâlâ sönük. Burada çalışan adamlardan bazılarını, -bana Ankara'nın elektrik santralı olarak tanıtılan- tahta bir kulübenin önünde bir Deutz motor ambalajını açarken gördüm; diğerleri şehir dışında bir çimento fabrikası inşaatında çalışıyor olmalıydılar. Maliye Vekili bana, Ankara'nın iki yıl içinde çok değişmiş ve büyük bir şehir görünümüne kavuşmuş olacağına ilişkin inancını dile getirdi. İnanç belki dağları yerinden oynatabilir, fakat şimdiki Ankara'yı modern bir başkent durumuna zor getirir.

Bütün bunlara karşın, Ankara'nın şimdilik Türk başkenti olarak kalmasına, eskiden olduğu gibi, şimdi de kesin gözüyle bakmak isterim. Ulusal, ayrıca tarihsel deneyimlerle ilgili ve özellikle de Boğazlar sorununun alacağı şekille bağlantılı siyasal saikler Türk-

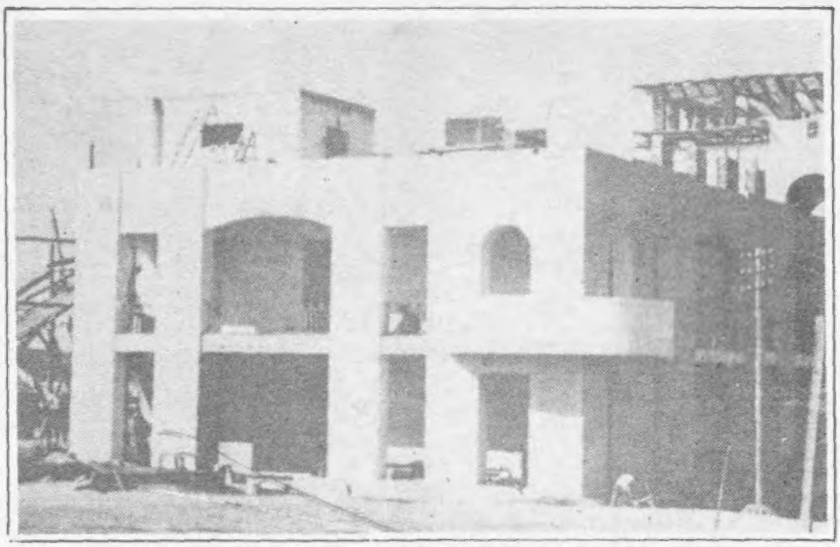

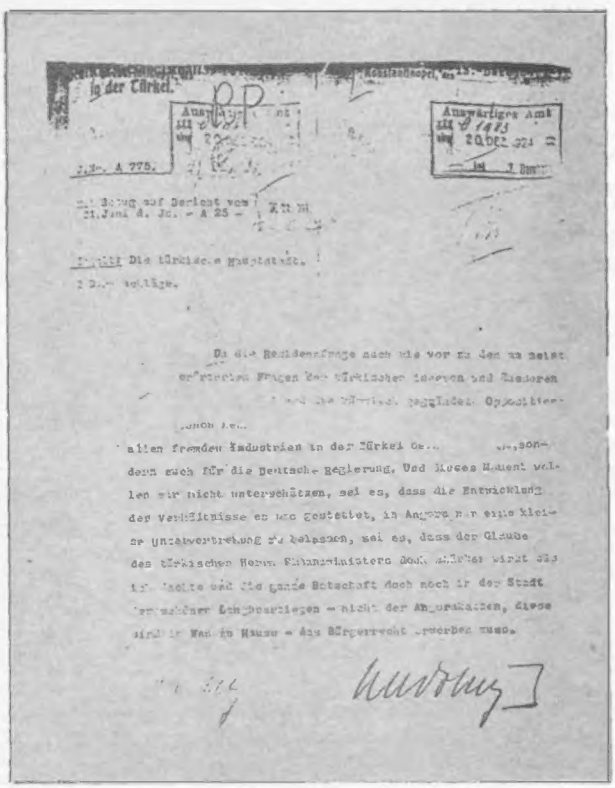

Sovyetler Birliği Büyükelçiliği inşa edilirken (yukarda). Rudolf Nadolny'nin Ankara'ya ilişkin izlenimlerini anlatan rapor (yanda).

Ulus'taki anıtın yerleştirilmesinden sonra çekilmiş bir fotoğraf. Arkada henüz yıkılmamış olan ünlü Taşhan görülmektedir.

İnşaatı 1928'de tamamlanan Ankara Palas.

leri o kadar derinden etkiliyor ki, şimdilik hükûmetin İstanbul'a bir geriye dönüş yapmasının düşünülmesi dahi sözkonusu değil. Bunu Ankara'daki herkes söylüyor. Gazi'nin vereceği bir işaret üzerine, hemen bugün, üstelik yürüyerek dahi olsa Batı'ya doğru yola çıkmaya hazır olanlar dahi... Ve Terakkiciler bugün iktidara gelecek olsa, hemen geriye dönüşü gerçekleştirip gerçekleştirmeyeceklerini kim bilebilir? Belki en önemli makamlardan bazılarını, özellikle de Hariciye Vekâleti'ni, tekrar İstanbul'a taşırlardı. Ancak millî savunma teşkilâtının merkezi mutlaka yine Ankara'da kalırdı.

Doğrusu, hiç olmazsa Hariciye Vekâleti -Ankara'nın bu kadar yakın zamanda beklenen dönüşümü gerçekleşene kadar dahi olsa- Babıâli'nin arkasındaki eski yerine dönse çok sevindirici olurdu. Çünkü yabancı güçlerin temsilcilerinden, şimdiden Ankara'ya taşınmalarını beklemek gerçekten de olacak şey değil! Eminim ki, başka hangi devlet olsa, böyle bir durumda daha saygılı davranırdı. Şimdiden [Ankara'da] ikâmet eden temsilcilerin konutları olağanüstü ilkel. Yunan Elçisi, şehirdeki evine sonsuz sevgi, para ve boya harcayarak konforlu ve rahat bir görünüm vermeye çalışmış; bununla birlikte, bir akşam yemeği için frak fiymiş olarak orada buluştuğumuzda, oluşturduğumuz manzara neredeyse groteskti. Ve "Yoldaş Suriç"in bana sunduğu, en az yedi Rus sahanından oluşan zengin kahvaltı ve ona daha önceki Afganistan'daki memuriyeti sırasında armağan edilen bütün o muhteşem halılar dahi, insana gerçekte nasıl bir imkân içinde bulunduğunu unutturamıyordu. Fakat insanlar övüyorlar, övüyorlar - en azından dışa karşı. Ve bu arada, herkes heyecan ve merakla, karşıda Çankaya tepelerinde şimdiden yükselmeye başlayan iki Büyükelçilik inşaatına bakmakta: Yepyeni ve garip bir Sovyet stili sergileyeceği rivayet olunan ve etrafta muazzam kütleler halinde yığılmış yapı taşlarının ortasında yavaş yavaş yükselen 56 odalı Rus taşevi; bunun üzerinde ise, sade, bununla birlikte çok zarif, şirin ve neşeli görünen Alman köşkü. Bu köşk, Türklere göre sihirli bir şekilde garajı, makina dairesi ve kuyusu ile birlikte birkaç hafta zarfında oluşmuştur. Ve yine mucizevî bir şekilde, önümüzdeki birkaç gün içinde köşkün çevresinde bir park meydana gelecektir. Evet, şimdiye kadar tamamen perişan kalmış arazinin ortasında gerçek bir park.

Dakik bir hızla yürütülen ve şimdiye kadar çok edalı olan Ankara'daki tesisimiz gerçekten de insanları olağanüstü şekilde etkiliyor.

Bu inşaat sadece, zaten Türkiye'de tanınan ve bu nedenle bugün hemen hemen tek başına Türkiye'deki tüm yabancı sanayicilerce de dikkate alınan sanayimiz için değil, ayrıca Alman Hükûmeti için de mükemmel bir reklâm. Ve biz bu fırsatı küçüksememeliyiz; ister ilişkilerin gelişimi bize, Ankara'da sadece küçük bir alt temsilcilik bırakmamıza izin versin, ister Maliye Vekili'nin inancı düşündüğümden daha etkili olmuş olsun ve isterse Büyükelçiliğin tamamı, uzun tüylü keçilerin memleketiyle -Ankara kedilerinin değil, onların vatanı Van'dır- hemşeri olma imkânını kazansın...

Çeviren: Gülayşe Koçak

Osmanlı Tarihiyle Kesişen İki Roman

Jacques Almira
La fuite à Constantinople ou la vie du comte de Bonneval Mercure de France, 1986; 400 s.
Emin Mâluf
Léon l'Africain
Jean-Claude Lattès, 1986, 365 s.

Fransız donanmasında başlayıp, Viyana-Venedik-Bosna yoluyla İstanbul'da biten, dönemine göre uzun (72 yıl) bir yaşam öyküsü Almira'nın romanı; Humbarahane-yi Hümayun kurucusu, Osmanlı tarihlerinde adı Humbaracı Ahmet Paşa olarak geçen Bonneval Kontu Claude-Alexandre'ın yaşamını anlatıyor. Yazara bakacak olursak, çok fırtınalı bir yaşam Ahmet Paşa'nınki. Gerçi XVIII. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'nın dokuz köyünden kovulup Osmanlı ülkesine, hem de din değiştirerek sığınmanın az buz bir fırtına olmadığı malum; bu yüzden ayrıntılar büyük bir önem kazanıyor. "Yazara bakacak olursak" demenin nedeni de bu ayrıntılar işte. Çünkü sözkonusu kitap bir biyografi değil, bir roman; üstelik, nesnel gerçeklere her zaman uymayan bir roman... Bunları birer *yanlış* olarak vurgulamak değil niyetim. Kaldı ki, bırakınız romancıları, biyografi yazarlarının bile kahramanlarına estetik ameliyatları yaptıkları, gerçeklere uymayan karalar çaldıkları ya da hiç olmamış olaylar yaşattıkları görülmemiş şeylerden değildir. Ama bu zararsız "yanlışlardan" yola çıkarak Avrupalı Bonneval'in betimlenişinde okuru kuşkuya düşürecek bir şeyler olduğunu düşünebiliriz.

Nitekim, bir yanda Rochefort Denizcilik Okulu'ndan Beyoğlu'na uzanan olağandışı bir yaşam, diğer yanda da kesinlikle böylesine olağandışı bir yaşama hazırlanmayan bir kişilik görüyoruz romanda. Bonneval, cesur ve başarılı bir asker olduğu kadar savaş teknolojisine ufak tefek katkıları da olan biri. Ama fakir bir askerî aristokrasi üyesi olarak, memuriyet satın alıp soylu olan yeni zenginlere kızgınlığı, bunları yücelten krala kırgınlığı, Montesquieu'cülüğü, kumarbazlığı ve kavgacılığı, dış görünüşüne düşkünlüğü ve aydınlığıyla tam bir sosyolojik ortalama Bonneval. Gerçek Bonneval bu muydu, bilmiyorum; ama Almira'nın çizdiği portre, kılıç soylularının XIV. Louis mutlakiyetinin toplumsal yaşama getirdiği nitelikler karşısındaki tepkilerine öylesine uyuyor ki, insanın Almira'nın bütün bunları arşivlerden aktarıp, yalnızca Paşa'ya sonunda İstanbul'u boylatan Don Kişot'luklarını "uydurduğuna" inanası geliyor. Bonneval'in, dönemin birçok kişisine özgün olabilecek yaşamını bu kadar ilginç bir öyküye dönüştürüp okunabilir kılan da, bu Don Kişot'lukları işte...

Beşinci romanında tarihe eğilen Almira'nın tersine, *Afrikalı Léon* yazarı Emin Mâluf, romancılığa tarihçilikten gelme; içlerinde Türkçe'nin bulunmadığı birçok dile çevrilmiş *Arap Gözüyle Haçlı Seferleri* (1983) adlı önemli bir yapıtı var.

Mâluf da Akdeniz romanı diyebileceğimiz sıcak ve sevimli yapıtını otobiyografi biçiminde almış kaleme. Kahramanı Gırnatalı Hasan el-Vazzan yahut, İtalya'daki adıyla, Afrikalı Leone Medici de XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşamış, Bonneval gibi, gerçek bir kişi. Özelliği de, biraz merak, biraz raslantı sonucunda önemli bir seyyah olup tüm Akdeniz'i olay ve kişiler açısından çok renkli bir dönemde tavaf etmiş olması. Nitekim, İspanya'yı çocuk yaşta terkederken Ferdinant ve İzabella'yla Kristof Kolomb'u gören el-Vazzan'ın tanıştığı önemli kişiler arasında Barbaros, Yavuz Selim, tarihçi Guicciardini, ressam Rafaello ve Kanunî Sultan Süleyman'ın müttefiki Fransa Kralı I. François da var. İkinci karısı ise Yavuz Selim'in yeğeni Alâaddin'in dul eşi. Kendini pek hoşnutlukla kollarına bıraktığı o çok sevdiği alınyazısının cilvesiyle, Yavuz'un ordularıyla Kahire'de, Şarlken'in ordularıyla da Roma'da karşılaşan el-Vazzan'ın yaşamı, zaman zaman sıcak bir anlatımla çok daha kendi halinde yaşayan insanların günlük mutluluk ve acılarına da yer veren, iyi bir XVI. yüzyıl kesiti.

Ama, Roma'dayken Papa X. Leon'un isteği üzerine yazdığı *Afrika'nın Tasviri* adlı coğrafya yapıtı XIX. yüzyıla kadar sözkonusu kıta hakkında Avrupalıların en temel kitaplarından biri olarak kalacak el-Vazzan'ın kişiliğinde en çarpıcı yan, genellikle İslam dünyasında pek az gördüğümüz, ayrılmaz merak-hoşgörü ikilisi. Gittiği yerlerde bu özelliklerini paylaşabildiği insanlarla karşılaşması da, bir yanda ona yeni dostlar kazandırırken diğer yanda da, eski dostların siyaset ve diplomasi yoluyla nasıl yitirilebileceğini öğretiyor. Devlet ve bağnaz dinin hümanizmin karşısına altedilmeleri hemen hemen olanaksız birer dev gibi dikildikleri bu bağlamda, Mâluf ve kahramanının yazgıları karışıyor sanırım. Çünkü Mâluf Lübnanlı, ama Fransa'da yaşıyor; kitaplarını da Fransızca yazıp Fransa'da yayımlıyor. Fransızların Lübnan'da kalıp kalınamalarına ilişkin tartışmada da, Lübnan'da kalmalarından yana olduğunu biliyoruz. Yani, olası bir evrensel uygarlıkla vatanının bağnazlıkları arasında kalmış, XX. yüzyılda bir Flavius Jozefus. Ama ne olursa olsun, *Léon l'Africain* Türkçe'ye çevrilmesi gereken bir kitap bence; yalnızca sevimli ve zengin bir roman olduğu için değil, üzerinde düşünmek için de... Örneğin, Müslümanların neden Hasan el-Vazzan'dan bir kitap da İtalya üzerine yazmasını hiçbir zaman istemediklerini düşündürebilir.

AHMET KUYAŞ